

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**КОНЦЕПТ «ВІЙНА» ТА ЙОГО РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ
ПОВСТАНСЬКІЙ ПІСЕННОСТІ**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21с
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
денної форми здобуття освіти
Михайлів Юлії Ігорівни

Науковий керівник – к.ф.н. асист. Бутковська О. С.

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТІ	8
1.1. Підходи до розуміння поняття «концепт». Система понять «концепт», «поняття», «символ», «мовний образ», «концептуальна картина світу».....	8
1.1.1. Концепт як лінгвістична одиниця. Лінгвокультурний і фольклорний концепти як різновиди загальномовного концепту.....	8
1.1.2. Співвідношення термінів <i>концепт, поняття, символ</i> та <i>мовний образ</i> 14	
1.1.3. Поняття «концептуальна картина світу».....	17
1.2. Методика дослідження концептів... ..	18
1.3 Історія дослідження концепту «ВІЙНА»	23
РОЗДІЛ 2. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ ПІСЕННОСТІ	33
2.1. Тематична група «боротьба».....	35
2.2. Тематична група «учасники боротьби».....	42
2.2.1. Підгрупа «ворог».....	42
2.2.2 Підгрупа «герой».....	52
2.3. Тематична група «мета боротьби»	60
2.4 Тематична група «цінності боротьби»	65
2.5 Тематична група «засоби боротьби»	70
2.6. Загальний аналіз тематичних груп та структура концепту «ВІЙНА».....	74
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	82

ДОДАТКИ 90

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному етапі розвитку філології вивчення концептів та їх вербалізації залишається одним із популярних напрямків дослідження. Термін *концепт* активно використовують у різних галузях, зокрема лінгвістиці, фольклористиці, психології, філософії, культурології. Таке зацікавлення цією проблемою пов'язане також із тенденцією сучасної лінгвістики до антропоцентризму, оскільки концепт є стрижневим поняттям для формування мовної картини світу.

Багато дослідників займались вивченням концептів, застосовуючи різні наукові підходи щодо формулювання дефініції цього терміна, семантичного поля концепту як окремої самостійної одиниці та їх класифікації. Термін *концепт* почали використовувати ще у Середньовіччі із зародженням філософської течії концептуалізму, основоположником якої є французький філософ П. Абельяр. Багато мовознавців займались проблемою концептів, зокрема, питання аналізу структури концепту і його узагальнених ознак досліджував М. Полюжин [41]. Мовознавиця Т. Беценко з'ясувала головні ознаки концепту завдяки його зіставленню зі схожим поняттям «текстово-образна універсалія» [2]. У дослідженні В. Іващенко розкрито питання структурної типології концептів з погляду їх функціональної диференціації [17], В. Літяга описала типи концептів та співвідношення понять «концепт» і «концептосфера» [34]. Американський лінгвіст Дж. Лакофф досліджував концепт у тісному зв'язку з метафорою, опираючись на когнітивний підхід [73].

У лінгвістичних студіях вже досліджували концепт «ВІЙНА», проте ця проблема і досі залишається актуальною через різні інтерпретації цього поняття у контексті окремих історичних періодів, різних творів української літератури та фольклору. Українська дослідниця О. Гоменюк вивчала питання концепту «ВІЙНА» на базі збірки О. Забужко «І знову я влізаю в танк» [9]. У дослідженні Н. Бойко проаналізовано засоби об'єктивації концепту «ВІЙНА» на матеріалі кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» [4]. Лінгвістка Л. Марчук, вивчаючи

концепт «ВІЙНА» на базі творів Т. Шевченка, використовувала метод аналізу концептуальних метафор [36]. Праця С. Богдан розкриває питання мовних засобів вираження концепту «ВІЙНА», опираючись на опозитивну пару війна/мир і її втілення в епістоляріях Лесі Українки [3]. Польська дослідниця Е. Кур досліджувала вербалізацію концепту «ВІЙНА» в польських та іншомовних прислів'ях [72].

Українська фольклористка О. Кузьменко написала монографію «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» [25], у якій детально проаналізувала концептуальне поле українського фольклору періоду воєн ХХ століття. Один із розділів цієї праці присвячено аналізу фольклорного концепту «ВІЙНА» на матеріалі здебільшого прозового повстанського фольклору.

Загалом серед пласту творів повстанського фольклору було виявлено і досліджено такі концепти: «герой», «ворог», «туга», «молитва», «воля», «неволя», «доля». Деякі з них безпосередньо пов'язані з концептом «ВІЙНА», який і досі залишається мало дослідженим.

Отже, український повстанський фольклор сьогодні є недостатньо вивченим. Виокремлення на базі повстанської пісенності концепту «ВІЙНА» та детальний аналіз його структури є потрібним для формування концептосфери повстанського фольклору. Вивчення лексичних вербалізаторів концепту «ВІЙНА» є важливим для осмислення концептуальної картини світу українських повстанців.

Мета роботи – дослідити мовні засоби вираження концепту «ВІЙНА» на матеріалі повстанської пісенності.

Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) окреслити зміст поняття «концепт» та описати теоретичні підходи до розуміння концепту як лінгвістичної одиниці;
- 2) з'ясувати співвідношення понять «концепт», «поняття», «мовний образ», «символ», «концептуальна картина світу»;
- 3) розкрити методіку дослідження концептів у лінгвістиці;

- 4) проаналізувати історію дослідження концепту «ВІЙНА»;
- 5) дослідити, за допомогою яких лексем вербалізується концепт «ВІЙНА» на матеріалі повстанської пісенності;
- 6) здійснити лексико-семантичний аналіз лексем-вербалізаторів концепту за тематичними групами;
- 7) сформуванати і зобразити схематично структуру концепту «ВІЙНА».

Об'єктом дослідження є концепт «ВІЙНА» в українській повстанській пісенності.

Предмет дослідження – лексико-семантичні особливості вираження концепту «ВІЙНА» в українській повстанській пісенності.

Джерельною базою дослідження є українські повстанські пісні, уміщені до 25 тому «Літопису української повстанської армії» [80], виданого за редакцією З. Лавришина. Зокрема, для аналізу методом суцільної вибірки було обрано 110 пісень із цього збірника.

Методи дослідження. Під час дослідження концепту «ВІЙНА» у повстанському пісенному фольклорі було використано такі методи: *описовий, порівняльний, метод контекстного аналізу* (для того, щоб виявити значення лексем, емоційно-оцінні конотації та інші особливості лексем в їх конкретному контексті вживання). *Метод суцільної вибірки* використано для підбору прикладів текстів повстанських пісень та безпосереднього аналізу цих текстів, метою якого є виявлення лексем-вербалізаторів концепту «ВІЙНА». За допомогою *описового методу* було виділено та описано мовні терміни (*концепт, поняття, мовний образ, символ, концептуальна картина світу*), а також цей метод застосовано для систематичного аналізу лексем-вербалізаторів концепту, виявлення їхніх особливостей та групування лексем на тематичні групи. *Аналіз лексикографічних джерел* використано для порівняння поданих у словниках дефініцій мовних одиниць. *Аналіз словникових дефініцій* застосовано для того, щоб продемонструвати уявлення про відповідне явище і сформуванати ядро його семантики. *Метод компонентного аналізу* дозволяє аналізувати значення мовних одиниць через виокремлення сем (компонентів значення). За допомогою

методу кількісного аналізу було визначено частотність використання у текстах повстанських пісень лексем-вербалізаторів концепту «ВІЙНА», виокремлення серед них найбільш і найменш зафіксованих лексичних одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що на матеріалі української повстанської пісенності було вперше проаналізовано особливості вербалізації концепту «ВІЙНА», сформовано структуру концепту, а також за допомогою кількісного методу було виявлено частотність вживання лексем-вербалізаторів концепту.

Обсяг і структура роботи. За структурою робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури (зокрема, спеціальної літератури – 73 позицій та джерельної бази – 7 найменувань) і додатків. На початку роботи вміщено її зміст.

У першому розділі «Теоретичні засади вивчення концептів у сучасному мовознавстві» розкрито теорію концептів, підходи до розуміння цієї одиниці, проблему дефініції терміна, особливості побудови концептів. З'ясовано співвідношення понять «концепт», «мовний образ», «поняття», «символ», «концептуальна картина світу». Також описано історію дослідження концепту «ВІЙНА» на прикладі різних художніх та фольклорних жанрів.

У другому розділі «Вербалізація концепту „ВІЙНА” в українській повстанській пісенності» досліджено семантичне наповнення концепту «ВІЙНА», його репрезентацію в пісенних текстах. Проаналізовано мовні засоби вираження концепту, виокремлено тематичні групи лексем-вербалізаторів та визначено структуру концепту «ВІЙНА».

Загальний обсяг роботи становить 100 сторінок, із них 81 сторінка основного тексту.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ КОНЦЕПТІВ У СУЧАСНОМУ МОВОЗНАВСТВІ

1.1. Підходи до розуміння поняття «концепт». Система понять «концепт», «поняття», «символ», «мовний образ», «концептуальна картина світу»

У сучасних мовознавчих дослідженнях існує багато дискусій стосовно дефініції терміна *концепт*. Розуміння *концепту* залежить насамперед від підходу, який обирає дослідник для його вивчення. Ще однією проблемою лінгвістики є розмежування понять «концепт», «поняття», «символ», «мовний образ», а також трактування терміна *концептуальна картина світу*.

1.1.1. *Концепт як лінгвістична одиниця. Лінгвокультурний і фольклорний концепти як різновиди загальномовного концепту*

Концепт – сучасний термін, який застосовується у багатьох галузях: в історії, етнології, мовознавстві, літературознавстві, філософії, лінгвістиці, психології, культурології і соціології, що свідчить про його міждисциплінарність. У кожній науковій галузі сформувалось своє розуміння концепту і методів його вивчення у текстах та явищах культури. Зокрема, у літературознавстві та філології загалом під *концептом* розуміють окрему *ідею*, яка закріплена в людській свідомості, самостійну *одиницю* і *сутність*. Первинно *концепт* – це термін, який використовували у сфері логіки та філософії. Концепт походить від латинського *conceptus*, що означає «думка, уявлення, поняття» [21, с. 74]. У лінгвістичній енциклопедії подано таку дефініцію терміна *концепт*: «Концепт (...) – інформаційна структура свідомості, різноsubstrатна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого» [45, с. 256].

Термін *концепт* почали використовувати ще в епоху Середньовіччя (кінець XI – початок XII ст.), коли зародилась течія концептуалізму. Засновником цієї течії та основоположником ідеї концептів вважають французького філософа П. Абеляра. Він пов'язував концепт із суб'єктивною інтерпретацією сенсів із текстом Біблії. П. Абеляр співвідносив концепт зі значенням, але не з поняттям [35, с. 38]. Загалом розрізняють наукове (філософське та логічне) і лінгвістичне розуміння концептів. Філософи стверджували, що концепти (загальні поняття) існують у свідомості людини як особлива форма пізнання об'єктів. У сфері логіки *концепт* використовують у значенні сукупності властивостей певного об'єкта. Для лінгвістики *концепт* – це насамперед лінгвістична одиниця, але також одиниця пам'яті [21, с. 75].

У вивченні концептів та їхньому порівняльному аналізі користуються різними підходами і напрямками досліджень: лінгво-логіко-філософським, психолінгвістичним, лінгвокультурним та іншими [2, с. 80–81]. Найбільш популярними є такі підходи стосовно розуміння концепту як самостійної одиниці досліджень:

1) **лінгвістичний**: полягає в розумінні *концепту* як сукупності усіх значень слова, враховуючи і конотативні (додаткові, експресивні) значення;

2) **когнітивний**: визначає *концепт* як «одиницю ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості» і трактує його як «індивідуальне розуміння» певного поняття [41, с. 216];

3) **культурологічний**: визначає *концепт* «базовою одиницею культури, її зосередженням» і підкреслює те, що він «ґрунтується на національній традиції, фольклорі, релігії, ідеології, легендах, міфах і забобонах мовної спільноти» [41, с. 217].

Жоден із підходів не заперечує іншого: вони відмінні лише своїм напрямом, оскільки когнітивний підхід «(...) прямує від індивідуальної свідомості до культури», а культурологічний підхід навпаки – «від культури до індивідуальної свідомості» [41, с. 217].

У когнітивній лінгвістиці концепт досліджують, опираючись на два стилі мислення. Репрезентаційний стиль мислення розглядає концепт як репрезентант досвіду суб'єкта, продукт його розумової діяльності, а діяльнісний стиль мислення – як певну динамічну сутність, що виникає завдяки взаємодії суб'єктів і є метою цієї інтеракції [35, с. 38]. Дослідниця Н. Слепиніна вважає доцільним розглядати поняття «*концепт*», опираючись на лінгвокультурологічний та семантико-когнітивний підхід. У лінгвокультурології дискурс досліджують разом із культурою, завдяки цьому можна виявити значущість досліджуваного концепту. Завдяки семантико-когнітивному підходу можна простежити співставлення «семантичного простору мови з концептосферою народу» [48, с. 205].

За своєю природою концепт є бінарним. З одного боку, концепт реальний, тому що через денотат виражає реальний світ, а, з іншого боку, концепт є «проекцією ідеального», оскільки він може узагальнювати дійсність [21, с. 77]. Концепт не тотожний із *поняттям*, а за своєю природою є радше багатоаспектним, оскільки концепт представлено різними складовими (лексичними одиницями). На відміну від *значення*, концепт змінюється, постійно оновлюється. Він має здатність акумулювати свій зміст, а деякі його елементи з часом можуть додаватись, але зникати не можуть. Важливо, що значення фіксують тлумачні словники, поняття закріплені в термінології, а концепти – у свідомості людей [7].

На основі різних визначень терміна *концепт* дослідник Г. Гайдук виділяє такі «інваріантні ознаки концепту: 1) мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, яка вербалізується за допомогою слова і має польову структуру; 2) основна одиниця обробки, зберігання та передачі знань, яка має рухливі межі і конкретні функції; 3) соціальність, обумовленість асоціативного поля прагматикою; 4) основний осередок культури» [7]. На думку Г. Гайдука, *концепт* є складним і багатовимірним поняттям, оскільки, окрім понятійної основи, він пов'язаний із психокультурним та соціальним елементом, тому що

до складу концепту входять «асоціації, емоції, оцінки, національні образи й конотації, притаманні даній культурі» [7].

У своїх дослідженнях багато науковців подають власні трактування концептів. Українська мовознавиця Л. Лисиченко визначає *концепт* як «своєрідний маркер картини світу, одиницю мовної (домовної) картини світу» [цитата за Т. Беценко: 2, с. 81]. Польська дослідниця А. Вежбицька вивчала *концепт* як категорію для «характеристики знань про реалії повсякденного буття». Лінгвістка виокремлює опозицію «*концепт-мінімум*» vs «*концепт-максимум*» vs «*енциклопедичний додаток*». Поняття «*концепт-мінімум*» означає те, що носій мови володіє смислом слова неповністю. На противагу йому, поняття «*концепт-максимум*» свідчить про повне володіння смислом слова, такий концепт може розширюватись за рахунок енциклопедичного додатка [60, с. 192].

Американський дослідник когнітивної лінгвістики Л. Барсалоу вважає, що концепт є вираженням інформації різних рівнів. На його думку, *концепт* – це своєрідне поєднання «описової інформації, яку люди сприймають як категорію». Окрім описової, концепт включає дефініційну інформацію (понятійну), прототипну та іншу функціонально важливу. Як висновок, дослідник співставляє концепт зі смислом [69, р. 31].

Американський лінгвіст Дж. Лакофф досліджує концепт у сфері когнітивної лінгвістики, проте наголошує на важливій ролі метафори як мовного, когнітивного та культурного феномену. Метафора має тісний зв'язок із концептом. Концепти, на думку Дж. Лакоффа, впливають на мислення людини, «структурують наші відчуття, поведінку, ставлення до інших людей». Для того, щоб аналізувати концепти та розуміти суть концептуальної системи, важливо простежити за особливостями функціонування мови, яку людина використовує під час процесів мислення та своєї діяльності [73, р. 13].

Із погляду лінгвістики концепт має вербальне вираження, яке виявляється через використання синонімів, антонімів, етимологію слів, конкретні контексти вживання, семантичні поля, асоціації, оцінки, метафори, висловлювання та

тексти [54, с. 69]. Для того, щоб осягнути семантику концепту важливо зрозуміти, що автор вкладає у художній твір, потрібно розглянути ширший контекст, проаналізувати, як формується смисл концепту від одного твору до іншого, які нові конотації-характеристики з'являються. У творчості письменника може виявлятися певний провідний концепт або кілька таких концептів. Автор може використати їх в одному або у кількох своїх творах. У таких центральних концептах автор передає ідейно-духовні принципи своєї творчості. Наприклад, у Т. Шевченка провідними концептами є *слава* та *доля*, у Лесі Українки – *надія*, *мрія* [20, с. 22; с. 25].

Одним із різновидом концепту є *лінгвокультурний концепт*. Лінгвокультурологія досліджує концепт, опираючись на ідею чотирикомпонентної структури, до якої входять такі складові: поняттєва, образна, ціннісна та емотивно-експресивна. Поняттєва складова формується на основі інформації про певний предмет, тобто на основі людських знань, які відображають його суттєві ознаки. Образна складова формується завдяки уявленням, образам, які пов'язані з предметом і обов'язково мають мовне втілення. Ціннісна складова пов'язана із розумінням важливості концепту для суспільства, з оцінкою концепту як культурної одиниці. Емотивно-експресивна складова стосується безпосередньо емоцій та почуттів, які виникають через конкретний концепт [21, с. 76]. Прихильником ідеї лінгвокультурного концепту є польський дослідник А. Кіклевич. Він вважає, що *концепт* – це одиниця «єдності репрезентації мовної семантики у межах так званої лінгвокультури, тобто мовного образу світу, що зінтегрований з культурним образом» [71, с. 52].

Ще одним різновидом концепту є *фольклорний концепт*, який фактично є вужчим поняттям стосовно концепту. Науковці, що займаються проблемою визначення дефініції фольклорного концепту, вказують на те, що він є підвидом *загальномовного концепту*, і відрізняється від *загальнокультурного концепту* на оцінному і образному рівнях. *Фольклорний концепт* є складовою поняття *семантичного концепту*, який акцентує увагу на семантичній (поняттєвій) складовій. Також фольклорний концепт є складною і багаторівневою одиницею,

оскільки стосується різних площин, через які сприймається його зміст. Саме тому він є допоміжним інструментом для сприйняття фольклору як однієї системи.

Питання про виокремлення та структурування фольклорного концепту у наукових студіях є ще мало опрацьованим. Українська фольклористка Л. Мушкетик активно користується терміном *фольклорний концепт* у своїй праці «Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців» [38]. Досліджуючи казки, Л. Мушкетик виявляє фольклорні концепти «доля», «життя», «смерть», які є базовими для різних жанрів фольклору, і специфічний для казкового жанру концепт «бажання».

Дослідниця О. Кузьменко подає таку дефініцію цього терміна: «“фольклорний концепт” — це стійка одиниця ментальних та психологічних ресурсів фольклорної свідомості, словесно виражена через ядерне слово та низку інших структурно-семантичних форм, яка дає змогу виявляти ієрархію цінностей та різні виміри життєвого досвіду: мовний, естетичний, чуттєвий, релігійний, гендерний» [30, с. 1442]. О. Кузьменко провела багатоаспектний аналіз українських фольклорних текстів про світові війни і визначила найтиповіші концепти для творів цього культурно-історичного періоду. Усі виділені концепти мають свої концептуальні поля та взаємодіють між собою. Під час опрацювання воєнного фольклору О. Кузьменко виокремила такі структурно-семантичні групи концептів [30, с. 1443]:

- 1) універсально-екзистенційні: *війна, смерть* = (не) *життя, молитва* (= віра);
- 2) емотивні: *страх, туга, сум* = (не) *радість*;
- 3) персонажні: *мати, ворог*;
- 4) просторові: *неволя, дім* (хата, село, церква), *могила, Україна* (= батьківщина).

Виявлені фольклорні концепти допомагають окреслити систему поглядів, цінностей, пов'язаних із досвідом людини, що була свідком подій ХХ століття.

Отже, *концепт* – це складне і багатопланове поняття, дефініція якого залежить від обраного методу дослідження. Концепт може виражатися як

вербальними, так і невербальними засобами, але в його основі завжди є певна ідея, яка закріплена у людській свідомості і яку людина формує завдяки перцептивному сприйняттю світу.

1.1.2. Співвідношення термінів концепт, поняття, символ та мовний образ

У філології існує два підходи стосовно взаємозв'язку термінів *концепт* і *поняття*. Суть диференційованого підходу полягає у розмежуванні цих термінів, а інтегрований підхід навпаки ототожнює їх. Більшість лінгвістів вважають за доцільне використовувати диференційований підхід, оскільки ці поняття близькі, але не тотожні [44, с. 157–159].

Поняття – це «інформація про явище в сукупності його суттєвих властивостей» [13, с. 78]. Поняття може виражатись тільки вербально на відміну від концепту. Воно є лише частиною концепту, оскільки концепт пояснює «одиниці ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості» [44, с. 159]. Поняття – це мисленнєва категорія, що реалізується у слові. Отже, слово та поняття нерозривно пов'язані, але не є абсолютними синонімами. Варто зауважити, що одне і те саме поняття може бути виражене різними словами. Окрім цього, не кожне слово обов'язково виражає поняття [68, с. 186].

За своєю структурою поняття є простішим, ніж концепт, тому що будова поняття – моноаспектна, концепт є амбівалентним. Ще однією особливістю поняття є його об'єктивність, оскільки воно позбавлене будь-яких конотативних значень, є абстрагованим [54, с. 69]. У понятті визначення предмета чи явища подано у всій його повноті. Всі поняття існують у системі, у якій наявні ієрархічні відношення. Для концепту системність не характерна, тому що він є одиничним. Поняття є стійким і статичним, а концепт – динамічний. Поняття – нормативне, тому що закріплене у словниках, а концепт – варіативний, тому що його трактування може бути різноманітне, що залежить від конкретних чинників [68, с. 187–189].

Між термінами *концепт* та *поняття* не можна поставити знак «=». Важливо зрозуміти, що концепт не є синонімом до поняття, а є складнішим мисленнєвим утворенням. Якщо поняття складається з найсуттєвіших ознак про предмет чи явище, то концепт складається з ознак, що формуються на базі колективних знань про певний об'єкт чи явище. Фактично поняття виникають за домовленістю, а саме через потребу людей розуміти одне одного. Концепти є самостійними одиницями, розуміння та трактування яких може відрізнятись, що залежить безпосередньо від конкретної культурної спільноти [54, с. 69–70]. Тобто поняття є вужчим, оскільки відображає лише суттєві ознаки об'єкта чи явища. Звідси можна стверджувати, що поняття є частиною концепту, а саме його ядром.

Ще один термін, який часто пов'язують із концептом, є *символ*. У сучасній філологічній науці питання про співвідношення понять «символ» і «концепт» розглядають по-різному, проте здебільшого науковці вважають, що ці поняття не є тотожними. За дефініцією *символ* – це «предметний, графічний або словесний знак, що опосередковано виражає сутність певного явища» [13, с. 265]. Він не тотожний знакові. Для символу характерні узагальнення, образність, мотивованість, дейктичність, психологічність. Символ існує у свідомості певної культурної групи, етносу. Це свідчить про його комунікативну специфіку, оскільки символ є своєрідним знаком, який може бути зрозумілим лише для обмеженої групи людей [45, с. 537]. Словесні символи є стійкими асоціативними комплексами, що закріплені у людській свідомості. Звичайне слово, яке позначає предмет, може стати символом за умови, що цей предмет несе символічне значення [55, с. 192]. Проте символ не завжди збігається з певним знаком, а є «багатозначним предметним образом, що об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на ґрунті їхньої спільності...» [13, с. 266].

Термін *мовний образ* також безпосередньо пов'язаний із концептом. Дослідниця Х. Щепанська вважає, що у мовознавстві окреслились межі інтерпретації поняття «образ». Лінгвістка наголошує на потребі розуміння відмінностей у тріаді лінгвістичних термінів *чуттєвий образ*, *ментальний образ*

і *мовний образ*, адже використання терміна образ без вказаного рівня образності, про який ідеться, є некоректним. Варто диференціювати поняття «*чуттєвий образ*» і «*мовний образ*». *Чуттєвий образ* є першим етапом людської перцепції та своєрідною базою для творення символу і концепту. *Мовний образ* виникає на третьому рівні, коли ментальний образ «вербалізується і перетворюється в *мовний образ*» [61, с. 694].

На думку Х. Щепанської, *мовний образ* очолює тріаду термінів *чуттєвий образ*, *ментальний образ* і *словесний образ*. Звідси розуміємо, що процес творення мовного образу починається від чуттєвого образу, який людина сприймає на початковому рівні перцепції, через концептуалізований ментальний образ і до текстового повідомлення, в основі якого є мовний образ [61, с. 695]. Словесна образність виникає на найвищому (третьому) рівні образності і полягає у нашаруванні на ментальний образ «ціннісно-оцінних конотацій, символічних значень, метафоричних порівнянь» [61, с. 696]. Опираючись на дослідження та погляди різних вчених, Х. Щепанська формулює власну дефініцію терміна *мовний образ* – «вербальний відповідник ментального образу певного предмета, абстракції чи явища у свідомості народу, що формується на основі національних, концептуально-структурних канонів та лексико-семантичних особливостей відповідної мовної системи» [62, с.157].

Словесний образ – це засіб організації «словесної тканини тексту, в якій втілені різні типи опредметнених знань про світ» [33, с. 115]. Мовний образ включає образи, які виражені за допомогою лексичних одиниць, зокрема і фразеологічних, та зафіксовані у словниках. Дуже часто мовні образи виникають завдяки метафорі, метонімії та іншим образним засобам. Мовний образ особливий тим, що має асоціативну основу, а також додаткові конотативні значення. Свого символічного значення мовний образ може набувати тільки у конкретному контексті. Мовний образ є двостороннім, тому що поєднує дві сторони вираження: словесну і концептуальну [55, с. 192]. Він є складним утворенням, а його трактування не завжди однозначне, оскільки *мовний образ* –

це слово або сполучення кількох слів, що несуть образну інформацію, яка не дорівнює значенню окремих елементів образу [33, с. 115].

Аналізовані поняття як лінгвістичні категорії пов'язані між собою, оскільки стосуються того, як людина сприймає цей світ та його об'єкти, які знання закріплюються в її свідомості. Проте кожен із термінів має свої особливі ознаки: *поняття* фіксує узагальнені знання про предмет чи явище, *символ* виражає сутність предмета опосередковано через знаки, *мовний образ* є словесним відповідником ментального образу, закріпленого у людській свідомості.

1.1.3. Поняття «концептуальна картина світу»

Поняття «картина світу» пов'язане із тим, як людина сприймає цей світ, які мисленнєві процеси відбуваються під час сприйняття та дослідження світу. Людина пізнає світ через мову, тому важливим і вирішальним у цьому процесі є те, якою мовою постає для людини [12, с. 51]. На сприйняття людиною світу впливає національна специфіка мови, яку науковці визначають на основі внутрішньої форми мови, а також спостерігають її на рівні слів і семантичних полів [46, с. 35]. Мова здатна виокремлювати певні елементи концептуальної картини світу, тобто мова пояснює її зміст [16, с. 398].

Дослідник В. Жайворонок подає власну дефініцію терміна *концептуальна картина світу* – це «не лише система понять про сукупність реалій довкілля, але й система смислів, що втілюються у ці реалії через слово-знак і слово-концепт» [12, с. 53].

Науковці розмежовують поняття *мовна* та *концептуальна картина світу*. Деякі з них вважають, що доцільно вживати термін *мовно-мисленнєва картина світу*. Межа між мовною та концептуальною картиною світу все ж є нечіткою: обидві картини світу перебувають у відношеннях перетину або включення однієї до іншої [45, с. 260].

Українська дослідниця І. Заремська порівнює мовну та концептуальну картини світу. На основі цього порівняння бачимо, що *концептуальна картина світу* має такі особливі ознаки: 1) єдина для всіх мовних колективів; 2)

породжується національною свідомістю; 3) характеризується об'єктивним характером відображення реального світу, "інваріант" інтернаціонального людського пізнання; 4) знаходиться у постійній динаміці; 5) характеризується стрімкими періодами розвитку і частими їх змінами [16, с. 398]. Лінгвіст В. Жайворонок також наголошує на динамічності концептуальної картини світу, завдяки якій мовні одиниці, що є елементами концептуальної картини світу, також змінюються, набувають нових концептуальних значень, розширюють семантичне поле мовного знака. Як наслідок таких перетворень часто виникають культурні концепти [12, с. 51].

Науковці вважають, що концептуальна картина світу є багатша, ніж мовна, тому що у творенні концептуальної картини світу «беруть участь різні типи мислення, і не все пізнане людиною набуває словесної форми, не все відображається за допомогою мови, і не вся інформація, яка надходить із зовнішнього світу, набуває мовного виразу» [57, с. 37]. Окрім цього, концептуальна картина світу містить інформацію, що представлена у поняттях, а в основі мовної картини світу – «знання, закріплені в семантичних категоріях і семантичних полях, складених із слів і словосполучень» [56, с. 243]. Концептуальна картина світу може накладатися на мовну картину світу через засоби мови. Їх відмінністю є те, що у концептуальній картині світу засоби вираження можуть бути і невербальними, а для мовної картини світу засоби вираження завжди лінгвістичні [67, с. 73].

Отже, концептуальна картина світу є ширшою, ніж мовна картина світу. Концептуальна картина світу є динамічною, інваріантною, об'єктивно відображає реальний світ та знання, які людина отримує перцептивно. Проте, попри відмінності, концептуальна та мовна картини світу пов'язані, зокрема, тому що мовна картина світу є підсистемою концептуальної картини світу. Це можна пояснити тим, що людина пізнає світ і себе завдяки мові, у якій втілено національний і загальнолюдський досвід.

1.2. Методика дослідження концептів

У сучасній філологічній науці застосовують різноманітні методи для дослідження концептів. Українська мовознавиця Л. Шевченко виокремлює два підходи до вивчення концептів: *відсистемний* та *відтекстовий*. Суть *відсистемного підходу* – у лексикографічному описі ключових слів, які репрезентують концепт. Застосовують такі методи і прийоми аналізу лексичного концепту: «1) аналіз значень ключового слова на основі словникових тлумачень; 2) вивчення багатозначності слова в процесі її розвитку; 3) побудова і вивчення різних полів, іменем яких виступає основний лексичний засіб репрезентації концепту; 4) аналіз фразеологічних і пареміологічних одиниць, у які входить досліджуване ключове слово, що дозволяє охарактеризувати наївні уявлення про явище, представити бачення світу, національну культуру; 5) психолінгвістичні експерименти» [58, с. 52]. В основі *відтекстового підходу* – розгляд функціонування концептів у конкретних художніх текстах. У результаті використання цього підходу дослідники можуть виявляти «кола лексичної сполучуваності ключового слова (...) шляхом суцільної вибірки», побудувати текстові поля концептів, проаналізувати семантичний розвиток слів, що репрезентують концепт та зрозуміти художню картину світу письменника, опираючись на втілення індивідуально-авторських концептів його творчості [58, с. 52].

Більшість учених у своїх дослідженнях використовують комплекс обох методів. Завдяки застосуванню відтекстового та відсистемного методів можна найбільш детально і структуровано описати концепти та засоби їх вербалізації. Хоча провести абсолютно повне дослідження концепту є майже неможливо, тому що кожен із дослідників вивчає один і той же об'єкт (концепт) зі своєї позиції розуміння, а інтерпретація залежить від того, як саме конкретна людина сприймає концепт, адже концепт є такою лінгвістичною одиницею, що не піддається спостереженню [58, с. 53].

Дослідниця Г. Заньковська описує традиційні методи, які застосовують лінгвісти для дослідження концептів. *Метод суцільної вибірки* полягає у доборі певної кількості номінацій, які досліджують. *Дефініційний та компонентний*

аналіз полягає в аналізі словникових значень (дефініцій) та подальшого виокремлення сем зі значень цієї лексеми. Дефініційний аналіз є обов'язковим етапом у дослідженні структури концепту. Інформація, яка зафіксована у лексикографічних джерелах (дефініція або опис) становить «понятійний субстрат концепту» [15, с. 103]. Мовознавиця Л. Шевченко також вважає, що одним із найбільш використовуваних методів є саме дефініційний, під час якого концепти співставляють із семемами, які вичленовують під час аналізу дефініції. Через семемами об'єктивують зміст концептів. Якщо у значенні слова вміщено «результат пізнання об'єктивної дійсності», тоді під час аналізу значення слова можна з'ясувати його «логіко-предметний зміст, образ» [58, с. 52]. Для опису структурної організації концепту та з'ясування його понятійної основи використовують *компонентний аналіз*. Під час цього аналізу значення членують на меншу семантичні компоненти (семи), які після цього описують. Дослідник В. Левицький пояснює процес компонентного аналізу як «розкладання лексичного значення (сигніфікату) на елементарні смислові одиниці» [15, с. 103].

До традиційних методів відносимо *метод етимологічного аналізу*, який використовують для встановлення походження слова, його внутрішніх зв'язків з іншими словами. *Метод контекстуального аналізу* полягає у дослідженні конкретних контекстів, у яких виявляється досліджуваний концепт; метод використовують для того, щоб виявити мовні засоби вираження концепту. *Структурно-семантичний аналіз* застосовують для класифікації мовних засобів репрезентації концепту на структурно-семантичному рівні. *Кількісний та компаративний аналіз* використовують для зіставлення кількісних показників [15, с. 103].

Не менш важливим у дослідженні концептів є питання про структурну цілісність, а також складові цієї самостійної одиниці. Для детального аналізу концепту необхідно застосувати метод *структурного аналізу* концепту, за допомогою якого виявляють особливості побудови концепту та його структурних компонентів. У статті «Поняття, концепт та його структура» М. Полюжин класифікує концепти за кількома параметрами, визначає способи

аналізу їхньої структури через зв'язок із ментальними процесами в мисленні людини [41].

У будові концепту дослідник виділяє такі основні компоненти: *ядро*, *базові пласти* та *периферію*, на якій знаходиться «інтерпретаційне поле концепту». М. Полюжин зазначає, що центром, так званим *ядром* будь-якого концепту є образ, який сформувався у свідомості людини на основі її власного досвіду, завдяки чуттєвому і наочному сприйняттю. *Базові пласти* групуються навколо центру концепту. Вони розташовані за принципом: «від менш до більш абстрактних». «*Інтерпретаційне поле концепту*» вміщує в собі інтерпретації (трактування) носіями мови особливих ознак концепту, які відрізняють його від інших [41, с. 218–219].

Концепт не може функціонувати один. Він не є закритою чи незмінною структурою, тому завжди взаємодіє з іншими концептами, перебуває з ними у зв'язках, тим самим розширюючи своє власне концептуальне поле. У своєму дослідженні М. Полюжин дійшов висновку, що потрібно виділяти три структурні типи концептів [41, с. 219–220]:

1. *Однорівневий концепт* – найпростіший за будовою і сприйняттям, базовий пласт. У структурі містить лише образи предметів і деякі концепти-уявлення.
2. *Багаторівневий концепт* – складніший за будовою, тому що, окрім базового пласту, містить ще кілька когнітивних пластів. Когнітивні пласти нашаровуються на основний пласт, різняться ступенем абстрактності.
3. *Сегментний концепт* – найбільш складний за будовою серед усіх типів. У його структурі базовий пласт оточений кількома рівнозначними за абстрактністю сегментами.

Лінгвокультурологи активно застосовують *метод вільного асоціативного експерименту*, за допомогою якого можна виокремити асоціації та образи, пов'язані з концептом, та сформувати систему семантичних і граматичних відношень. Під час такого експерименту дослідник фіксує тип реакції та частоту однотипних асоціацій. На асоціації, які отримують у результаті проведення

експерименту, впливає «лінгвістичний» фактор, тобто характеристика слова, а також «прагматичний» фактор (вплив особистості учасника експерименту). Під час проведення експерименту важливо, як учасник експерименту сприймає слово-стимул та які реакції воно у нього викликає. Асоціативний експеримент можна проводити у груповій або індивідуальній формах, а також усно або письмово [43, с. 94–95].

Останнім часом у гуманітарних галузях, зокрема у філософії, лінгвістиці, психології, культурології активно використовують *метод концептуального аналізу*. Загалом існує багато підходів до концептуального аналізу, вибір яких залежить безпосередньо від досліджуваного концепту, мети і завдань, які ставить перед собою дослідник. На думку української лінгвістки М. Скаб, методика концептуального аналізу є однією із найкращих методик у вивченні концептів. Завдяки цій методиці можна найбільш повно дослідити усі значення слова, у тому числі і конотативно-оцінні навантаження, походження слова та провести аналіз семантичного простору слова-концепту [47, с. 258].

Цей метод пов'язаний із семантичним аналізом, проте має свої особливі ознаки. На думку лінгвістів, під час аналізу концепту потрібно, окрім дефініційного аналізу, залучати власний та етнічний досвід, асоціативний метод і також враховувати культурно-національний контекст. Звідси робимо висновок, що досліднику потрібно вийти за межі лінгвістичного аналізу, натомість взяти до уваги багато інших чинників, пов'язаних з інтерпретацією та розумінням концепту [24, с. 43].

Мовознавиця А. Коцова вважає за доцільне диференціювати *концептуальний* та *семантичний аналіз* під час дослідження художніх текстів. Особливостями семантичного аналізу є «знакова репрезентація, лінійність, пояснювальний характер стосовно слова», для концептуального аналізу характерні «ментальна абстрагованість, специфікованість, реляційна модельність і спрямованість на сферу знань» [23, с. 124]. Метою концептуального аналізу є вербалізація знань, що можуть виявлятися у конкретних структурах, тобто дослідження прямує від знань до знаків;

семантичний аналіз прямує від знаків до знань. Концептуальний аналіз є ширшим у питанні джерельної бази, тому що джерелами для пояснення концептів можуть бути навіть твори усної народної словесності (прислів'я, приказки, афоризми). Для семантичного аналізу користуються дефініціями лексем, враховуючи багатозначність слів, омонімію, синонімію, антонімію, відношення слів з іншими лексемами [23, с. 124–125].

Дослідниця Ж. Краснобаєва-Чорна пропонує у дослідженні концептів виконувати певний *алгоритм концептуального аналізу*, а ще виокремлює два рівні концептуалізації. На першому етапі концептуалізації потрібно окреслити основу (ядро) концепту на основі аналізу дефініції лексеми у словниках, встановити периферійну зону концепту за допомогою методу асоціативного експерименту і визначити місце концепту у «загальній концептуальній схемі української мови» [24, с. 43]. На другому етапі концептуалізації потрібно зібрати додаткову інформацію для кожного семантичного поля, групи і підгрупи концепту. Для цього використовують словники різних типів: етимологічні, енциклопедичні, культурознавчі та інші. Потім виокремлюють спільні та відмінні складники концепту для кожного семантичного поля та окреслюють повний комплекс складників концепту. Ж. Краснобаєва-Чорна наголошує, що «концептуальний аналіз не обмежується тільки лінгвістичними даними, він щільно пов'язаний з психоментальними основами» [24, с. 44].

Отже, для детального комплексного аналізу концепту потрібно використовувати різні методи дослідження. Завдяки застосуванню інтегрованого підходу до аналізу концептів виявляють мовні засоби вербалізації концепту і досліджують структуру концепту.

1.3 Історія дослідження концепту «ВІЙНА»

Дослідженням концепту «ВІЙНА» займались багато лінгвістів, звертаючи увагу на реалізацію та трактування цього концепту у різні історичні періоди, а також його розуміння у різних національних та авторських картинах світу.

Українська дослідниця О. Гоменюк проаналізувала концепт «ВІЙНА», опираючись на збірку сучасної української письменниці О. Забужко «І знов я влізаю в танк...». Ця збірка публіцистики присвячена війні, зокрема подіям Революції Гідності та війні на Донбасі. До видання увійшли вибрані тексти періоду 2012–2016 років.

О. Гоменюк досліджувала концепт «ВІЙНА», виокремивши у ньому ядро та периферійну зону. Окрім цього, дослідниця детально проаналізувала контексти, звертаючи увагу на авторських уявленнях, які реалізуються через конкретні концептуальні смисли. О. Гоменюк зазначає, що «основним вербалізатором досліджуваного концепту в публіцистиці О. Забужко є лексема *війна*...» [9, с. 22]. Проте дослідниця наголошує, що лексему *війна* у даному контексті вона розглядає виключно у першому значенні, яке подано у тлумачному словнику: «Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» [49, с. 669]. До ядра номінативного поля концепту «ВІЙНА» входять лексеми: «інформаційна (інформаційна війна), воєнні (бойові) дії, фронт, битва, воювати, конфлікт...» [9, с. 22]. Периферію формують такі назви: «кібервійна, визвольні змагання, АТО, армія, боротьба, атака, передова, боєць, воєнний / -а, / -е, військо, вторгнення тощо» [9, с. 22].

Особливістю індивідуально-авторської картини світу О. Забужко є те, що її позиція стосовно номінації війни є дуже конкретною. Письменниця вважає, що найменувати цю ситуацію протистояння потрібно саме війною, а не антитерористичною операцією або конфліктом. За допомогою присвійних займенників О. Забужко персоналізує війну. Виокремлено концептуальні смисли: «"та, що є в кожній людині" (...), "яку потрібно в собі відчувати" (...), "яка є частиною війни моєї країни" ...» [9, с. 24]. Письменниця взяла до уваги не лише сучасний, а й історичний контекст розуміння війни – «холодної війни» та воєн ХХ століття, тому структурно у концепті «ВІЙНА» виявлено такі семантичні смисли: «"та, що нагадує місце катування", "та, що поширює неправдиву інформацію"» [9, с. 25]. Опираючись на політичні події у світі та жорстоку зовнішню політичну діяльність Росії, контекстуально було виявлено

концептуальний смисл «"та, що є прихованою і загрожує всьому світові"» [9, с. 25]. Також у творчості письменниці поєднано 2 концептуальні смисли, які втілюють протилежні значення, а саме такі: «"та, до якої Україна не була готова", "та, яку ми виграємо"» [9, с. 26].

О. Гоменюк вважає, що зараз є потреба у детальному вивченні концепту «ВІЙНА» у творчості інших українських письменників для того, щоб «змодельовати концептуалізований образ війни в сьогочасній мовно-національній картині світу українців» [9, с. 26].

Дослідниця Л. Марчук аналізувала концепт «ВІЙНА» на матеріалі творів Тараса Шевченка. Під час дослідження було використано такі методи як: метод компонентного аналізу та аналіз концептуальних метафор, які співвідносні з поняттями війна та мир. У структурі концепту виявлено такі значення: «‘збройний (-а, -е) конфлікт, боротьба, протистояння’; ‘смертельно небезпечний (-а, -е)’; ‘який залучає (-а, е), велику масу людей’; а також такі значення, як ‘руйнування’, ‘жорстокість’, ‘страх’, ‘боротьба’, ‘горе, нещастя’, ‘смерть’ та ін.» [36, с. 79].

В індивідуально-авторській картині світу Т. Шевченка війна – це насамперед *народно-визвольна боротьба*. Структурний компонент *народно-визвольна*» розширює розуміння війни та суть цього концепту загалом. Звідси сема *‘збройна боротьба між державами чи соціальними класами’* є домінантною, а *‘народно-визвольна’* боротьба є додатковою ознакою.

Т. Шевченку вдалось створити особливу модель війни:

«1. Про справедливість народно-визвольної війни (панувати у значенні перемагати):

Було колись – в Україні

Ревіли гармати;

Було колись – запорожці

Вміли панувати.

Панували, добували

І славу і волю... (55).

2. Про характер, важкість та наслідки війни (боротьби):

Гомоніла Україна,

Довго гомоніла,

Довго, довго кров степами

Текла-червоніла.

Текла, текла та й висохла,

Степи зеленіють;

Діди лежать, а над ними

Могили синіють (85)» [36, с. 79–80].

Війна для Т. Шевченка «асоціюється з могилами, кров'ю, горем:

Погуляли гайдамаки,

Добре погуляли:

Трохи не рік шляхетською

Кров'ю наповали

Україну та й замовкли –

Ножі пощербили.

Нема Гонти; нема йму

Хреста, ні могили (110)» [36, с. 80–81].

Отже, авторське розуміння Т. Шевченка «війни» збігається із народним і вкладається у загально-національну картину світу.

Філологиня С. Богдан досліджувала концепт «ВІЙНА», опираючись на функціонування опозитивної пари війна/мир (на матеріалі епістоляріїв Лесі Українки) [3]. Авторка статті простежила за мовотворчістю письменниці, її індивідуальним сприйняттям «війни» як знакового поняття. Поетичні тексти Лесі Українки є цікаві для вивчення, оскільки «за спостереженнями багатьох мовознавців, побудовані всуціль на прийомі контрасту й протиставлення» [3, с. 45]. «Епістолярні тексти (...) актуалізують найрізноманітніші опозитивні пари, які відображають передусім її ціннісні орієнтації, моральні максими й константи (...). Вони значною мірою відображають водночас найчастотніші загальномовні українські опозитивні універсалії, вербалізовані й індивідуально трансформовані

в різних типах її текстів» [3, с. 45]. Найпродуктивніші бінарні пари, виявлені у творчості Лесі Українки: *«любов-ненависть (...), добро-зло, правда-кривда, світло-темрява/тьма, хворий-здоровий, бідний-багатий, щастя-нещастя, життя-смерть, радість-сум / печаль, дух, душа-тіло, друг-ворог, сміх-сльози, честь-безчестя, перемога-поразка»* [3, с. 45]. Бінарна опозиція війна–мир є не найчисельнішою в епістолярних текстах письменниці, але є «стилістично увиразненою в ідіостилі Лесі Українки означальною лексемою» [3, с. 45].

Номінативне поле концепту «ВІЙНА» в епістоляріях Лесі Українки виражене лексемами *«війна, військо, військовий, воєнний»*. Близьку периферію «утворюють номінації *враги, ворогування, зброя, узброїти, герой (герої, героїня), героїчно, героїство, героїзм, героїчний /-а, /-е, зрада, зрадити, зрадниця, зрадливо, перемога, перемогти, непереможний /-а, /-е»*. Віддалена периферія сформована лексемами *«служити, відслужувати, стрільба, ранені, біженці, оборона, облога, санітарні візитації»* [3, с. 46].

У своїх листах Леся Українка достатньо рідко використовує лексему *війна* у прямому значенні. Мовне вираження концепту «ВІЙНА» виявляється у метафоричних моделях. Образи, що формують ці моделі, пов'язані із міжособистісними стосунками. Тому лексема *війна* пояснює семи 'незгода' та 'протистояння'. Наприклад: *«"По-моєму, діло взагалі не в ворогуванні з Єфремовим і С°, – чим менше буде особистого ворогування, тим краще!...], а щодо «війни духу», то я згідна з тобою: pas de grâce, pas de quartier! (ніякої ласки, ніякої пощади! (франц.). I, здається, я так і поступаю, принаймні свідомо я так хочу поступати"»* [3, с. 47].

Аналізуючи сему 'конфронтація', С. Богдан виявляє «валентнісні моделі лексеми *війна* з дієсловами: *почати війну, йти на війну, піти на війну, оголосити війну, узброїтися, озброїтися, вернутися з війни, атакувати, штурмувати, рватися в бій»* [3, с. 48].

У результаті дослідження було з'ясовано, що контекстно концепт «ВІЙНА» є багатовимірним, що відображено у семантиці різних одиниць. Також С. Богдан доводить, що концепт «ВІЙНА» є частотнішим, а його вербалізація є ширшою

порівняно із концептом «мир». Найтиповішою ознакою концепту «ВІЙНА» в епістоляріях Лесі Українки є переносні вживання, які відтворюють внутрішній світ письменниці.

Дослідниця Н. Бойко на матеріалі кіноповісті О. Довженка «Україна в огні» вивчала лексико-семантичне поле концепту «ВІЙНА», системну організацію його одиниць та засоби об'єктивації концепту. Для структурування мовних одиниць лексико-семантичного поля лінгвістка використала 3 принципи: семантичний, структурний і системний [4, с. 118].

У структурній організації лексико-семантичного поля дослідниця виділяє ядро, що представлене лексемою *війна* у її різних граматичних формах, зокрема зафіксовано 35 різних граматичних форм. Лексеми, які входять до навколоядерної зони завжди розширюють і доповнюють позначуване поняття. У повісті «Україна в огні» О. Довженка навколоядерну зону формують споріднені концепти, «які моделюють трагічне світосприйняття війни, актуалізують інші ключові субконцепти, як-от: *смерть* – 64; *ворог* – 35; *кров* – 30; *партизани* – 25; *горе* – 20; *ненависть* – 20; *страх* – 15; *зброя* – 16; *армія* – 13; *чорний* – 12; *плач* – 9; *поранені* – 9; *битва* – 6; *убивці* – 6; *тривога* – 5; *біль* – 4; *туга* – 3 та ін.» [5, с. 120]. У навколоядерній зоні концепту «війна» дослідниця виділяє низку субконцептів: «зброя, битва (бій), смерть, кровопролиття, втрата, сльози, страждання, ворог, страх, жаль, розлука, віра, перемога та ін.» [4, с. 124].

Периферію формують лексичні одиниці, які є своєрідною перехідною зоною «між лексико-семантичним полем та іншими елементами лексичної системи мови» [4, с. 120]. Наприклад, у реченні «*Події були так густо замішані людським м'ясом, сльозами, кров'ю, криком, стогонами, прокляттями, утратами, що ніхто вже нічому не дивувався*» лексема *події* входить до периферії концепту «війна» [4, с. 120]. Хоча семантично ця лексема не пов'язана з війною, але згідно із контекстом значення лексеми мотивує формування логічного контекстуального ланцюга «*події – воєнні дії – війна*» [4, с. 120]. Дослідниця наголошує, що зону периферії у структурі концепту визначають «на основі виявлення та характеристики контекстів, які містять три і більше субконцепти із

семантичним компонентом війна» [4, с. 125]. Ці субконцепти творять ланцюжки і поєднують компоненти, які мають предмету або конотативну мотивацію. Предметно вмотивовані семантичні компоненти виявляють ознаки ядра, об'єктивуються за допомогою трьох та більше субконцептів. Вони представлені «поняттєво вмотивованими чинниками (явищами, процесами, діями) чи метафоризованими (метонімізованими) найменуваннями» [4, с. 125]. Конотативно вмотивовані компоненти виявляють «широкий діапазон експресії, об'єктивуючи ядерний концепт опосередковано, через інтенсифіковані семантично, метафоризовані (метонімізовані) емоції і почуття» [4, с. 125]. Під час аналізу кіноповіді лінгвістка виокремлює такі ланцюжки субконцептів, як от: «*війна – віра – надія*», «*війна – армія – бій – рана – контузія – щастя*», «*війна – біль – протест – недоля – гнів*», «*війна – зброя – кров – віра – перемога – пам'ять*», «*війна – докір – смуток – страх*», «*війна – мука – горе – зло – недоля*», «*війна – смерть – гра*» [4, с. 125–127].

Отже, до структури лексико-семантичного поля концепту «ВІЙНА» входить велика кількість компонентів, які втілюють негативні риси війни та виявляють значне конотативне навантаження.

Польська дослідниця Е. М. Кур у своїй статті «Мовний образ війни у польських та чужих прислів'ях» аналізує концепт «ВІЙНА» у паремійному жанрі [72]. Такий фольклорний жанр вибрано не випадково, адже як пише дослідник В. Мідер: «Прислів'я задовольняють людську потребу узагальнювати досвід і спостереження у крихах мудрості, надавати готове розуміння людських стосунків і соціальних проблем» [цитата за Е. М. Кур: 72, с. 165]. Для дослідження використано порівняльний метод, а базою аналізу було обрано прислів'я зі збірок О. Кольберга, С. Свірка, Ю. Кжижановського та М. Дубінського.

Зображення концепту «ВІЙНА» виражено через антонімічні та комплементарні висловлювання про мир, що свідчить про наявність у прислів'ях бінарної опозиції *війна/мир*. Як зазначає Е. М. Кур: лише невелика кількість прислів'їв висловлює згоду на війну, але із застереженнями. Переважають

прислів'я із зображенням миру, «часто вираженому в парадоксальному контрасті з війною (...): *"Краще горох вдома, ніж товсті кури на війні"* (I 2)» [72, s. 167].

Дослідниця пише про те, що «багато інших прислів'їв образно розповідають про звірства війни, а також про моральне і метафізичне зло, яке приносить війна: *"Коли починається війна, відкривається пекло"* (НКР III, s. 746, 17)» [72, s. 169].

Мовний образ війни безпосередньо пов'язаний із тими подіями, які відбуваються як наслідок після неї: *«Війна не вирішує, хто був правий, тільки хто вижив (fin.) (I 28) (...) Війна пожирає золото і породжує бруд (нім.) (I 15)»* [72, s. 171]. Прислів'я про війну акумулюють у собі інформацію про поведінку людини під час війни, її роздуми і психологічні стани, способи вирішення складних ситуацій.

У галузі фольклористики концепт «ВІЙНА», зокрема семантику, типологію та художні форми репрезентації травми, що стосуються цього концепту, досліджувала О. Кузьменко. У своїй монографії «Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн)» вона пише про війну таке: «Образ війни у фольклорі дуже давній і стійкий (...) У світовому масштабі, мабуть, немає національного фольклору, у якому б не була відома тема міжетнічних протистоянь, що демонструє різні виміри осягнення війни: від епічно-героїчного до ліро-епічного» [25, с. 238]. Щодо слов'янського фольклору, то дослідниця зазначає, що в ньому рецепція складної воєнної доби та участі людини у битвах «відображена в давніх епічних і ліро-епічних текстах, зокрема в рекрутських та солдатських піснях, в історичних переказах, легендах». Але за визначенням Р. Кирчіва однією із найбільш яскравих сторінок є «(...) творчість ХХ століття, яка показала інший "образ світу і душі людини у фольклорі", акумулювавши в собі думки і настрої суспільного загалу» [25, с. 238].

Концепт «ВІЙНА» в українському фольклорі є досить давнім. Тема і мотиви війни і міждержавних протистоянь є центральними для таких жанрів фольклору, як: «історичні думи, "політичні пісні", історико-героїчні перекази та оповідання про війни, козацькі, рекрутські, жовнірські (солдатські) баладні пісні та

коломийки, стрілецькі і повстанські співанки-хроніки» [25, с. 241]. Тобто, можна стверджувати про генезу і спадковість українського повстанського фольклору, про його витoki ще з часу побутування історичних козацьких пісень. Але варто наголосити на тому, що давній концепт «ВІЙНА» зазнав певних змін від тих давніших часів. Узагальнений образ війни поповнився новими нашаруваннями додаткових значень, що пов'язано з подіями Першої та Другої світових війн ХХ століття.

Війни ХХ століття відрізнялись від тих, які були до цього. Насамперед, вони є різними за характером, тому що Перша і Друга світові війни відзначаються глобальністю територій, на які вони поширювались, і людських жертв. Світові війни загалом змінили розуміння і ставлення до війни, показали увесь трагізм і масштабність людських втрат. У ХХ столітті відбувається переорієнтація у семантиці війни зі збройного повстання, протидії ворогу до трагедії індивіда (воїна). Тобто відбувається зміна у сприйнятті війни не просто як чогось колективного і спільного, а як індивідуальної трагедії (трагедії особистості). Інакше кажучи, можна говорити про трансформації: перехід від колективного до індивідуального у плані рецепції війни.

Основа концепту «ВІЙНА» сформована лексемами «“війна”, “война”, “войнучка, “війночка”, “войничка”», а також опозиційною парою *мир/війна* [25, с. 243]. Особливості реалізації концепту дослідниця простежує у межах комплексу основних подій, які відображають хронологію війни та народні уявлення про неї. О. Кузьменко виділяє такі ключові події: «1) передбачення війни, 2) початок війни, 3) драма війни, 4) кінець війни (наслідок) війни» [25, с. 243]. Мотив «передбачення війни» є співмірним з образами «суму», «плачу», «бід». Багато мотивів пов'язані з буттям та емоційним станом людей, які перебувають у стані переходу від миру до війни. Ядро концепту «ВІЙНА» наскрізь антропоцентричне, оскільки в українському історичному етносі є «сильний моралізаторський компонент знищеної війною братерської любові» [25, с. 253]. Для змістової домінанти «драма війни» типовими є мотиви передбачення смерті вояка. Війна сприймається виключно як негативне явище,

підкреслено злочинну сутність війни та наслідок, який вона приносить – смерть: «“Ой сину, сину, дитино моя, / Були б *тя* не вбили, якби не *війна!*”» [25, с. 256]. Для вербалізації інструментів смерті використано образи зброї (кулі, стрілецька зброя, гвинтівки, гармати, кулемет). Цікавим є поєднання у воєнному фольклорі метафоричної тріади «війна = жінка = смерть»:

І шкода сліз і шкода жалю,
Бо ти осталася одна,
За тебе знайду кращу кралю,
Та краля пишна – то війна.
Війна палка, рум'янолиця,
Росте з полум'я і вогнів
І даром тобі, дівча, сниться,
Що вернусь я живий-здоров.

(“Хай землю виорять гармати”,
зап. 2013 р., Івано-Франківщина)» [25, с. 265].

Мотив «закінчення війни» часто часто представлено образом «покинутої (невідомої, забутої) могили, що є типовим просторовим знаком війни:

І розійшлося два табори,
і війна скінчилась,
А під гаєм забутая
могилонька лишилась.

(“Серед поля широкого”)» [25, с. 269].

Провідна ідея – осуд війни, який втілено через мотиви-формули Божої карі, прокляття стосовно ворогів.

Отже, концепт «ВІЙНА» досліджувало багато лінгвістів та літературознавців. Кожен із науковців обирає свій метод дослідження, але найчастотнішим є структурування концепту на ядро та периферійну зону, а також використання структурного і семантичного принципів побудови лексико-семантичного поля концепту.

Розділ 2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ «ВІЙНА» В УКРАЇНСЬКІЙ ПОВСТАНСЬКІЙ ПІСЕННОСТІ

Формувати ядро концепту «ВІЙНА» слід починати з дослідження дефініції лексеми *війна*. У тлумачному словнику знайдемо такі визначення: «1. Організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо. 2. Стан ворожнечі між ким-небудь; суперечка, сварка з кимсь; боротьба» [74, Т. 1, с. 669]. Це два типові загальні значення поняття «війна» без додаткових семантичних нашарувань. У свідомості індивіда концепт «ВІЙНА» закріплений у такому ж розумінні, як його подає тлумачний словник, проте залежно від контексту, зокрема у повстанських піснях, значення може ставати ширшим, тобто вживатися у переносному значенні або ж набувати нових, додаткових рис до загальної семантики.

Якщо звернутись до інших лексикографічних джерел, зокрема «Енциклопедичного словника символів України», то побачимо, що символ війни в українській етносимволіці трактується виключно негативно як «символ смерті, горя, нещастя, чорного кольору, плачу, страху, вбивства, крові (...) символ роз'єднання і воз'єднання, усунення безпорядку й встановлення порядку з хаосу, конфлікту між добром і злом, духовної битви між добром і злом у природі людини, досягнення єдності» [76, с. 118].

Для пояснення семантики концепту «ВІЙНА» можна також скористатись принципом антонімічної пари. «ВІЙНА» укладається в антонімічну пару із концептом «мир». Ці слова хоч і протилежні за значеннями, проте пов'язані когнітивно, на психологічному та логічному рівнях. Для протиставлення цих концептів треба зосередитись на одній, так званій базовій ознаці. За таку основну ознаку варто взяти *'ворогування'*. Звідси один із членів пари виявляє наявність цієї ознаки, а інший – її абсолютну відсутність.

Лексема *війна* споріднена з дієсловом *воювати* та іменниками *військо*, *войовник* та ін. [77, Т. 1, с. 431]. Оскільки у пісенних тестах виявлено лише 4

фіксації цієї лексеми, то робимо висновок, що ядро концепту «ВІЙНА» у повстанській пісенності не сконцентровано безпосередньо у лексемі *війна*.

Повертаючись до дефініції лексем, варто пам'ятати, що опираючись на визначення, потрібно виокремити семантичні компоненти – семи. Виокремлені семи будуть основою для формування тематичних груп лексем-вербалізаторів концепту «ВІЙНА». Оскільки війна – це «збройна боротьба», то звідси виокремлюємо центральну сему *'боротьба'*. Власне сема *'боротьба'* і буде архісемою для тематичної групи «**боротьба**» (як процес). Окрім цього, можемо також вичленувати сему *'зброя'*, оскільки ця боротьба відбувається з використанням зброї. У визначенні лексеми *зброя* фіксуємо, що зброя – це «(...) сукупність заходів для ведення війни, бою; озброєння (...). 3. Засіб для боротьби з ким-, чим-небудь, для досягнення якої-небудь мети (...)» [74, Т. 3, с. 452]. Тобто із семантики лексеми *зброя* виокремлюємо сему *'засіб для боротьби'*, яка і буде центральною для формування тематичної групи «**засоби боротьби**». Друге значення лексеми *війна* розкриває цю лексему як «стан ворожнечі між ким-небудь», тобто з цього визначення виокремлюємо сему *'ворожнеча'/'ворогування'*. Лексема *ворогування* є похідною від дієслова *ворогувати*, яке походить від іменника *ворог*. Отже, обов'язковим семантичним компонентом є сема *'ворог'*, яка і формуватиме однойменну групу вербалізаторів.

Якщо звернути увагу на центральну сему *'боротьба'*, яка і формуватиме ядро концепту «ВІЙНА», то побачимо, що згідно з тлумачним словником *боротьба* – це «1. Сутичка, бійка, в якій кожний з учасників намагається подужати супротивника (...) // Битва, бій (...). 3. З ким – чим, проти кого – чого (...). 4. За що. Діяльність, скерована на створення, досягнення чого-небудь» [74, Т. 1, с. 669]. Із першого значення лексеми *боротьба* виокремлюємо такі важливі семантичні компоненти: *'сутичка'* (протистояння), *'учасник'* і *'супротивник'*. Із третього значення лексеми *боротьба* вичленуємо сему *'проти кого/чого'*. Звідси робимо висновок, що семи *'проти кого/чого'* і *'супротивник'* є синонімічними, оскільки *супротивник* – це людина, яка « (...) протидіє комусь,

чомусь» та « (...) виступає проти іншого у бійці, поєдинку» [74, Т. 9, с. 851]. Власне сема *'супротивник'* передбачає наявність двох сторін конфлікту, тобто обох учасників. За допомогою дефініції лексеми *війна* було виокремлено сему *'ворог'* (= супротивник), антонімічною до неї є сема *'герой'*, що формуватиме підгрупу **«герой»**. Обидві підгрупи **«ворог»** і **«герой»** слід об'єднати у тематичну групу **«учасники боротьби»** (сема *'той, хто бере участь у боротьбі'*). Із четвертого значення лексеми *боротьба* вичленовуємо семи *'досягнення чого-небудь'*, *'створення чого-небудь'*. Ці семи формуватимуть тематичну групу **«мета боротьби»** (мотивація). Контекстуально виокремлюємо тематичну групу **«цінності боротьби»**, архісемою якої є *'важливість/значущість чого-небудь'*

Аналізувати концепт **«ВІЙНА»** потрібно саме за такими тематичними групами, кожна з яких, залежно від частотності вживання та семантики буде розташована ближче або до ядра, або до периферійної зони. Також для кожної тематичної групи потрібно виокремити менші групи лексем-вербалізаторів. Отже, виокремлюємо такі тематичні групи, які семантично пов'язані із боротьбою: **«боротьба»** (як процес), **«учасники боротьби»** (боротьба з ким/чим, проти кого/чого), **«мета боротьби»** (мотивація) **«цінності боротьби»** (боротьба за щось важливе/значуще), **«засоби боротьби»**.

2.1 Тематична група **«боротьба»**

Оскільки семантично лексема *війна* споріднена з боротьбою, а сема *'боротьба'* є центральною у семантиці, то робимо висновок, що саме лексема *боротьба* є головним вербалізатором концепту, його ядром. Відповідно виокремлюємо лексему *боротьба* входить до тематичної групи **«боротьба»** (як процес). Ця група є однією з найчастотніших, оскільки виражається за допомогою 133 різних лексичних засобів. Серед цієї групи виокремлюємо такі лексеми-вербалізатори: *битва, бій, боротьба, війна, повстання, змагання, вишкіл*.

Лексему **війна** було виявлено у 6 слововживаннях, зокрема двічі у варіантних текстах пісні «Послухай дівчино красуне» у значенні оголошувати війну: «А як вороги всесторонні / **об'являть** жорстоку **війну**...» [80, с. 263], «А як вороги з-за кордону / **об'являть** в країні **війну**...» [80, с. 264]. Також цю лексему **війна** фіксуємо у таких прикладах: «Ось день **війни** народної, / ось кари й помсти час, / нема вже сили жодної, / щоб стримувала нас» [80, с. 60], «Повстань, повстань, народе мій, / бери за зброю вмиць, / за Україну смертний бій, / **свята війна** горить» [80, с. 60]. Ще одним засобом вираження цієї тематичної групи є дієслово **воювати**, що споріднене із лексемою **війна**. У текстах фіксуємо 2 вживання лексичної одиниці **воювати**: «Два курені партизанські, "Журавлі" і "Довбуш", / **воювали** цілий день – **воювали** добу» [80, с. 303].

Лексеми **битва**, **бій**, **боротьба** входять до одного синонімічного ряду зі стрижневим словом **битва** [79, с. 27]. Відношення синонімії між лексемами виникає через те, що вони є близькими за значеннями, їх об'єднує загальна сема 'боротьба', а семантично пов'язані вони з дієсловом **битися**. Контекстуально виявляємо лише 1 фіксацію лексеми **битва**: «У Саджівці, Бережівці, / **сильна битва** була – / не одна там стара мати / сина ся позбула» [80, с. 309], що свідчить про те, що вона є маловживаною.

Лексема **боротьба** виявлена у 12 фіксаціях пісенних текстів, а саме: «Не хочемо ні слави ні заплати – / **заплатою** нам розкіш **боротьби**...» [80, с. 2], «Хоч нас тисяч впаде за її свободу, / **ті, що остануть** будуть **продовжать** / **боротьбу** за волю, за нашу державу, / від Сяну до Дону, Тиси по Кавказ» [80, с. 38], «Коли ж у безвихід **в борбі** попадали, / **то ласки в катів** не **благали**...» [80, с. 52], «Зігнали нас, забрали від нас зброю – / **вірних синів святої боротьби**» [80, с. 81], «За ідею ж свою тут ведуть **боротьбу**, / не дармує ніхто ні хвилини» [80, с. 292]. Проте варто зауважити, що на вербальному рівні тематична група «**боротьба**» об'єктивується також і за допомогою метафоричних одиниць. Виявлені метафори свідчать про осмислення боротьби у безпосередньому взаємозв'язку зі зброєю, тобто зброя є обов'язковим атрибутом боротьби: «В Чорному лісі весело

живеться, / повстанська зброя хорошо сміється» [80, с. 380], «Чи вже збираються сотнями, / полками вільні козаки, / чи гострять ножі як за Богдана, / нові Гонти й Залізняка?» [80, с. 79], «Ми йдемо вперед, здалека чути гуки: / гармати б'ють, і крові всюди вщерт» [80, с. 5,] «Звенять шаблі, як ясне сонце сяють...» [80, с. 5], «Кулемети грають, / папашки співають – / большевію гаратають» [80, с. 380]. Метафора *до бою серце грає марш* актуалізує осмислення боротьби як внутрішнього стану людини: «Голублять сосни, мов дівчата, / до бою серце грає марш...» [80, с. 40].

Згідно з пісенним аналізом найчастотнішою лексемою тематичної групи «боротьба» є лексема *бій*, оскільки за частотністю було виявлено 100 вживань цієї лексеми. Проаналізувавши тексти пісень, робимо висновок, що найповніше лексема *бій* виражена в однині, зокрема вживається в цій графемі числа у формі таких відмінків:

1) називний відмінок однини (12 фіксацій): «Грають сурми, грають – юнаків скликають, / у ряди збирають – буде *бій*, звіщають, гей!» [80, с. 7], «Кожний *бій* є нам приємний, / як є з нами наш сотенний» [80, с. 26], «Ой, між спасом і Лугами *бій* великий стався – / большевицький батальйон в засідку попався» [80, с. 303], «Молодечі літа і всі свої сили / лише Україні вони посвятили, / за Україну полягли – / з окупантом, лютим катом, *бій* вели» [80, с. 444], «Розпочався *бій* великий – почали стріляти...» [80, с. 83], «*Бій* лунає, ревуть гармати...» [80, с. 33].

2) родовий відмінок однини (20 фіксацій): «А тепер ми всі ідемо *до бою* / за українські за наші права...» [80, с. 4], «Окрилемо спрагою волі / чужинцями гноблений люд – / мільйони *до бою* у поле / свідомо та грізно підуть» [80, с. 7], «Хоч впало нас в боях багато, / ще більше *до бою*» [80, с. 25], «*До бою* правого, *до бою* ставаймо!» [80, с. 30], «... з завязтого *бою* останнім вертав» [80, с. 30], «"Ми йдемо, ми йдемо, ми йдемо *до бою* !"» [80, с. 37]. Лексема *бій* у формі родового відмінка однини у текстах вживається разом із прийменником *до* (до бою) або ж значно рідше з прийменником *з* (з бою).

3) найчастотніше у знахідному відмінку однини (28 фіксацій): «...Милий твоїй, / за Україну **в бій**, / йде **у бій!**» [80, с. 29], «Бо повстанці хлопці браві, / разом, сміло **в бій** ідуть» [80, с. 36], «Лунає клич, луна грімкий, / вперед, вперед **у бій** святий – / **у бій** за рідний край, / за нарід свій ставай» [80, с. 49], «"Різун" гукає, / хлопців скликає, / костуром махає, / **в бій** посилає» [80, с. 380], «Ми – українські партизани, / рушаєм лавами **у бій**, / за нашим прикладом повстане / народ пробуджений як стій» [80, с. 39], «Україно, батьківщино, / **в бій** підемо із врагом...» [80, с. 46]. Типовим для цієї форми є використання дієслів *йти, рушати, посилати, ставати* у формі теперішнього часу, використання дієслів у формі минулого часу є рідкісним, оскільки засвідчено лише 1 раз: «А друзі всі мої вже **вступали в бої**, / гучно грали смертельні машини» [80, с. 292]. Досить типовим є використання лексеми *бій* у знахідному відмінку у сполученні з інфінітивами типу *йти у бій, повести у бій*: «Доволі нам руїни і незгоди – / не сміє брат на брата **йти у бій**» [80, с. 2], «Командир веде перед там, / славний лицар бойовий, / на його наказ щохвилі / всі готові **йти у бій**» [80, с. 11], «А ми в лісі вчимося науки, / як свій нарід **повести у бій**» [80, с. 282].

4) досить поширене використання лексеми у формі місцевого відмінка однини (21 фіксація): «Ось ідемо **в бою** життєвому, / тверді, міцні, незламні мов граніт...» [80, с. 1], «...солодше нам **у бою** умирати / як жити в пугах, мов німі раби» [80, с. 2], «І все, що лиш сильного правом / нахабні чужинці взяли, / ми **в бої** святім і кривавім / назад відберемо собі!» [80, с. 7], «Україна, мати кличе нас повстати, / одностайно стати, **в бою** погуляти, гей!» [80, с. 7]. Засвідчено використання варіантного закінчення лексеми *бій* у формі місцевого відмінка однини *-ю* та *-ї* (у бою та у бої).

Найменшу кількість фіксацій виявлено у формі множини – 9 фіксацій, а саме у формі називного відмінка (2 фіксації): «Ми зродились із крові народу, / колисала нас грізна тюрма, / гартували **бої** за свободу / і ненависть до ганьби й ярма» [80, с. 4], «В марші цілу нічку – а в ранній зорі: / почались завзяті, запеклі **бої**» [80, с. 296]; у формі родового відмінка (1 фіксація): «Ой сплелися фронти, мов гадюки, / ой сплелися фронти всіх **боїв**» [80, с. 282]; у формі місцевого

відмінка (5 фіксацій): «*Ворогів зметем проклятих, / у боях важких, завзятих, / за розритий край, / за зчорнілий рай!*» [80, с. 54], «*Ми сотня лемківська завзята, / що в боях зродилась і зроста...*» [80, с. 25], «*...хоч буря зі снігом гуляє, ми йдемо розстрільною в боях*» [80, с. 25], «*...Торощить він зграї ворожі, в полон забирає в боях*» [80, с. 25], «*Хоч впало нас в боях багато...*» [80, с. 25].

Звідси робимо висновок, що використання форми множини лексеми **бій** є нетиповим для тестів повстанських пісень, оскільки за показником частотності виявлено невелику кількість фіксацій цієї графеми числа. Найтиповішим і найчастотнішим є вживання лексеми **бій** у формі однини, зокрема у формі знахідного та місцевого відмінків, що підтверджено кількістю фіксацій цих форм аналізованої лексеми.

Окрім іменників, ще одним мовним засобом вираження цієї тематичної групи є дієслово **бити(-ся)**, що семантично споріднене з іменником **бій**. У текстах повстанської пісенності виявлено 10 таких дієслівних фіксацій у різних часових формах: «*Будем битись – і словом, і крісом, / всіх ворогів, ми всіх проженем...*» [80, с. 282], «*Славно бились наші хлопці / за святе діло...*» [80, с. 308], «*... як покриє лист дерева / будем катів бити*» [80, с. 316], «*З ворогами бились, навал відбивали...*» [80, с. 444], «*...і боротись будем, знай, / і за волю і за край!*» [80, с. 63], «*...наїзників били, – народ боронили, / свободу для всіх здобували*» [80, с. 52], «*Хай розмовляють куля та порох, / бийся хоробро, доки живий*» [80, с. 66].

Для тематичної групи «**боротьба**» характерним є вживання спонукальних речень, що виражають наказ, заклик до дії. Засобами оформлення таких речень найчастіше є:

- дієслова в наказовому способі: «*А ви хлопці молодії, / в бою не здавайтесь, / і пімстою над катями / "Пісню" споминайте*» [80, с. 317], «*Хлопці в бій готуйтеся!*» [80, с. 84], «*Встань Хмельницький, встань Богдане, / повставайте всі гетьмани!*» [80, с. 97], «*А ви хлопці молодії, / куйте кулі сталевії*» [80, с. 97], «*Куйте кулі накувайте, / Україні волю дайте!*» [80, с. 97], «*Гей, готуйте хлопці зброю, / вирушаємо до бою / та на ворогів, / на своїх*

катів!» [80, с. 54], «**Борітеся, мої діти, / бідну землю бороніте...**» [80, с. 85], «**Підете в бій з нами молодці...**» [80, с. 279], «**Ах лента за лентою – набой подавай, / український повстанче в бою не відступай!**» [80, с. 296], «...ми чекаємо тільки хвилини – / ждем наказу: **"Громить ворогів!"**» [80, с. 4].

- інфінітив дієслова в імперативному значенні: «**Дав команду сотник "Голуб" – до бою ставати, / і проклятих комуністів геть порозганяти**» [80, с. 83], «**Дав команду сотник "Голуб" – назад відступати, / і ранених, і побитих – з собою забрати**» [80, с. 83].

- вигуки: «**Нумо до зброї, військо Бандери!**» [80, с. 66], «**Лунає клич, луна грімкий, / вперед, вперед, у бій святий – / у бій за рідний край, за нарід свій ставай**» [80, с. 49], «**Вперед! Там воля або смерть!**» [80, с. 5], «**Вперед же за власну державу, / в стремління святому єдині...**» [80, с. 7], «**Україна всіх кличе – вперед до мети!**» [80, с. 67].

Ще одним типовим вербалізатором цієї тематичної групи є лексема *повстання* (9 фіксацій). У текстах зафіксовано такі приклади вживання цієї лексеми: «**Як Лопатинський, з-за кордону, / у рідний край, у Львів вертав, / він ніс надію про повстання, тоді чекістам в руки впав**» [80, с. 79]; «**Гей ви хлопці, пора на повстання, / бо надходить останній вже час**» [80, с. 45], «**Вся Україна у вогні повстання...**» [80, с. 61], «**Ця пісня – не кволе ридання – / це зов – це зов до повстання**» [80, с. 62]. Номінація *повстання* походить від дієслова *повставати*, що має значення: «підніматися на боротьбу з ким-, чим-небудь, проти когось, чогось; піднімати повстання» [74, Т. 6, с. 693]: «**Гей нуж хлопці, пора нам повстати, / ми Україні пропасти не дамо!**» [80, с. 45], «**Повстане Київ заповітний, / шапки козацькі зацвітуть**» [80, с. 65], «**Збудись Україно, повстань, / весну зустрінути устань...**» [80, с. 66]. Отже, у дефініції лексеми виявляємо архісему ‘*боротьба*’, що є спільною для всієї тематичної групи, проте диференційною семою, в якій акумулюється основне значення слова, є ‘*протидія*’.

Застосувавши кількісний метод, було виявлено, що у тематичній групі «**боротьба**» найменш частотними є лексеми-вербалізатори *битва, змагання та*

вишкіл. Лексема *змагання* реалізується у пісенних текстах лише через 1 фіксацію: «*Життєвих утіх ви зреклись, добровільно, / невигод, офір не лякались, / без сонця й повітря у норах сиділи, / проте не скорились – змагались!*» [80, с. 52]. Мовним засобом вираження цієї номінації є дієслово *змагатися*, що означає «чинити опір кому-, чому-небудь, протестувати проти когось, чогось, боротися з ким-, чим-небудь, за когось, щось» [74, Т. 3, с. 610]. Тобто у семантиці також виявляємо архісему ‘*боротьба*’, а диференційною семою є ‘*опір, протидія*’.

Проаналізувавши пісенні тексти, виокремлюємо ще одну лексему – *вишкіл*. Іменник *вишкіл* походить від дієслова *вишколювати*, що означає «ретельно навчати чого-небудь, прищеплювати певні навички, привчати до дисципліни і т. ін.» [74, Т. 1, с. 542] Тобто у повстанській пісенності *вишкіл* – це навчання, підготовка до ведення бою, до протистояння ворогу. Для іменника *вишкіл* виокремлюємо семи ‘*навчання*’, ‘*боротьба*’, ‘*військова справа*’. Фактично *вишкіл* – це попередній етап перед боротьбою, а, отже, і безпосередньо самою війною. Тому для типу *вишкіл* архісемою є ‘*боротьба*’, а диференційними семами є ‘*навчання*’, ‘*учіння*’.

Основним вербалізатором типу *вишкіл* є однойменна лексема *вишкіл*: «*Наші хлопці добровольці збройний вишкіл мали, / тії стрільці, що на стійці, з крісом гасло дали*» [80, с. 83]. Окрім однослівних номінацій, у текстах пісень зафіксовано групу лексем і словосполучень, пов’язаних із навчанням, підготовкою вояків. Наприклад, у текстах вживаються такі словосполучення, об’єднані семою ‘*навчання*’: *вчитися науки* («*А ми в лісі вчимося науки, / як свій нарід повести у бій...*» [80, с. 282]); *складати іспити* («*Нас три сотні не вченого війська – / будем іспити тут здавати, / щоб німецька орда, ні московська, / не топтала рідного краю...*» [80, с. 282]); *повстанська школа* («*Ой ти, школо, повстанська школо – / в цілім світі нема таких шкіл. / Пишуть хлопці по буком довкола – / на сторожі стоїть скоростріл*» [80, с. 282]).

За частотністю використання у текстах ця група вербалізаторів є малочастотною в аналізованій тематичній групі. Проте, її виокремлення є важливе, оскільки зафіксовані слововживання підтверджують те, що повстанці

готувались до війни, ставились до неї відповідально, тому навіть у текстах пісень використовують словосполучення, об'єднані семою 'навчання'. Звичайно, що ці словосполучення вживаються у переносному значенні, оскільки вислів «повстанська школа» означає певні знання та навички, які людина може отримати безпосередньо на полі бою, «здавати іспити» означає не перевірку знань з певного навчального предмету, а перевірку на витривалість та вміння протистояти ворогові заради майбутнього своєї країни («...будем іспити тут здавати, / щоб німецька орда, ні московська, / не топтала рідного краю...» [80, с. 282]), «вчитися науки» означає здобувати не теоретичні знання, а саме практичний життєвий досвід, що потрібен для того, щоб «...свій нарід повести у бій...» [80, с. 282].

Отже, тематична група «**боротьба**» представлена різними вербалізаторами, які фіксуємо у лексемах *битва, бій, боротьба, війна, повстання, змагання і вишкіл*. У кожній групі лексем виявлено найтипівіші засоби її вербалізації, що становлять здебільшого іменники, рідше – семантично споріднені дієслова.

2.2 Тематична група «учасники боротьби»

2.2.1 Підгрупа «ворог»

В основі структури концепту «ВІЙНА» є опозиція мир/війна. Аналогічними до неї є такі протиставлення свій/чужий, повсталець/ворог. Ці опозиції об'єднані спільною семантикою: поділ за належністю до однієї із воюючих сторін. Відповідно до цього у пісенному фольклорі активно діють два образи-антагоністи: герой (повсталець) і ворог.

Концептуальне протиставлення свій/чужий є головною семантичною опозицією стосовно тематичної групи «**учасники боротьби**». У цій дихотомії компоненту «чужий» репрезентує ряд лексем, що входять до підгрупи «**ворог**». Детальний аналіз цієї підгрупи лексем є важливим, оскільки вона є однією із найчисельніших складників концепту «ВІЙНА», а також потрібна для розуміння того, як мовці та самі українські повстанці сприймали ворогів, яке відображення

мали їхні погляди на мовній картині світу. Окрім цього, розуміння семантики підгрупи «**ворог**» є важливим для аналізу світосприйняття українців.

Семантика підгрупи «**ворог**» актуалізується у лексемі **чужий**, а саме у його дериваті – **чужинець**: «*Окрилемо спрагою волі / чужинцями гноблений люд – мільйони до бою у поле / свідомо і грізно підуть*» [80, с. 7], «*І все, що лиш сильного правом / нахабні чужинці взяли, / ми в бої святім і кривавім / назад відберемо собі!*» [80, с. 7]. У словникових дефініціях лексеми **чужий** не виявлено семи «*ворог*», проте в дефініції цієї лексеми виявлено семантику протиставлення на основі відмінності, протилежності: «4. Який стосується іншої держави, країни; іноземний. (...). 5. Який має інші погляди, прагнення, інтереси і т. ін., ніж хто-небудь (...).» [74, Т. 11, с. 377]. Власне тому можна говорити, що у цьому значенні реалізується сема «*ворожості*», оскільки мовці часто сприймають все інше, чуже, як вороже.

Досить типовим для повстанської пісенності є реалізація підгрупи «**ворог**» за допомогою однойменної лексеми. Під час дослідження було виявлено, що лексема **ворог** є найчастотнішою серед тематичної групи «**учасники боротьби**», тому що було виявлено 78 фіксацій цієї лексеми у текстах. Загалом лексема **ворог** є полісемічною, проте на основі дефініцій виявляємо у ній семи «*ворожість*» і «*протиставлення*». Головний семантичний компонент аналізованої лексеми – це військовий ворог, тобто зовнішній ворог. Значення ворога як військового супротивника пов'язане із загрозою для країни, оскільки у тлумачному словнику зафіксована така дефініція: «**Зовнішній ворог** — той, хто зазіхає, нападає на країну ззовні, порушуючи її кордони» [74, Т. 1, с. 739].

Варто підкреслити, що лексема **ворог** несе в собі узагальнену семантику, без вказівки на конкретного ворога як суб'єкта/виконавця певної дії. За характером номінація **ворог** є абстрактною, постає як збірне найменування всіх противників, про що свідчить використання лексеми **ворог** у формі множини: «*...плекав нас біль по втраті України, / кормив нас гніт і гнів на ворогів*» [80, с. 1], «*... ми чекаємо тільки хвилини – / ждем наказу "Громить ворогів!"*» [80, с. 4] «**Ворогів** ми знайдем / і у порох зітрем» [80, с. 13], «*Про дівчат все нам'ятайте / добре ви*

їх забавляйте, / щоби **вороги** не брали, / лиха їм не завдавали» [80, с. 26], «Піднялася уся Україна / зі зброєю **на ворогів**» [80, с. 33], «Це ж ці хлопці очайдухи / пруть на зустріч завирухи, / месть несуть на вістрях збруї / знані **ворогам** герої» [80, с. 50], «А як **вороги** всесторонні / об'являть жорстоку війну, / ми сядем обоє на коні – / тебе я не лишу саму» [80, с. 263], «Горить хата, горить хата і огонь метиться, / а молодий козаченько з **ворогами** б'ється» [80, с. 307].

Окрім цього, у пісенних текстах зафіксовано 19 вживань лексеми **ворог** у формі однини, а також виявлено застарілу форму **враг**: «... ми повстанем ударом навали / та не встане вже **ворог** лихий» [80, с. 4], «Тремтить лютий **ворог** всі ночі, / а днями облавами гуля...» [80, с. 25], «Хоча тепер нас **ворог** нищить і руйнує, / каже відкрито: "України нет!" – / але ми докажем **ворогові** збройно, / що Вкраїна була, і ще буде жить!» [80, с. 38], «Україно, батьківщино, / в бій підемо із **врагом**...» [80, с. 46], «Нехай лютий **ворог** знає, / що Вкраїна воскресає» [80, с. 97], «Вдаримо в гармати – **вороже**, втікай...» [80, с. 284], «Врешті **ворог** втікав, що на нас наступав, / замовчали пекельні машини...» [80, с. 292], «Вашу смерть пімстимо, **ворога** розб'ємо...» [80, с. 292], «А **ворог** атакує і преться щосил – / юнак кулеметчик їх вправно косив» [80, с. 296].

Для вербалізації підгрупи «**ворог**» використано лексеми, що відносяться до однієї лексико-семантичної групи, а саме похідний від цієї лексеми прикметник **ворожий**, що має значення: «1.// Який виявляє ворожнечу, ненависть; сповнений недоброзичливості (...) // Який перебуває у стані ворожнечі» [74, Т. 1, с. 740]. Тобто виокремлюємо сему 'ворожість'. Паралельно у текстах рідко зафіксована синонімічна застаріла форма **вражий**: «І розіб'єм, розгромим **кодло враже**, / Запалимо визвольний **буревій**» [80, с. 20]. Найчастіше у текстах виявлена повна стягнена форма прикметника **ворожий**: «...завзятий мінер наш "Омелько" / мінує **ворожі** мости» [80, с. 25], «І знає про них Кожушине, / там в **ворога** гармати взяли, / Середнє, Мокре і Кам'яне, / де **зграї ворожі** прогнали» [80, с. 25], «Старались розбити нас **зграї ворожі**, та він з небезпеки виходив щораз» [80, с. 30], «Ви силу **ворожу**, і зброю, і підступ, / відвагою перемагали...» [80, с.

52], «Березневе ясне сонце / хмаронька закрила, / бо **ворожа** люта куля / "Пісні" грудь прошила» [80, с. 317]. Нестягнена повна форма прикметника **ворожій** зафіксована лише в одному пісенному тексті: «Хоч темная нічка мов пекло, / палають **ворожії** кубла...» [80, с. 25].

За кількісним показником лексема **ворог** є найчисельнішою, а отже, є головним репрезентантом підгрупи «**ворог**». Проте завдяки аналізу пісенних текстів було виявлено, що підгрупу «**ворог**» репрезентовано й іншими лексичними одиницями, як-от: **окупант, бандит, більшовик, кат, тиран, супостат, голота, жеброта, босярі, босячня, навала, орда, комуна, комуніст (комунар), енкаведе, енкаведист, чекіст, москаль, москвин, лях, маляр, німець (німак)**. Більшість лексем із цього переліку відносяться до пейоративної лексики, тобто це ті слова, що виражають негативну оцінку стосовно чогось або когось. Таке зміщення у бік негативних конотацій свідчить про зневажливе ставлення повстанців і мовців загалом до зовнішніх ворогів.

Усі лексеми, що репрезентують підгрупу «**ворог**» можна поділити на кілька менших груп:

1. Лексеми узагальненої семантики, що означають велику кількість людей.

До цієї групи відносимо лексичні одиниці збірності: **голота, жеброта і босячня**, у значенні яких виділяємо спільні семи 'люди' та 'бідність'. У семантиці цих лексем виявляється негативна конотація, тобто їх використовують для підкреслення зневажливого ставлення до ворогів. Отже, у контексті повстанської пісенності вороги постають як люди, що є бідними, тобто злидарями. Додатково у текстах подано різко негативну характеристику лексеми **голота**, що реалізується через ад'єктив *босий* для підкреслення ще більшої вбогості: «І знову хмари потемніли, / стріляв наш кулемет, / **голота** боса утікає, / повстанці йдуть вперед!» [80, с. 32].

Зафіксовано також інші контексти вживання цих лексичних одиниць: «Суне знов **голота**: / танки і піхота / кругом наступають...» [80, с. 84], «Із московського болота / вилетіла сарана – / большевицькая **голота**...» [80, с. 126],

«*Ми зі всієї України (Вкраїни) / всю жеброту проженем*» [80, с. 34]. У текстах виявлено 6 вживань лексеми **босячня** та **босярі**, що є синонімами. Ці лексеми семантично близькі до аналізованих, оскільки у їх значеннях також виділяємо сему 'бідність'. Зафіксовано такі приклади реалізації цих лексем: «*А вколо ліса, мов туман / на села, на поля спадає, – / то більшовицька босячня / ліси гурбинські обступає*» [80, с. 86], «*Акторів, Словіта – / повні босярами / кишать Луні й Унів!*» [80, с. 84], «*"Яструб" сам на танки – / горять їх останки – / босярі втікають!*» [80, с. 84], «*Босярі порожне / місце у облаві – / до ранку тримали!*» [80, с. 84], «*Плачуть матері й дівчата / в Тулі і Рязані, – / босярі побитих возять / автами й возами*» [80, с. 308], «*Гонять всюди за "Кармелем" / босярі прокляті, / але мусять без нічого / в район повертати*» [80, с. 308].

До іменників, що семантично означають велику кількість людей належать іменники **навала** та **орда**, що фактично є синонімічними, оскільки у їх дефініціях виокремлюємо спільну сему 'натовп'. У текстах ці лексеми вживають у негативному значенні для підкреслення чисельності ворожих військ противника: «*Ми стерегли державу від клятої навали...*» [80, с. 73], «*Не одна навала – / жорстока та хижа – / Вкраїну вкривала*» [80, с. 84], «*Не було й не буде / навали такої, / щоб нас задушила*» [80, с. 84], «*...З усіх боків ворог / навалою суне...*» [80, с. 84], «*Нам не страшний червоний Кремль, ні дикі орди сходу...*» [80, с. 15], «*Ми йдемо в бій з ворожими / полками орд чужих...*» [80, с. 6], «*Орди чекістів всі села залили, / ліси й дороги довкруг обступили*» [80, с. 380], «*... щоб німецька орда, ні московська, / не топтала рідного краю*» [80, с. 282].

2. Лексеми відтопонімного походження.

До цієї групи вербалізаторів відносяться такі лексичні одиниці: **москаль**, **москвин**, **лях**, **мадяр**, **німець (німак)**. Усі ці лексеми походять від топонімів і пов'язані із тими народами, які були супротивниками у контексті повстанських пісень. Найчисельнішим серед цього переліку є етнонім **лях**, що є історизмом і походить від давньої застарілої лексеми, спорідненої із етнонімом поляк. Виявлено 10 слововживань цього етноніма: «*Нам братів на очах катували / і над нами знущались ляхи...*» [80, с. 4,] «*...повиганять ляхів і комуністів...*» [80, с. 9],

«...громила **ляхів** в своїх селах...» [80, с. 25], «... **на ляхів** ми підем гураганом» [80, с. 43], «Проганяють та рубають / комуністів та **ляхів!**» [80, с. 47], «...кують ми **ляхи** у кайдани» [80, с. 228], «Обступили **ляхи** хату, стали ся радити, / щоб з молодим козаченьком хату запалити» [80, с. 307], «Я боровся **із ляхами** доки було сили, / доки мене в чужій хаті живцем не спалили» [80, с. 307].

Досить поширеним у повстанській пісенності є вживання етнонімів **москаль** і **москвин**, що похідні від ойконіма Москва. До того ж виявлено більшу кількість фіксацій саме етноніма москаль – 7 фіксацій («... і не хочем тут опіки / ні ляхів, ні **москалів!**» [80, с. 47], «Проти тих, що не питавши / йшли від хліба визволять! – / як брунатних, так і "старших" – / ляха, шваба, **москаля**...» [80, с. 47], «Їх оточили на узліссі – / **москаль** кричав "Бандіто, здайся!"...» [80, с. 79], «Нас різали, стріляли, били, катували / червоні кати-**москалі**» [80, с. 73], «"Вставай, вставай «Малиночку» – / вже **москалі** близько!"» [80, с. 309], «Серія із автомата – / **москаль** повалився» [80, с. 321]), а етнонім **москвин** у текстах фіксуємо лише 1 раз («Гей, повстанці українські, / як це вам здається, / прийшов **москвин** в вашу хату, / та ще й з вас сміється» [80, с. 37]).

За даними кількісного аналізу найменш частотними у повстанських текстах є етноніми **мадяр**, що походить від угорського «magyar» [77, Т. 3, с. 357] (угорець), та **німець (німак)**, похідне від етноніма Німеччина. У повстанських піснях виявлено 2 фіксації етноніма **німець (німак)**: «Ідуть полки залізнії героїв: / нищать комуна, **німаків** женуть...» [80, с. 61], «Налягають **німаки** – / не даються козаки» [80, с. 85]. Серед лексем відтопонімного походження найменш частотною є лексема **мадяр**, використання якої виявлено лише в 1 фіксації: «Через гори через доли / йшла карпатська Січ вперед / щоби взяти Закарпаття / і **мадярів** вигнать геть» [80, с. 11].

3. Лексеми із негативною семантикою.

Цю групу вербалізаторів представлено найбільшим різноманіттям лексем, зокрема до його переліку відносимо лексичні одиниці **окупант, бандит, кат, тиран, супостат, більшовик, комуна, комуніст, енкаведист, енкаведе, чекіст**. Серед переліку виокремлюємо лексему **енкаведе** (утворене від

абревіатури НКВД), оскільки у ній акумулюється узагальнена семантика на відміну від інших лексем. У текстах фіксуємо цю лексему двічі: «Що нам Сибір, що білії ведмеді, / що Казахстан, що звірі **еНКаВеДе?**» [80, с. 9], «**А еНКаВеДе прокляте / "Кармеля" шукає, – / хлопців дев'ять ціла сотня / в лісі обступає...**» [80, с. 308]. На різко негативну конотацію цієї лексеми вказує вживання у сполученні з нею лексичних одиниць *звірі* та *проклятий*. Узагальнена семантика виявляється і в лексемі **комуна**, що є дериватом від поняття *комунізм* або ж його синонімом. У текстах виявлено 9 фіксацій лексеми **комуна**: «...могутнім ударом ми знищимо, / **комуну** й червоний терор» [80, с. 9], «...смерть московській проклятій **комуні...**» [80, с. 4], «...могутнім ударом ми знищимо / **комуну** й германський терор» [80, с. 10], «Хай гине кат – червоний гад, / **комуна** – вольности обман!» [80, с. 18], «...**комуна** боса утікає, / повстанці йдуть вперед!» [80, с. 33], «Хто ж січе там з автомата, аж трясеться гай? // Це кладе **комуну** кляту побратим "Шугай"!» [80, с. 325].

Інші лексеми семантично пов'язані з конкретизацією виконавця дії, тому спільною для них є сема 'суб'єктність'. Найчастотнішою серед групи лексем із негативною семантикою є лексема **кат**, оскільки під час аналізу текстів виявлено 38 вживань цієї лексеми: «За зруйнований край / смертю **ката** карай» [80, с. 13], «Ми йдемо! Ми йдемо! – // Тремтять **кати!**» [80, с. 17], «Червоний **кате!** Вдарив дзвін! // І вже кінець!... Тобі кінець!» [80, с. 17], «... ось ще хвилина, кари час настане, / настане суд – і **катові** не жити!» [80, с. 28], «Лютих **катів** більшовицьких, більшовицьких, / з України – зметемо!» [80, с. 34], «... лютий **кате**, знають батько й мати, / що ми лиш тобі криваву мерть принесемо» [80, с. 38], «Чатуй, **катюго** на заставах – / Ми йдемо на зустріч вже тобі!» [80, с. 40], «...вони не знали, що друг зрадить / **катам** червоної Москви» [80, с. 299], «"Ой не тішся **кате**, що нас двох не буде, / український нарід державу здобуде..."» [80, с. 444].

Лексема **кат** у текстах вживається у значенні: «2. Той, хто тиранить, убиває, мучить; мучитель...» [74, Т. 4, с. 116], тобто виокремлюємо сему 'мучитель'. Сема 'мучитель' виявляється і в семантиці лексеми **тиран**, тобто ці лексичні

одиниці пов'язані за значеннями. У текстах лексему **тиран** фіксуємо двічі: «**Тиране! Кате! Бережисьь!!...**» [80, с. 17], «**Командир нам розказував як на Вислу зійшлись / два тирани проклятії – большевизм і фашизм**» [80, с. 291].

До пейоративної лексеми із різко негативним значенням відноситься також застаріла лексема **супостат**, що фактично є синонімом до слова *ворог*: «**Конайте люті супостати, / вперед завзяті юнаки!**» [80, с. 27]. Окрім цього, до групи пейоративної лексики зараховуємо також лексему **бандит**, яку вживають, коли хочуть сказати про «...того, хто належить до (...) ворожого війська...» [74, Т. 1, с. 99]. Тобто у семантиці лексеми **бандит** виокремлюємо сему 'ворожість', що є спільною для вербалізаторів групи «**ворог**»: «**Нас ворог боїться, каже що бандити...**» [80, с. 38], «**Монастирська ще млою / й раннім сном сповиті, / а вже із них виповзають / сталінські бандити**» [80, с. 321].

Перелік лексем **комуніст (комунар), енкаведист, чекіст і більшовик** – це лексеми, які входять до політичної лексики, а саме радянської політичної лексики і є похідними від відповідних політичних термінів того часу (назви партій, органів, ідеологій). Отже, комуніст – прихильник комунізму, енкаведист – член НКВД, чекіст – працівник ЧК, більшовик – прихильник більшовизму. Виявлено, що найчастотнішою є лексема **комуніст (комунар)** – 8 фіксацій, зокрема: «... **повиганяють ляхів і комуністів, / нове життя в Україні створить**» [80, с. 9], «**Стогнуть бори і палають села, / що їх клятий комунар палить...**» [80, с. 28], «**Проганяють та рубають / комуністів та ляхів!**» [80, с. 47], «**А червоних комуністів – дві сотні упало, / а пів сотні, у потічку, ранених лежало**» [80, с. 83], «... **і проклятих комуністів геть порозганяти**» [80, с. 83]. Менш частотною за вживанням є лексема **енкаведист** (4 фіксації): «**Розпочався бій великий – почали стріляти, / і почали енкаведисти з лісу утікати**» [80, с. 83], «**Аж стало авто – загуркотіло, / сам я не знаю чого... // еНКваВеДисти! Серце зомліло! // Ідуть по хлопця мого**» [80, с. 226], «**Штири соладти, еНКаВеДисти – / певне по мене молодого**» [80, с. 227], «**"Всім негайно збиратися, виходити у гай, / а на енкаведистів – ні один не стріляй!"**» [80, с. 291]. Лексему **чекіст(-и)** фіксуємо тричі у повстанській пісенності: «... **він ніс надію на повстання, / тоді чекістам**

в руки впав» [80, с. 79], «**Чекістам** в відповідь – гранати, / а сам заляг за яму-рив...// **Чекісти** вбиті...» [80, с. 79]. Однією з найменш частотних вербалізаторів групи «**ворог**» є лексема **більшовик** (1 фіксація): «*Раптом двері відкрилися, Зенко – хлопець стрункий – / зголосив командирові, що йдуть **большевики**...*» [80, с. 291].

4. Лексеми-антропоніми.

Загалом варто виокремлювати ще одну невелику групу лексем стосовно вербалізації підгрупи «**ворог**». Семантичне поле компоненти «чужий» є дуже широке, тому що до нього входять також антропоніми, а саме прізвище головного диктатора часів СРСР та представника тоталітаризму – Й. Сталіна. Власне антропонім **Сталін** є найбільш типовий для повстанської пісенності, виявлено 4 фіксації, зокрема такі: «*Духа не вб'єш кровавий батьку **Сталін**...*» [80, с. 9], «*...трупи, тюрми, скрізь одна руїна, / розходивсь червоний **Сталін-цар***» [80, с. 125], «*Не pomoже ані **Сталін**, / не pomoже КомСоМол*» [80, с. 126]. Також виокремлюємо менш поширені антропоніми серед пласту повстанської пісенності, а саме прізвища диктатора **Гітлера** та одного із секретарів ЦК КПРС

– **Хрущова**. У пісенних текстах виявлено по 1 фіксації кожного із цих антропонімів: «*...згине партія проклята, / **Гітлер, Сталін і Хрущов***» [80, с. 126].

Проаналізувавши мовні одиниці було виявлено, що одиниці з негативною семантикою надають негативного значення підгрупі «**ворог**», тому на аксіологічному рівні ця група набуває змін і переходить з нейтральної до різко негативної. Негативна оцінка лексем-вербалізаторів підгрупи «**ворог**» виявляється за допомогою таких ад'єктивів:

1) **лихий** («*... ми повстанем ударом навали / та не встане вже **ворог** **лихий***» [80, с. 4]);

2) **лютий** («*Тремтить лютий **ворог** всі ночі, / а днями облавами гуля...*» [80, с. 25], «*Нехай лютий **ворог** знає, / що **Україна** воскресає*» [80, с. 97], «*...лютий **кате**, знають батько й мати, / що ми лиш тобі криваву смерть принесем*» [80, с. 38], «*Конайте люті **супостати**, / вперед завзяті юнаки!*» [80,

с. 27], «Молодечі літа і всі свої сили / лише Україні вони посвятили, / за Україну полягли – / з окупантом, лютим **катом**, бій вели» [80, с. 444]);

3) проклятий (клятий) («... ми б'єм проклятих **ворогів!**» [80, с. 39], «Всі набої пострілявши / **в ворогів** проклятих, – / підклада "Тарас" під себе / останню гранату» [80, с. 321], «...смерть московській проклятій **комуні...**» [80, с. 4], «Хто ж січе там з автомата, аж трясеться гай? // Це кладе **комуну** кляту побратим "Шугай"!» [80, с. 325], «... та й виходьте кляті **окупанти** – / не виходять, не хочять» [80, с. 35], «Командир нам розказував як на Вислу зійшлись / два **тирани** проклятії – большевизм і фашизм» [80, с. 291], «А **еНКаВеДе** прокляте / "Кармеля" шукає, – / хлопців дев'ять ціла сотня / в лісі обступає...» [80, с. 308]);

4) кровавий («Духа не вб'єш кровавий батьку **Сталін...**» [80, с. 9]);

5) червоний («Червоний **кате!** Вдарив дзвін! // І вже кінець!.. Тобі кінець!» [80, с. 17], «А червоних **комуністів** – дві сотні упало, / а пів сотні, у потічку, ранених лежало» [80, с. 83], «Гей, ще не вмерла і не вмере, / з України **кат** червоний пропаде!» [80, с. 444], «Опалила куля – вже бійцю не встати, / лізе **кат** червоний / віченьки виймати» [80, с. 444]);

6) нахабний («І все, що лиш сильного правом / нахабні **чужинці** взяли, / ми в бої святім і кривавім / назад відберемо собі!» [80, с. 7]);

7) дикий («Нам не страшний червоний Кремль, ні дикі **орди** сходу...» [80, с. 15]);

8) всестронній («А як **вороги** всесторонні / об'являть жорстоку війну, / ми сядем обоє на коні – / тебе я не лишу саму» [80, с. 263]).

Отже, на лексикографічному рівні підгрупа «**ворог**» представлена великою кількістю вербалізаторів, зокрема охоплює спільнокореневі слова до лексеми *ворог*, синоніми та інші одиниці, що є репрезентантами групи у даному контексті. Лексеми-вербалізатори поділяємо на кілька менших груп, а саме на такі: лексеми узагальненої семантики, що означають велику кількість людей; лексеми відтопонімного походження; лексеми із негативною семантикою та лексеми-антропоніми.

2.2.2 Підгрупа «герой»

На основі проаналізованих текстів виявлено великий перелік номінативних одиниць, які варто поділити на окремі групи лексем-вербалізаторів, що об'єднані за певними семантичними компонентами. Насамперед виокремлюємо такі групи вербалізаторів: найтиповіші лексеми з узагальненою семантикою; лексеми, що пов'язані зі званнями; лексеми, що походять від власних назв; лексеми-компоненти словосполучень. Така варіативність у вербалізації свідчить про те, що підгрупа «герой» є однією з найпоширеніших серед аналізованих пісенних текстів.

1. Найтиповіші лексеми з узагальненою семантикою.

До цієї групи вербалізаторів зараховуємо такі номінативні одиниці: *герой, лицар, вояк, боєць, борець, повстанець, партизан, командир, провідник, доброволець, побратим і месник*. Ці лексеми у пісенних текстах вживаються у прямому значенні, семантично усіх їх об'єднує архісема 'суб'єкт дії/виконавець'.

У пісенних текстах підгрупа «герой» актуалізується безпосередньо за допомогою однойменної лексеми. Тлумачний словник подає таку дефініцію цього слова: «1. Видатна своїми здібностями і діяльністю людина, що виявляє відвагу, самовідданість і хоробрість у бою...» [74, Т. 2, с. 56]. Тобто повне значення лексеми *герой* втілено за допомогою окремих семантичних компонентів, тому виділяємо семи 'особистість/діяч', сему 'боротьба', що вказує на процесуальність та особливу диференційну сему-маркер 'хоробрість'. Номінативна одиниця *герой* є досить типовою для повстанської пісенності, оскільки у текстах виявлено 15 фіксацій цієї одиниці: «*Прощай, герою України, / прощай наш друже дорогий, / ти нам світив, як метеором – / а твій наказ для нас святий*» [80, с. 22]; «*Це ж ці хлопці очайдухи / пруть на зустріч завирухи, / месь несуть на вістрях збруї / знані ворогам герої*» [80, с. 50]; «*Клекотіли кріси, грали кулемети, / землю потрясали зірвані гранати – / билась герої, стріляли, / із будинку, що горів вже, гукали*» [80, с. 444]; «*Врешті ворог втікав, що на нас*

наступав, / замовчали пекельні машини, / тільки ліс клекотів, про героїв шумів, / що героїв підносять з руїни» [80, с. 292].

Для вербалізації підгрупи «герой» використано лексеми, що відносяться до однієї лексико-семантичної групи, а саме похідний від цієї лексеми іменник *геройство* («*Ви честь України і прадідів славу / геройством своїм воскресили, / невгнутість, завзяття, відвагу і мужність / нащадкам у спадку лишили» [80, с. 52]*); прикметник *геройський* («*Ви чином геройським і словом гарячим / усіх закликали до бою...*» [80, с. 52]); прислівник *по-геройськи* («*По дорозі лежать, два друзі, та мовчать, / що лягли по-геройськи у бою» [80, с. 292]*). Окрім цього, під час аналізу текстів було виявлено 1 фіксацію фемінітиву *геройка*, що засвідчує абсолютну нетиповість використання такого утворення для пласту повстанської пісенності: «*... в бою за Вкраїну впала як геройка, / щоб не пом'януть її злом» [80, с. 444].*

Ще одним досить цікавим вербалізатором цієї групи є лексема *лицар*. У текстах цю лексему фіксуємо у переносному значенні. Згідно з дефініцією у цій лексичній одиниці виокремлюємо семи ‘захисник’ і ‘благородність’. Тобто лицар – це людина, яка захищає свою землю, та обов’язково наділена благородністю. Лексема *лицар* є досить типовою для цього пласту фольклору, тому що виявлено 16 вживань цієї лексичної одиниці, зокрема такі: «*... там гуляють "Різунівці", / славні лицарі грізні» [80, с. 11]*, «*Командир веде перед там, / славний лицар бойовий...*» [80, с. 11], «*Унав наш лицар України, / на полі слави як борець, / ціле життя страждав по тюрмах, / геройська смерть сплела вінець» [80, с. 22]*, «*Ми лицарі без жаху і без смерти, / На злочин світа станем без ваги...*» [80, с. 24], «*Рої залізні вже на чатах, / "Різун" із нами – лицар наш» [80, с. 40]*, «*"Слава великим лицарям," кулеметчик сказав, / і гостинцями влучними ворогів гостював» [80, с. 291].*

Лексема *воjak* семантично пов’язана із концептом «ВІЙНА», оскільки в її значенні виокремлюємо сему ‘боротьба’, що є центральною смисловою семою у дефініції концепту. За тлумачним словником воjak – це «...той, хто воює, б’ється з ворогом...» [74, Т.1, с. 747]. Отже, у семантиці простежуємо опозицію

ворог/повстанець, свій/чужий. Синонімічними відношеннями лексема **вояк** пов'язана із іншими номінаціями, а саме **воїн**: «*Ми смілі воїни суворі...*» [80, с. 40], «*Слава героям, воїнам твоїм...*» [80, с. 69].

Також засвідчено використання застарілої лексеми **вої** (походить від старослов'янського *воинь*) [77, Т. 1, с. 416]. У текстах фіксуємо цю лексему двічі: «*Слава і честь вам, борці за свободу, / вої ідеї святої...*» [80, с. 52], «*Та не злякались чорноліські вої, / стиснули твердше автомати свої*» [80, с. 380]. Загалом у текстах виявлено 7 фіксацій лексеми **вояк** та споріднених із нею лексем. Для прикладу наводимо реалізацію лексеми **вояк**: «*Рам'я в рам'я, мов хвиль прибий, / український вояк без вагання йде...*» [80, с. 18].

Ряд лексем **вояк**, **боєць** та **борець** пов'язані синонімічними відношеннями. У семантиці кожної із лексем виокремлюємо спільні семи 'боротьба' та 'діяч/виконавець'. За даними кількісного аналізу робимо висновки про частоту фіксацій лексем. Звідси більш поширеною у пісенних текстах є лексема **борець** (10 фіксацій): «*І ось ми йдемо в бою життєвому, / тверді, міцні, незламні мов граніт – / бо плач не дав свободи ще нікому, / а хто борець – той здобуває світ*» [80, с. 1], «*Веде нас в бій борців упавших слава – / для нас закон найвищий та наказ...*» [80, с. 2], «*Горіли села і містечка, / боролись хлопці скільки сил, / в перших рядах борців-героїв / згинув Івахів наш Василь*» [80, с. 22], «*Слава і честь вам, борці за свободу...*» [80, с. 52]. Лексему **боєць** виявлено в аналізованих текстах у 6 фіксаціях, зокрема таких: «*...він життя готов віддати / за бійців своїх!*» [80, с. 56], «*Хто з повстанців та не знає "Шугая", / хто не знає, як літає молоде орля? // Знають, знають усі хлопці, знають як один, / він – поет, боєць одважний, України син*» [80, с. 325], «*До бою правого, до бою ставаймо! / (...) про "Ягоду" пісню в бою заспіваймо, / про "Ягоду" батька, героя, бійця*» [80, с. 30].

Лексеми **повстанець** і **партизан** мають спільну сему 'учасник/діяч', проте вони різняться диференційними семами. Для лексеми **повстанець** диференційною є сема процесуальності 'повстання', оскільки ця лексична одиниця є дериватом від дієслова *повстати*. За кількісним показником ця

лексема є найчастотнішою (42 слововживання). Наведемо приклади вживання цієї лексики у текстах: «... йдуть **повстанці** переможно – / це Бандерові орли» [80, с. 11], «Там борами мандрують "Сіроманці", / на плечах кріс, гранати у руках, / це вірній Батьківщини **повстанці** / готові на провідників наказ» [80, с. 20], «"Пане брате", таки вміло, / в селі гідно, в бою сміло, / щоб усі це пам'ятали, / як **повстанці** воювали» [80, с. 26], «На ношах тих лежить, убитий, / **повстанець** молодий...» [80, с. 31], «Ах, лента за лентою – набої подавай, / **український повстанче** в бою не відступай!» [80, с. 296].

Цікавим є і те, що було виявлено нетиповий для повстанської пісенності дериват-фемінітив **повстанка**: «А в тій же могилі "Орися" **повстанка** / заснула вона вічним сном... » [80, с. 444]. Використання фемінітивів свідчить про те, що жінки також брали участь у війні, проте не так активно як чоловіки. Власне це і є причиною того, чому фемінітиви є вкрай рідкісною і нетиповою лексичною одиницею для повстанської пісенності.

У значенні лексики **партизан** виокремлюємо диференційну сему 'партизанська боротьба'. За кількісним показником виявлено 14 фіксацій цієї лексики: «... йшли **загони** нечесленних / українських **партизан**» [80, с. 11], «Ми **партизан**, лицарі України...» [80, с. 38], «Ми – українські **партизани**, / нащадки славних козаків...» [80, с. 39], «Брящить зброя, скрипить віз, / відгомоном шумить ліс / тамто вузжем поміж пнями / чуйко ідуть **партизани**» [80, с. 50], «Прийміть нас в ряди **партизанів**, / Україні жертвуєм свій вік» [80, с. 279].

У значенні лексем **командир** і **провідник** виокремлюємо спільну сему 'керівник'. Тобто ці лексичні одиниці є синонімами, але не абсолютними, оскільки семантично вони відрізняються. Лексема **командир** означає того, хто керує у військовій частині чи підрозділі, а лексема **провідник** означає людину, якій «належить провідна, основна роль у чому-небудь» [74, Т.8, с. 134]. Тобто ці лексеми відрізняються ступенем узагальнення: лексема провідник є більш загальною за значенням. За кількісним показником лексема **командир** займає друге місце серед вербалізаторів мікроконцепту герой, виявлено 22 фіксації: «**Командир** веде перед там, / славний лицар бойовий...» [80, с. 11], «Попереду

*командир / мов той місяць серед зір» [80, с. 13], «Він був командиром відважним, хоробрим, / на ворога в перших рядах виступав...» [80, с. 30], «Там за лісом сонце сходить, / мчить вже командир до нас» [80, с. 34], «Командири наказ дали, гей дали – / Вперед друзі – по "Кавказ"!» [80, с. 36], «Прийми нас в ряди командире, / за волю не страшно вмирати» [80, с. 279]. Лексема **провідник** за кількістю фіксацій використовується лише двічі: «... це Батьківщини вірнії повстанці / виконують **провідника** наказ» [80, с. 21], «... хай живе Бандера, **провідник** народу, / а з ним Україна – вільна і свята!» [80, с. 38].*

У контексті повстанської пісенності за показником фіксацій до рідковживаних відносимо лексеми **месник**, **побратим і доброволець**. У значенні лексеми **месник** виокремлюємо диференційну сему процесуальності 'мстити'. Тобто **месник** – це діяч/виконавець помсти. У текстах виявлено 5 фіксацій лексеми **месник**, а саме такі: «Ми всі вірні сини України, / грізні **месники** наших братів» [80, с. 4], «А як умерти прийдеться в сірих казармах, тюрмах, / **месник** новий підійметься на наших збілілих кістках» [80, с. 5], «Народ безсмертний переможе в бою / І встане **месник** із кривавих мук...» [80, с. 24], «Блідне ворог вчувши брязкіт зброї / юних левів, **месників** за кров...» [80, с. 28], «Ми **месники** смерти і крові братів...» [80, с. 71]. У семантиці лексеми **побратим** виокремлюємо архісему 'боротьба', що вказує на безпосередній зв'язок лексичної одиниці із концептом «ВІЙНА». Також виокремлюємо диференційну сему 'товариш', яку вичленовуємо із семантики слова. У текстах виявлено 3 фіксації цієї лексеми: «Командир наш – найлюбіший / в сотні **побратим**, хоч у пекло на гуляння / підемо всі з ним!» [80, с. 56], «**Побратиме, побратиме**, вірний, дорогий, / не забудемо про Тебе, друже бойовий !» [80, с. 325]. Лексема **доброволець** належить до рідковживаних, оскільки фіксуємо її лише двічі у текстах: «Машерують наші **добровольці**, / аж земля дуднить» [80, с. 16], «Наші хлопці, **добровольці**, збройний вишкіл мали, / тії стрільці, що на стійці, з крісом гасло дали» [80, с. 83]. У семантиці цієї лексичної одиниці виокремлюємо диференційну сему 'добровільність', тобто відсутність примусу у виконанні певних дій чи вчинків.

2. Лексеми, що пов'язані зі званнями.

Цю групу вербалізаторів становлять лексеми, які безпосередньо пов'язані із військовими званнями, та споріднені з ними: *січовик, сотник, сотня, курінний, курінь, бунчужний, отаман*. Загалом увесь перелік лексем відносимо до пласту пасивної лексики, майже всі лексеми є історизмами.

За кількісним показником найбільш уживаною з цього переліку є лексема *сотня*, у семантиці якої виокремлюємо диференційну семи 'військова одиниця' (підрозділ) та 'чисельність'. Етимологічно слово *сотня* походить від кількісного числівника *сто*, а семантично означає військову одиницю, що складається зі ста людей. У пісенних текстах зафіксовано 18 вживань цієї лексичної одиниці: «*Ми сотня лемківська завзята, / що в боях зродилась і зроста...*» [80, с. 25], «*Йде сотня наша, наче вихор...*» [80, с. 27], «*Світить місяць понад темним лісом, / буйний вітер кругом завіва, / із гір Карпат ярами на долину / сотня повстанців гордо виступа*» [80, с. 28], «*Нас три сотні не вченого війська – / будем іспити тут здавати...*» [80, с. 282].

Дериватом до аналізованої лексеми є лексема *сотник*. У семантиці виокремлюємо семи 'очільник' та 'військова одиниця'. Тобто сотник – це людина, що керує сотнею, а також це своєрідне військове звання часів козацтва. Синонімом є лексема *сотенний*, що має те саме лексичне значення. Фіксуємо 7 вживань лексеми *сотник (сотенний)* у текстах: «*Кожний бій є нам приємний, / як є з нами наш сотенний*» [80, с. 26], «*...із нами наш сотенний Шум...*» [80, с. 27], «*Попереду сам сотник мандрує / мов той орел степовий...*» [80, с. 35], «*Дав команду сотник "Голуб" – до бою ставати...*» [80, с. 83], «*Старий сотник глянув на діти, / з очей покотилась сльоза, / цілує в чоло одчайдухів, / дарує на двох нагана*» [80, с. 279].

Лексема *січовик, сотник, курінний, бунчужний та отаман* об'єднані спільною семою 'діяч/виконавець', 'член війська', але семантично простежуємо різні відтінки у їх значеннях. Січовик – це козак Запорізької Січі, тобто звичайний, рядовий козак (воїн) без особливого звання. У повстанських піснях ця лексема вживається як синонім до учасника повстанського війська, тому що

повстанці – це нащадки козаків. Вживання лексеми *січовик* зафіксовано у текстах двічі: «*Під лісом, ой там пойд лісом, / січовики ідуть, / і на своїх руках могутих / січовика несуть*» [80, с. 31]. Лексеми *курінний*, *бунчужний* та *отаман* об'єднані спільною архісемою 'керівник', а диференційні семи вказують на те, у чому саме полягає керівництво, тобто керівниками кого/чого є ці люди. За кількісним показником цей ряд лексем відноситься до рідковживаних, тому що виявлено по 1 фіксації кожної лексичної одиниці. У лексемі *курінний* виокремлюємо диференційну сему 'курінь', тобто це керівник куреня (частини війська), а для лексеми *бунчужний* диференційними є семи 'виборність' і 'військовий чин', оскільки бунчужний – це виборна особа, яка займала один із найвищих військових чинів: «*А курінний Хмель накази видає, / а бунчужний наш від праці / рук не чує вже*» [80, с. 29]. У лексемі отаман головною є диференційна сема 'виборність': «*Скажи, скажи чого задумавсь, / скажи – наш отаман*» [80, с. 31].

3. Лексеми, що походять від власних назв.

Ця група лексем-вербалізаторів є невеликою, тому що до її складу відносимо такі лексеми: *Бандера*, *УПА-ОУН* і *націоналісти*.

Антропонім *Бандера* дуже типовий вербалізатор підгрупи «герой» у контексті повстанської пісенності, оскільки Степан Бандера – символ українського повстанського руху, один із найвідоміших його діячів. Власне тому у текстах активно використовується ця номінація. Виявлено 14 фіксацій прізвища *Бандера* у текстах. Варто зауважити, що конструкція, яка складається з імені та прізвища є нетиповою, тому що найчастіше у текстах використано лише прізвище *Бандера*: «*Бандера шлях до волі нам покаже...*» [80, с. 21], «*А ми крикнемо тричі слава, тричі слава, / в бій Бандера – нас веде!*» [80, с. 34], «*Там за лісом сонце сходить, друг Бандера йде до нас*» [80, с. 34], «*Степану Бандері зложимо подяку / за його туди, й визволення – / хай живе Бандера, провідник народу, / а з ним Україна – вільна і свята!*» [80, с. 38].

Для реалізації підгрупи «герой» використовують також і аббревіатуру *ОУН-УПА* (Організація українських націоналістів, Українська повстанська армія). У

текстах виявлено 6 фіксацій цієї аббревіатури: «– *Вставай Український Народе, – / УПА це є кузні горно!...*» [80, с. 46], «*...ідуть УПА славні загони / на захист родинних огнищк*» [80, с. 46], «*При УПА служити, кулет мети / і мандрувати край світа...*» [80, с. 57], «*До перемоги і до слави / в боях УПА тебе веде*» [80, с. 65], «*Гей, це "Омелько" і "Рубан" – / два [хоробрі] підпільники з ОУН*» [80, с. 444].

Лексема **націоналісти** семантично пов'язана з аббревіатурою ОУН, є похідною від неї. У лексемі **націоналіст** виокремлюємо семи 'учасник' та 'визвольний рух'. У текстах ця лексема вживається у 6 фіксаціях в пісні «*Грають сурми, грають*»: «**Націоналісти** – раз, два! / Молоді орлята – / хлопці, хлопці, соколята» [80, с. 7].

4. Лексеми-компоненти словосполучень.

Ця група вербалізаторів є найменш чисельною, до її складу входять такі словосполучення: **син України** (волі) та **квіт народу**. Ці словосполучення є стійкими, оскільки їхнє значення зрозуміле лише завдяки поєднанню кількох лексичних компонентів.

У субстантивному словосполученні **син України** (волі) опорним словом є іменник син, а залежне слово Україна дає вказівку на те, як правильно зрозуміти значення усього словосполучення. У такому поєднанні іменник син вживається у значенні людини, яка тісно пов'язана з Україною. У текстах виявлено 8 фіксацій такого словосполучення, наприклад, «*Ми всі вірні сини України, / грізні месники наших братів*» [80, с. 4], «*Знають, знають усі хлопці, знають як один, / він – поет, боєць одважний, України син*» [80, с. 325].

Ще одним словосполученням, яке виявлено у пісенних текстах, є словосполучення **квіт народу**, що вживається у переносному значенні. У цьому випадку квіт має значення «найкраща частина чого-небудь...» [74, Т. 4, с. 134]. Тобто квіт народу – це найкращі представники народу, країни. У текстах зафіксовано лише 1 вживання цього словосполучення: «*... це йде в похід народу квіт, / дивізія "Галичина"...*» [80, с. 18].

Отже, за наявністю протилежних за семантикою смислових фрагментів тематична група «**учасники боротьби**» є амбівалентною. У цій групі виявлено дві основні підгрупи «**герой**» і «**ворог**», у яких акумулюється антитеза свій/чужий, що є наскрізною для тематичної групи. У той же час вербалізатори підгрупи «**герой**» на аксіологічному рівні виражають позитивну оцінку, оскільки лексеми, що формують цю групу є втіленням лише позитивного аксіологічного значення.

2.3 Тематична група «**мета боротьби**»

Тематична група «**мета боротьби**» є репрезентантом мотивації ведення війни, її цілі. Тобто групи лексем-вербалізаторів, які варто виокремити, є своєрідним поясненням, для чого ведеться боротьба і чого хочуть досягнути учасники боротьби. У цій тематичній групі виділяємо такі групи: *побудова нової України, здобуття соборної України, здобуття незалежної України, здобуття свободи, знищення ворогів, перемога, відродження, помста*.

Найчастотнішим серед усіх вербалізаторів цієї тематичної групи є лексема *помста*, яку було виявлено в 11 фіксаціях пісенних текстів. Цю лексему актуалізовано за допомогою однослівних номінацій *мєсть* та *помста (пімста)*: «*Це ж ці хлопці одчайдухи / пруть на зустріч завирухи, / мєсть несуть на вістрях збруї / знані ворогам герої*» [80, с. 50], «*...де полум'я помсти палає*» [80, с. 62], «*А ви хлопці молодії, / в бою не здавайтесь, / і пімстою над катами / "Пісню" споминайте*» [80, с. 317]. Спорідненою з цими лексемами є лексема *розправа*: «*Щоб так напилися, що не піднялися, / щоб з роду до роду йшла слава, / яка була грізна, огненна, залізна, / остання з Москвою розправа*» [80, с. 70].

Семантично лексеми *мєсть, помста та розправа* пов'язані синонімічними відношеннями, оскільки в їх дефініції виокремлюємо головну сему 'відплата'. Проте у семантиці лексеми *розправа* виокремлюємо диференційну, уточнюючу сему – 'покарання'. Лексема *помста* походить від дієслова *помститися*, що також є вербалізатором тематичної групи «**мета боротьби**». У значенні цього дієслова виокремлюємо сему процесуальності 'здійснення помсти': «*Пімстимо*

ми кривди всі, / що завдали глитаї...» [80, с. 63], «**Пімстимо** смерть і руїну, / здвигнем з метрвих Україну» [80, с. 85], «**Вашу** смерть **пімстимо**, ворога розб'ємо, / і здобудемо волю Вкраїні» [80, с. 292].

Групу вербалізаторів мети *здобуття незалежної України* репрезентовано за допомогою вербальних словосполучень **визволяти/здобувати Україну** (рідний край). Лексема **визволяти** має кілька значень, зокрема «1. Звільняти кого-небудь з неволі (...). 2. Робити вільним, надавати свободи кому-, чому-небудь, позбавляючи пригноблення, безправ'я, чийогось панування (...). 3. Відвойовувати захоплену ворогом територію» [74, Т. 1, с. 397]. Тобто у цій лексемі виокремлюємо центральну сему 'визволення', 'відвоювання': «*А ми тую славу Україну / із рук москалів визволимо...*» [80, с. 14], «*Йдем Україну визволяти, визволяти, / щоб з неволі – стала знов!*» [80, с. 33], «*...ми віримо, що зможемо / звільнити край від них*» [80, с. 60]. Лексема **здобувати** вживається у значенні «брати, завойовувати що-небудь, оволодівати чимось у бою, зі зброєю в руках» [74, Т. 3, с. 543], у ній виокремлюємо центральну сему 'завоювання', 'отримання': «*Вже повстанці України / взяли кріси в руки, / здобувають Україну / козаків правнуки*» [80, с. 37], «*Хто живий, хто живий, / в ряд ставай, в ряд ставай, / визволяти, здобувати / рідний край*» [80, с. 58].

Групу вербалізаторів мети *здобуття незалежної України* актуалізовано і в субстантивних словосполученнях **незалежна/державна/вільна Вкраїна**, рідше **Вітчизна** (у значенні Вітчизна): «*Від тихого Дону до верхів Карпат / одна нероздільна родина, / без панства, без рабства, насильства і зрад, / одна, незалежна Вкраїна*» [80, с. 14], «*Їх тисячі добірні всі, / мета їх вільна Вітчизна – / це йде в похід народу квіт, / дивізія "Галичина"*» [80, с. 18], «*Мета в нас єдина: / державна Вкраїна. (...) Мета в нас єдина: / Вільна Вкраїна*» [80, с. 50]. Загалом група *здобуття незалежної України* є досить типовою для повстанської пісенності, оскільки виявлено 8 фіксацій лексичних одиниць у текстах.

Мовним засобом вираження групи вербалізаторів мети *здобуття свободи* є виключно вербальні словосполучення **вибороти свободу/славу, здобути державність, принести волю, порвати кайдани, затерти кордони неволі**.

Дієслова виборювати, здобувати, приносити об'єднує спільна сема 'здобуття', але всі вони відрізняються семантично певними відтінками. Лексема **виборювати** вирізняється диференційною семою 'боротьба', тобто виборювати – це здобувати щось боротьбою; у семантиці лексеми **здобувати** також виокремлюємо сему 'боротьба', тобто здобувати – це досягати чого-небудь у боротьбі; лексема **принесити** вирізняється семою 'діяльність', тобто приносити – це здобувати щось завдяки своїм діям. Вживання цих вербальних словосполучень виявлено у таких прикладах: «*Ми Україні вибором свободу, / І перевернем загарбницький світ*» [80, с. 20], «*Вкраїні державність навіки здобудем, / і славу ми вибором з ним!*» [80, с. 42], «*Тобі на славу, Україно-Мати, / ми знищим ката, волю принесем!*» [80, с. 21], «*Ми свято вірим в нашу перемогу / що ми Україні волю принесем*» [80, с. 38], «*...здобудем волю, всім ясну долю, / титани духа, титани рук!*» [80, с. 63].

Словосполучення **порвати/розірвати кайдани і затерти кордони неволі** є метафоричними, а за значенням синонімічні до інших словосполучень: «*А прийдеться, що ми не дійдем до мети – / говорити про нас будуть внуки: / що боролись колись, полягли а не здались, / і кайдани порвали на штуки*» [80, с. 43], «*Тюрми неволі ми знесем, / вражі кайдани розірвем...*» [80, с. 66], «*Ідем, щоб Соборно затерти / кордони неволі й ганьби!*» [80, с. 46]. Виявлені метафори свідчать про актуалізацію в них смислу *позбутись залежності, знищити залежність*, а як наслідок ці метафори репрезентують мету боротьби – здобути свободу. Загалом група вербалізаторів мети *здобуття свободи* за кількісним показником виявляється у 8 фіксаціях.

Група вербалізаторів *знищення ворогів* є також однією із найбільш частотних (8 фіксацій) серед цієї тематичної групи. Вербально цю групу виражено переважно за допомогою дієслів **проганяти, змінити, знищувати, розбивати, розгромлювати**, що об'єднані спільною архісемою 'позбуватися від когось або чогось'. Група лексем **змінити, знищувати, розбивати, розгромлювати** об'єднані спільною семою 'знищення'. Також до цього переліку лексем можна зарахувати і лексему **класти**, що в контексті повстанських пісень

вживається у переносному значенні – «вбивати, нищити» [74, Т. 4, с. 176]. Ця група лексем зафіксована у таких прикладах: «*І розіб'єм, розгромим кодро враже, / запалимо визвольний буревій*» [80, с. 20], «*Лютих катів більшовицьких, більшовицьких / з України – зметемо!*» [80, с. 34], «*Хоч тепер нас ворог нищить і руйнує, / каже відкрито: "України нет!" – / але ми докажем ворогові збройно, / що Вкраїна була і ще буде жити!*» [80, с. 38], «*Тобі на славу, Україно-Мати, / ми знищим ката, волю принесем!*» [80, с. 21], «*Хто ж січе там з автомата, аж трясеться гай? // Це кладе комуну кляту побратим "Шугай"*» [80, с. 325].

Первинне значення лексеми **додзьобувати** – «дзьобаючи, з'їдати все, до кінця» [74, Т. 2, С. 344], проте у контексті повстанських пісень у вербальному словосполученні додзьобувати ката втілено переносне значення цієї лексеми, тобто, *знищити ворога до кінця*. Отже, до описаної вище групи лексем можна зарахувати лексему **додзьобувати** у переносному значенні: «*Як полем так лісом, / з найженим крісом, / мандруєм по ріднім краю: / літають орлята, / додзьобують ката – / будують державу свою!*» [80, с. 41].

Серед цієї групи вербалізаторів вирізняється лексема **проганяти**, оскільки має значення «примушувати відступати, втікати» [74, Т. 8, с. 147], отже, за семантикою наслідок дії проганяти не пов'язаний із вбивством, фізичним знищенням: «*Ми зі всієї України (Вкраїни) / всю жеброту проженем*» [80, с. 34], «*Будем битись – і словом, і крісом, / всіх ворогів, ми всіх проженем...*» [80, с. 282].

Група лексем-вербалізаторів мети *перемога* виявлена у текстах у 8 фіксаціях: «*Ясна мета для всіх одна: / "У бій за край до перемоги!"*» [80, с. 37], «*Ми свято вірим в нашу перемогу...*» [80, с. 38], «*...ми йдемо в бій до перемог...*» [80, с. 66], «*Ви силу ворожу, і зброю, і підступ, / відвагою перемагали...*» [80, с. 52], «*...хто бореться, – перемагає – / було так, є, і має бути!*» [80, с. 86], «*До перемоги і до слави / в боях УПА тебе веде*» [80, с. 65], «*Шлях до держави, давньої слави, / лицарі горді проклали. // Сильна, соборна і непоборна – / прапор побіди розгорне!*» [80, с. 69]. Лексема **перемога** та споріднене з нею дієслово

перемагати, що об'єднані спільною семою *'успіх у бою'*, є головними репрезентантами цієї групи. Малочастотним є вживання застарілої лексеми *побіда*, що є синонімом до лексеми *перемога*.

Групу вербалізаторів мети *відродження* зафіксовано у пісенних текстах через дієслово *воскресити*, у якому виокремлюємо центральну сему *'відновлення'*. У текстах виявлено 5 вживань цієї лексичної одиниці: *«Ідем воскресити із мертвих / що ворог поклав у гроби...»* [80, с. 46], *«...в крові купається земля, / це Україна воскресає»* [80, с. 51], *«...зірветься народ і постане Вкраїна, / воскресне наш Київ, Львів, Крути, Базар!»* [80, с. 67], *«Нехай лютий ворог знає, / що Вкраїна воскресає»* [80, с. 97]. Отже, вербальне словосполучення *Вкраїна воскресає* є метафоричним та означає відбудову, відновлення України.

Група вербалізаторів мети *здобуття соборної України* реалізується через лексему *соборний*, що означає «об'єднаний, неподільний» [74, Т. 9, с. 433]. Отже, мета – здобути об'єднану Україну. За кількісним показником ця група лексем є малочастотною, оскільки виявлено лише 3 фіксації: *«Україну Соборну здобудем / і самі панувати в ній будем...»* [80, с. 12], *«Мета в нас єдина: / Соборна Вкраїна»* [80, с. 51], *«Шлях до держави, давньої слави, / лицарі горді проклали. // Сильна, соборна і непоборна – / прапор побіди розгорне!»* [80, с. 69].

Група вербалізаторів мети *побудова нової України* репрезентована у кінцевій меті – збудувати нові твердині і святині. Для цієї групи лексем виокремлюємо семи *'спорудження чого-небудь'*, *'створення чого-небудь'*. За кількісним показником виявлено 1 фіксацію: *«Чужинче, йди скажи Вкраїні, / що ми готові на приказ – / що ми збудуєм на руїні, / нові твердині і святині, / як ми підемо другий раз»* [80, с. 10].

Отже, тематична група *«мета боротьби»* представлена різноманітними групами вербалізаторів на означення мотивації боротьби. Серед усіх груп найчастотнішими є такі: *помста, здобуття незалежної України, здобуття свободи, знищення ворогів, перемога*. За кількісним показником менш

частотними є групи: *відродження, здобуття соборної України*. Найменш частотною (1 фіксація) є група *побудова нової України*.

2.4 Тематична група «цінності боротьби»

Будь-який концепт є аксіологічним утворенням і пов'язаний із цінностями, які формуються у носіїв мови залежно від їхніх уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість та інші моральні цінності, що є важливими для суспільства.

Репрезентанти цієї тематичної групи слід поділити на такі менші групи:

1. Конкретні іменники, що означають державу/територію.

До цієї групи вербалізаторів відносимо номінативні одиниці *Україна, держава (українська), край, вітчизна, батьківщина, земля*.

Головним репрезентантом у тематичній групі «цінності боротьби» є номінативна одиниця *Україна*. Такий висновок робимо через частоту апеляцій до цієї лексеми у текстах – 60 фіксацій. Така велика кількість фіксацій підтверджує важливість цієї лексеми серед цього пласту фольклору, тому можна зробити висновок про те, що *Україна* була справжньої цінністю для героя-повстанця. Типовими для пісенних текстів є такі приклади реалізації цього вербалізатора: «... *плекав нас біль по втраті України, / кормив нас гніт і гнів на ворогів*» [80, с. 1], «*Сміло, друзі, не втратіть духа на страшную прю, / ви Україну спасайте, честь і свободу свою*» [80, с. 5], «*За власну могутню державу, / в стремлінні святому єдині, / за владу і землю і славу / в могутній Соборній Україні*» [80, с. 6], «*А ми тую славу Україну / із рук москалів визволимо...*» [80, с. 14], «*За тебе, рідна Україно, / За кров святу Твоїх дітей / На суд покличемо руїни, / І встане вічний Прометей!*» [80, с. 40], «*"Друзі, алярм, гей вставайте, / монастиря не давайте, / бороніте Україну"*» [80, с. 85].

Семантично спорідненими із номінативною одиницею *Україна* є номінації *держави (українська), край, вітчизна, батьківщина* та *земля*, тому що усі лексеми об'єднані спільною архісемою 'територія'. Отже, усі лексеми пов'язані

із категорією локусу, тобто вказують або на певну країну, або на територію, яку займає ця країна.

У семантиці лексеми **держава** виокремлюємо диференційну сему 'влада'. До лексико-семантичного поля лексеми держава зараховуємо похідне слово – **державність**: «Із них бойових ми знамен не огудим / і разом з другими походом грізним / Вкраїні **державність** навіки здобудем...» [80, с. 42]. Загалом у текстах виявлено 12 фіксацій цієї лексеми, зокрема такі: «Веде нас в бій борців упавших слава – / для нас закон найвищий і наказ: / **Соборна Українська Держава** – / вільна, міцна, від тиси по Кавказ» [80, с. 2], «Вперед же за власну державу, / в стремлінні святому єдині ...» [80, с. 7], «За нашу державу, за честь і за славу, / знищемо кроваву Москву і Варшаву, гей!» [80, с. 7].

Лексеми **край**, **батьківщина**, **вітчизна (вітчина)**, **земля** (у значенні держава) пов'язані синонімічними відношеннями, а опорним словом у цьому синонімічному ряді є лексема **батьківщина**. У семантиці лексем виокремлюємо спільні семи 'місцевість' та 'походження', тобто ці лексеми означають місцевість, звідки походить конкретна людина.

За кількісним показником фіксуємо такі дані:

- **Край** – 9 фіксацій («Ми йдем у бій, ми йдем у бій, по згарищах руїни, / за рідний край, за нарід свій, за волю України» [80, с. 15], «У ряд ставай! За рідний край! // Солодша смерть за брязк кайдан» [80, с. 18], «Він боровсь за тебе, краю, він тебе кохав, / він для тебе, Україно, все, що мав віддав» [80, с. 438]);
- **Земля** – 6 фіксацій («Рам'я в рам'я, мов хвиль прибій, / український вояк без вагання йде, / за славний рід, за нарід свій, / за землю й віру і все йому святе» [80, с. 18], «Від предків ми здобули мужність, / ми землю любимо свою» [80, с. 65]);
- **Вітчизна** – 5 фіксацій («Сурми грають кличний зов – / прощай дівчино, бо я вже йду, / йду в бій за рідний край, за **Вітчину**» [80, с. 19], «З-понад Прип'яті та Бугу, / з-понад Ясельди й Піни, – поліщук у сорок другім / встав на захист **Вітчину**» [80, с. 47], «Слава **Вітчизні**, честь Україні...» [80, с. 69]);

- **Батьківщина** – 2 фіксації («**Батьківщині** будь вірний до загину...» [80, с. 2], «**Батьківщино** ти рідна наша мати, / Ми на багнетах волю принесем...» [80, с. 20]).

2. Абстрактні іменники, що означають цінності.

Ця група вербалізаторів представлена найбільшою кількістю варіантів, оскільки до неї відносимо такі лексеми, як-от: **воля, свобода, слава, честь, ідея, влада, права, віра, Бог, пісня, краса і мова.**

За результатами використання кількісного методу дослідження виявлено, що серед цієї групи найбільш уживаною є лексема **воля** (42 фіксації): «Тобі на славу, Україно-Мати, / ми знищимо ката, волю принесем!» [80, с. 21], «Про континенти там не знають, / живуть там люди мов в раю – / за тую волю золотую Волинь / пролила кров свою» [80, с. 22], «Сонце волі засіяло – / друг Чупринка веде нас» [80, с. 36], «... ми йдемо в бій, у бій святий, / у бій за волю і за славу» [80, с. 37], «Ми свято вірим в нашу перемогу / що ми Україні волю принесем» [80, с. 38].

Лексемі **свобода** виявлено у 15 фіксаціях, зокрема: «Ми зродились із крові народу, / колесала нас грізна тюрма, / гартували бої за свободу / і ненависть до ганьби й ярма» [80, с. 4], «Сміло, друзі, не втрачайте духа на страшную прю, / ви Україну спасайте, честь і свободу свою» [80, с. 5], «Ми Україні вибором свободу, / перевернем загарбницький світ» [80, с. 21].

У контексті повстанської пісенності лексеми **свобода** та **воля** пов'язані синонімічними відношеннями: у них виокремлюємо архісему 'існування без залежності'. Проте семантично ці лексеми відрізняються відтінками значень, зокрема свобода у цьому контексті означає державний суверенітет, а воля пов'язана із відсутністю будь-яких обмежень.

Досить типовими репрезентантами цього типу є синонімічні лексеми **слава** і **честь**, що є синонімами у значенні «(..) добра, не заплямована репутація, авторитет людини, її чесне ім'я», тобто виокремлюємо спільну сему 'авторитетність' [74, Т. 11, с. 316]. За кількісним показником виявлено, що лексема **слава** використовується у 8 фіксаціях («Бо повстанці хлопці браві, /

разом, сміло в бій ідуть. // Тобі ненько Україно, Вкраїно – / славу, волю принесуть!» [80, с. 36], *«За рідний край наш дорогий / ставай у нашу лаву – / ми йдемо в бій, у бій святий, / у бій за волю і за славу»* [80, с. 37], *«Брати ми грому і просторів – / Борці за волю, славу й честь»* [80, с. 40]), а лексема **честь** – у 7 фіксаціях (*«Сміло, друзі, не втратіть духа на страшную прю, / ви Україну спасайте, честь і свободу свою»* [80, с. 5], *«За кров святу братів, друзів, / за честь Вітчизни йдемо в бій...»* [80, с. 17], *«Брати ми грому і просторів – / Борці за волю, славу й честь»* [80, с. 40]).

Ще однією синонімічною парою лексем є **влада** і **права**, у яких виокремлюємо спільні семи-маркери 'справедливість' та 'можливість'. Диференційною семою лексеми **влада** є 'держава', оскільки **влада** – «1. Право керувати державою, політичне панування (...). 3. Право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь (...))» [74, Т. 1, с. 701]. Лексема **влада** виявлена у 3 слововживаннях серед аналізованих текстів, а саме у таких: *«Вперед же за власну державу, / в стремління святому єдині, / за владу і землю і славу / у вільній, могутній Україні!»* [80, с. 7], *«Україну Соборну здобудем / і самі панувати в ній будем...»* [80, с. 12], *«За владу, за волю, за хліб, кращу долю, / за рівність без "старших" і "вищих" б'ємось»* [80, с. 53]. Лексема **права** виявлена у 2 слововживаннях: *«А тепер ми ідем всі до бою / за українські за наші права, / щоб здобуть для людей наших волю, / Україна щоб вільна була»* [80, с. 4], *«...хто волі й долі, хто прав бажає / заприсягни тут на стяг мерщій!»* [80, с. 63].

Іншими вербалізаторами цього типу є такі лексеми:

- **Ідея** (3 фіксації), що означає переконання, певний принцип світогляду, ідеали, за які борються повстанці: *«О друзі браття по тюрмах – не час нам сумувати: / ідея наша пресвята не дасть нам погибати»* [80, с. 15], *«За ідею ж свою тут ведуть боротьбу, / не дармує ніхто ні хвилини»* [80, с. 292], *«Слава і честь вам, борці за свободу, / вої святої ідеї...»* [80, с. 52].
- **Віра** (2 фіксації) у контексті повстанської пісенності вживається у значенні релігійного вчення: *«Рам'я в рам'я, мов хвиль прибий, / український вояк*

без вагання йде, / за славний рід, за нарід свій, / за землю й віру і все йому святе» [80, с. 18], «***І віра, і пісня, і мова – / від Щари, Піни по Дунай!***» [80, с. 46].

- **Пісня** (2 фіксації) як цінність для повстанців, засіб об'єднання та підняття бойового духу: «***І віра, і пісня, і мова – / від Щари, Піни по Дунай!***» [80, с. 46], «*Хай живе нам Україна – / **пісні** й волі сторона...*» [80, с. 47].

- **Бог** (2 фіксації) як головний творець у християнстві, яке високо цінували повстанці: «*Нас не злякають ні канони, / Ми славим правду, **Бога**, новий світ...*» [80, с. 24], «*...ми йдемо в бій до перемог, / бо з нами правда, з нами **Бог!***» [80, с. 66].

- **Мова** (1 фіксація) як ознака держави: «***І віра, і пісня, і мова – / від Щари, Піни по Дунай!***» [80, с. 46].

- **Краса** (1 фіксація) як естетична цінність: «*За нашу свободу, за красу **і вроду**, / підем в огонь, в –воду, для свого народу, гей!*» [80, с. 7–8].

3. Іменники, що вказують на назви людей.

Група цих лексем-вербалізаторів є найменш широкою за своїм складом, оскільки її формує лише дві номінативні одиниці: **рід** і **народ**. Ці номінативні одиниці об'єднані архісемами 'спільність', 'єдність', 'національність'. Проте у їх семантиці є певні відмінні ознаки: лексема **рід** у своєму значенні вказує на належність людини до певної національності, а лексема **народ** – це насамперед форма національної єдності [74, Т. 8, с. 554; Т. 5, с. 174].

Лексема **народ** є більш типовою для аналізованих текстів, її виявлено у 5 фіксаціях: «*Рам'я в рам'я, мов хвиль прибій, / **український вояк без вагання йде, / за славний рід, за нарід свій, / за землю й віру і все йому святе***» [80, с. 18], «*Ми за **рідний народ** ідемо у поход, / занесем про вас вістку родині*» [80, с. 292].

Лексема **рід** є маловживаною, оскільки виявляємо її у текстах лише в 1 фіксації: «*Рам'я в рам'я, мов хвиль прибій, / **український вояк без вагання йде, / за славний рід, за нарід свій, / за землю й віру і все йому святе***» [80, с. 18].

Дослідження концепту «ВІЙНА» показало, що компоненти, які входять до тематичної групи «**цінності боротьби**» під час вербалізації у мові у контексті повстанської пісенності набувають конкретного оцінного значення, що

виявляються у різноманітних лексемах-репрезентантах. Власне тому компоненти цієї тематичної групи є важливими та набувають позитивного значення у цьому контексті.

2.5 Тематична група «засоби боротьби»

Основним засобом боротьби на війні є зброя. У тлумачному словнику подано таку дефініцію лексеми **зброя** – «1. Знаряддя для нападу або оборони (...) // Сукупність засобів для ведення війни, бою; озброєння (...). 2. Уживається як символ військової справи...» [74, Т. 3, с. 452]. Із цієї дефініції виокремлюємо сему 'знаряддя/засіб', диференційною семою для уточнення є призначення знаряддя/засобу 'для боротьби'. Зброя є атрибутом суб'єкта (учасника) війни, завдяки якій на полі бою відбувається збройне змагання обох сторін.

Головним вербалізатором групи «засоби боротьби» є лексема **зброя** у значенні збірного найменування без конкретної вказівки на її класифікацію. Лексема **зброя** використовується в аналізованих пісенних текстах у 20 слововживаннях: «*При зброї всі! Воїни ми! / палаєм гнівом боротьби...*» [80, с. 17]; «*Пісню чути навкруги бадьюру, / кожний тисне зброю у руках (...) Блідне ворог вчувши брязкіт зброї / юних левів, месників за кров...*» [80, с. 28]; «*Піднялася уся Україна / зі зброєю на ворогів*» [80, с. 33]; «*В Чорному лісі весело живеться, / повстанська зброя хорошо сміється*» [80, с. 380]; «*Юначе, стрункий, молодий, / ставай зі зброєю у бій...*» [80, с. 66].

Окрім лексеми **зброя**, вербалізаторами тематичної групи є однослівні номінації, виражені іменниками. Номінації **авто, автомат, гармати, граната (граната), гранатомет, міномет, кріс, рушниця, куля, кулемет (кулеметна стрічка), літак, машина, мавзер, набої, папашка, патрон, пістоль, танк** формують гіпонімічні відношення. Для цієї гіпонімічної парадигми гіперонімом є лексема **зброя**. Ряд гіпонімів потрібно розмежовувати за диференційними компонентами.

Ряд лексем **авто (машина), літак, танк(-и)** об'єднує ознака 'переміщення/перевезення'. Перелік лексем об'єднуємо в групу вербалізаторів за

семою ‘засоби для переміщення/перевезення’. Найчастотнішою у пісенних текстах є лексема **авто (машина)**: «Сіла на машину – сльози на очах, / а довкола мене з крісами в руках. // Сіла на машину – машина жене, / минає хатину, де батько живе» [80, с. 225]; «Аж стало **авто** – загуркотіло, / сам я не знаю чого...» [80, с. 226]; «Вже **авто** їде, сигнали свище, / сам я не знаю по кого...» [80, с. 227]; « «Плачуть матері й дівчата / в Тулі і Рязані, – / босярі побитих возять / **автами** й **возами**» [80, с. 308].

Лексема **танки** вживається у текстах 5 разів та здебільшого у формі називного відмінка множини, оскільки виявлено лише 1 фіксацію цієї лексеми у формі орудного відмінка множини: «В понеділок, на світанку / в Заговорі блищать **танки**, / гудуть **авта й літаки** – / облягають німаки» [80, с. 85]; «Нас не злякають **танки** ні канони...» [80, с. 24]; «Є в нас кріси, **танки** і гармати, / скоростріли гуркотять...» [80, с. 35]; «Суне знов голота: / **танки** і піхота / кругом наступають» [80, с. 84], «Ось вдарив ворог другий раз – / ще й **танками**, і фроном цілим...» [80, с. 86].

Лексема **літак** є найменш вживаною, оскільки у текстах її виявлено лише 1 раз у формі називного відмінка множини: «В понеділок, на світанку / в Заговорі блищать **танки**, / гудуть **авта й літаки** – / облягають німаки» [80, с. 85].

Гіпонімічну парадигму **автомат, кулемет (кулеметна стрічка), папашка** об’єднує ознака за типом зброї – ‘автоматична зброя’:

- **автомат**: «На плече кинув **автомата**...» [80, с. 270]; «Гей, три сотні чатів пролетіло так – / ще й прихильні **автомати** війснуть на плечах» [80, с. 284]; «**Автомата** пустить я не думав й на мить, / але диска була перебита» [80, с. 292]; «...Паначевський з **автомата** в плечі попадає» [80, с. 310]; «Хто ж січе там з **автомата**, аж трясеться гай?» [80, с. 325];

- **кулемет (кулеметна стрічка)**: «**Кулемети** грають...» [80, с. 380]; «І знову хмари потемніли, стріляв наш **кулемет**...» [80, с. 32]; «**Кулемет** носити, дівчину любити...» [80, с. 57]; «Сумливу тишу, пільму ночі, / прорізав різкий **кулемет**...» [80, с. 279]; «На грудях **кулеметна стрічка**...» [80, с. 177]; «І

негайно хлопці вчули / – **кулемети** грають, / большевицькі людолови / на нас наступають» [80, с. 316];

- **скоростріл**: «Як заграють **скоростріли** / в бій ідуть усі як льви, / йдуть повстанці переможно – / це Бандерові орли» [80, с. 11,] «...**скоростріли** гуркотять...» [80, с. 35]; «Почали рватися гранати / і **скоростріл** затраскотав...» [80, с. 299]; «...шуміли сосни і діброви, / а **скоростріл** тарахкотав» [80, с. 79]; «...на сторожі стоїть **скоростріл**» [80, с. 282];

- **папашк (-а, -и)**: «... **папашки** співають / большевію гаратають» [80, с. 380]; «Їх було три в одній криївці, / мали гранати й **папашки**...» [80, с. 299].

Диференційна ознака ‘вогнепальна зброя’ (тип зброї) об’єднує гіпонімічну парадигму лексем **гранатомет, міномет, кріс, рушниця, куля, мавзер, набої, патрон, пістоль**:

- **гранатомет**: «Тріскіт кулеметів, / гук **гранатометів**...» [80, с. 84];
- **міномет**: «Співайте грімко, **міномети!**» [80, с. 27];
- **кріс**: «Там борами мандрують «Сіроманці», / на плечах **кріс**, гранати у руках...» [80, с. 20], «А наші ноші – не простії: **із крісів** зложені...» [80, с. 31], «Є в нас **кріси**, танки і гармати...» [80, с. 35], «Вже постанці України / взяли **кріси** в руки...» [80, с. 37], «Як полем так лісом, з наїженим **крісом**, мандруєм по ріднім краю...» [80, с. 41];

- **рушниця**: «Не шум лісів – **рушниці** тріск!» [80, с. 17];
- **куля**: «Хай розмовляють **куля** та порох, / бийся хоробро, доки живий» [80, с. 66] «За смерть і неволю несемо пожар / **і кулі**, і месть, і руїну!» [80, с. 71], «Надлетіла гостра **куля**, груди йому пробила: / українського героя на землю звалила» [80, с. 83–84], «А ви хлопці молодії, / куйте **кулі** сталевії. Куйте **кулі** накувайте, / Україні волю дайте!» [80, с. 97].

Дуже часто у текстах використовують означення у переносному значенні для характеристики кулі, а саме *ворожа, ворожая, вражая, люта, гостра*, а також означення *сталева*. Означення *сталева* є найменш частотним, оскільки вживається у тексті лише в 1 фіксації. Отже, можна зробити висновок, що

означення, які безпосередньо вказували б на матеріал, з якого виготовлена куля, або ж інші технічні характеристики не характерні для повстанського пісенного фольклору.

- **мавзер:** «А він стиснув в руці **мавзера**...» [80, с. 79];
- **набої:** «І крикнув хтось: "У нас нема **набоїв!**"...» [80, с. 81], «**Набої** ти будеш підносити, / щоб влучно нам ворога бити...» [80, с. 263], «Вже вечір вечоріє, повстанське серце б'є, / а лента **набої** поспішно подає. // Ах, лента за лентою – **набої** подавай, / вкраїнський повстанче в бою не відступай!» [80, с. 296];
- **патрон:** «Ти будеш носити **патрони**, / щоб легше було воювати» [80, с. 264], «Ми будемо ворога бити: / ти будеш **патрони** носити...» [80, с. 265], «Не здавались комуністи до пізньої ночі – / вистріляли всі **патрони**, витріщили очі» [80, с. 303];
- **пістоль:** «Машинова в нас **пістоля**, / в дужих молодих руках...» [80, с. 54], «Із **пістоля** сталевого / сам себе стріляє» [80, с. 309]; «Він сталевий **пістоль** вийняв, / стрілив в головоньку...» [80, с. 317], «...виймає **пістоля** / сам себе стріляти» [80, с. 444].

Лексема **граната (граната)** вирізняється із переліку гіпонімів диференційною ознакою 'вибухова зброя': «...там чути вибухи **гранат**» [80, с. 279]; «Ліс твій батько, нічка твоя мати, / кріс, **гранати** – це твоя рідня» [80, с. 45], «Там борами мандрують «Сіроманці», / на плечах кріс, **гранати** у руках...» [80, с. 20], «Гей готуйте кріси та **гранати**, / будем ворога в щастю проганять» [80, с. 45], «Коли ж у безвихід в борбі попадали, / то ласки в катів не благали, – / останнім набоєм у бою стрілялись, / **гранатами** себе зривали» [80, с. 52], «А менший син, як старший син, / на свого батька вдався – / він крикнув: «Слава Україні!, / **гранатою** розірвався» [80, с. 216].

Диференційна ознака 'холодна зброя' об'єднує гіпонімічну парадигму лексем **шаблі, ножі:**

- **Шаблі:** «Звенять **шаблі**, як ясне сонце сяють...» [80, с. 5], «А наші ноші – не простії: / із крісів зложені, / уперек поприв'язувані / **шаблі** сталевії»

[80, с. 31], «Ліс наш батько, нічка наша мати, / кріс і **шабля** – наша рідня» [80, с. 45].

- **Ножі**: «Виходь, виходь народе з тюрм, / туди, де вже воля витає, / де носять в халявах свячені **ножі**...» [80, с. 62].

Ця група вербалізаторів є найменш частотною серед інших, оскільки у пісенних текстах було виявлено 3 фіксації лексеми **шабля (-і)** та 1 фіксацію лексеми **ножі**. Насамперед така частота вживання цієї групи лексем пов'язана з неефективністю такого виду озброєння в умовах війни того часу.

Отже, тематична група «**засоби боротьби**» складається з елементів-вербалізаторів, які об'єднуємо в групи за диференційними ознаками кожного ряду гіпонімів. Виокремивши диференційні семи, виділяємо такі групи вербалізаторів: військова техніка, автоматична зброя, вогнепальна зброя, вибухова зброя та холодна зброя.

2.6 Загальний аналіз тематичних груп та структура концепту «ВІЙНА»

Для того, щоб краще зрозуміти зміст будь-якого концепту, потрібно побудувати його структурну модель. Схема концепту є своєрідним наочним засобом вираження інформації, що стосується концепту, оскільки включає в себе ключові компоненти, які демонструють структурне наповнення концепту.

Стосовно побудови схеми концепту «ВІЙНА» використовуємо ядерно-периферійний принцип організації, що є найбільш загальноприйнятим. Окрім цього враховуємо і показники, отримані під час кількісного аналізу головних вербалізаторів концепту.

Для концепту «ВІЙНА» у контексті українських повстанських пісень характерне багатосарове наповнення, а його значення актуалізуються через окремі тематичні групи лексем-вербалізаторів. Тому на першому етапі потрібно проаналізувати тексти та погрупувати лексеми за семантикою. У результаті дослідження було виявлено та описано такі тематичні групи лексем, які пов'язані із війною: «**боротьба**», «**учасники боротьби**», «**мета боротьби**», «**засоби**

боротьби» і **«цінності боротьби»**. Кожну тематичну групу було поділено на менші групи лексем-вербалізаторів за семантичним принципом.

За кількісним показником найчисельнішою є тематична група **«учасники боротьби»** (408 фіксацій), у якій виокремлюємо дві підгрупи: **«герой»** та **«ворог»**. За кількістю фіксацій у підгрупі **«герой»** виявлено 210 лексичних одиниць, які представлено 23 вербалізаторами (Додаток Г, Додаток Д), з яких найбільш зафіксованою є лексема **повстанець**. До поширених лексем цієї групи відносяться **командир, сотня, лицар, герой**, а найменш поширеними є лексеми **курінний, бунчужний, отаман і квіт народу**, оскільки виявлено лише 1 фіксацію цих номінативних одиниць. Лексеми-вербалізатори підгрупи **«ворог»** зафіксовано у 198 слововживаннях серед опрацьованих пісенних текстів. Виявлено, що найчисельнішими є такі лексеми: **ворог** (78 фіксацій) і **кат** (38 фіксацій), а до найменш чисельних лексем, які фіксуємо у текстах відносимо лексеми **більшовик** (1 фіксація), **жеброта** (1 фіксація), **мадяр** (1 фіксація), **супостат** (1 фіксація). Загалом підгрупа **«ворог»** налічує 20 лексем-вербалізаторів на позначення ворога (Додаток Б, Додаток В).

Тематична група **«цінності боротьби»** виявлена у пісенних текстах у 193 фіксаціях, а також було виокремлено 20 лексичних вербалізаторів цієї групи (Додаток Ж, Додаток З). Зокрема, до найчисельніших належать номінативні одиниці **Україна** (60 фіксацій) та **воля** (42 фіксації), а найменш вживаними у текстах є номінативні одиниці, які фіксуємо лише в 1 прикладі: **рід, краса, мова**.

Тематична група **«засоби боротьби»** налічує 154 фіксації у пісенних текстах (Додаток И, Додаток К). Цю тематичну групу поділяємо на окремі групи за диференційними компонентами, що об'єднують ряд пов'язаних лексем за такими ознаками: **‘засоби для переміщення/перевезення’, ‘автоматична зброя’, ‘вогнепальна зброя’, ‘вибухова зброя’ і ‘холодна зброя’**. Найчисельнішими у цій групі є номінації **зброя** (20 фіксацій), **граната** (20 фіксацій), **кулемет** (19 фіксацій), а найменш уживаними є такі номінації: **гранатомет, літак, мавзер, ніж, рушниця, міномет**, оскільки у текстах виявлено по 1 вживанню кожної номінативної одиниці.

Тематична група «**боротьба**» налічує 133 фіксації у пісенних текстах. Для аналізу цієї тематичної групи її лексеми-вербалізатори поділено на 7 окремих груп: *битва*, *бій*, *боротьба*, *війна*, *повстання*, *змагання*, *вишкіл* (Додаток А). За кількісним показником найбільшу кількість фіксацій виявлено у групі *бій* (100 фіксацій), а найменшу кількість – у групі *битва* (1 фіксація) і *змагання* (1 фіксація).

За кількісним показником найменш частотною є тематична група «**мета боротьби**», оскільки було виявлено лише 51 фіксацію її лексем-вербалізаторів серед пісенних текстів. Загалом у цій тематичній групі виокремлюємо 8 груп лексем-вербалізаторів: *побудова нової України*, *здобуття соборної України*, *здобуття незалежної України*, *здобуття свободи*, *знищення ворогів*, *перемога*, *відродження*, *помста* (Додаток Е). Серед них найчастотнішою є група вербалізаторів *помста* (11 фіксацій), а найменш частотною є група вербалізаторів *побудова нової України* (1 фіксація).

Загалом для того, щоб краще зрозуміти зміст будь-якого концепту, потрібно побудувати його структурну модель. Схема концепту є своєрідним наочним засобом вираження інформації, що стосується концепту, оскільки включає в себе ключові компоненти, які демонструють структурне наповнення концепту.

Наступним етапом після аналізу текстів, виокремлення лексем-вербалізаторів концепту та формування тематичних груп, що актуалізують значення концепту, є безпосередньо виокремлення у структурі концепту ядра. Завдяки компонентному аналізу, аналізу словникових дефініцій та кількісному аналізу було з'ясовано, що до **ядерної зони** концепту «ВІЙНА» входять такі елементи: *бій* і *боротьба*. Згідно із семантикою у структурі лексеми війна ми виокремлюємо центральну сему 'боротьба', що є домінантою концепту, оскільки саме в ній зосереджено головне значення слова. Саме тому ядерний елемент *боротьба* входить до лексико-семантичного поля концепту «ВІЙНА», виражає основне номінативне значення ключової лексеми-домінанти війна, що узагальнює значення концепту. До складу ядерної зони, окрім центральної одиниці входять інші лексеми-вербалізатори, які виявляють семантичні зв'язки

із доміантою. До таких лексем відносимо лексему *бій*, оскільки ця лексема пов'язана синонімічними відношеннями із центральною одиницею ядра, а також є найчисельнішою серед усіх вербалізаторів концепту.

Найближчою до ядра є навколоядерна зона, яку формують компоненти, що є семантично близькі до ядра. **Навколоядерна зона** концепту «ВІЙНА» сформована такими компонентами: *ворог*, *зброя* і *повстанець*. Найближче до ядра розташований компонент *ворог*, оскільки у семантиці лексеми війна виокремлюємо, окрім семи 'боротьба', сему 'ворожнеча/ворогування'. Тому центральними семами для лексеми ворог є 'особа' та 'ворожнеча'. Трохи далі від ядра буде розташований компонент *зброя*, тому що диференційною семою у лексемі війна є 'збройна боротьба', тобто боротьба, що передбачає використання спеціальних засобів – зброї. Ще один компонент, який формує навколоядерну зону, це лексема-вербалізатор *повстанець*, оскільки війна як боротьба передбачає боротьбу обох сторін. Антагоністом до ворога у контексті повстанської пісенності є лексема повстанець, яка є найчисельнішою за кількісним показником у підгрупі «герой», тому що виявляємо 42 фіксації цієї лексичної одиниці.

Наступним етапом у структуруванні концепту є виокремлення периферійної зони. У периферійній зоні виокремлюємо зону близької периферії та зону віддаленої периферії. **Зону близької периферії** визначаємо за кількісним показником, її формують такі лексеми-вербалізатори концепту: *Україна*, *воля* (відносяться до тематичної групи «цінності боротьби») і *помста* (тематична група «мета боротьби»). Зону віддаленої периферії формують всі інші лексеми-вербалізатори концепту, що описані за кожною тематичною групою.

Для кращого розуміння та візуалізації структури концепту «ВІЙНА» подаємо схему концепту, а саме ядерної, навколоядерної та близької периферійної зони (Додаток Л).

Отже, ядерна зона формується за допомогою одиниць, які у своїй семантиці містять спільні архісеми із доміантою концепту «ВІЙНА». Навколоядерна зона концепту сформована елементами, які семантично споріднені із центром

концепту, але у їх семантиці виокремлюємо диференційні семи. Найбільшою за кількістю елементів є віддалена периферійна зона, оскільки її формують елементи, що семантично є найбільш віддалені від ядра концепту.

ВИСНОВКИ

У результаті дослідження українських повстанських пісень було детально проаналізовано реалізацію концепту «ВІЙНА» у цьому пласті фольклору.

У магістерській роботі окреслено характерні риси і складові концепту, що сприяють розумінню його будови. Окрім цього, розглянуто дефініції терміна *концепт*, зважаючи на різні напрями досліджень та підходи у визначенні змісту цього поняття, зокрема розглянуто розуміння концепту у лінгвістиці, а саме у когнітивній лінгвістиці, лінгвокультурології та фольклористиці. Також було проаналізовано елементи, з яких концепт формується як окрема одиниця, і розглянуто різні типологічні класифікації концептів з погляду функціональних різновидів і характеру концептуалізованої інформації. Описано особливості лінгвокультурного і фольклорного концептів як різновидів концепту. У роботі підсумовано результати основних студій вчених над фольклорним концептом в епічних та прозових жанрах фольклору. Було описано чотири структурно-семантичні групи концептів, характерних для фольклору про світові війни. Для кожної структурно-семантичної групи окреслена власна парадигма концептів. До того ж подано перелік вербальних форм об'єктивізації концептів.

Виявлено різницю між термінами *концепт* і *поняття*: *поняття* є вужчим стосовно концепту, тому що відображає лише суттєві ознаки досліджуваного об'єкта чи явища. Поняття, на відміну від концепту, є простішим за своєю структурою, для нього характерна статичність і об'єктивність. Щодо співвідношення *концепту* та *мовного образу* було з'ясовано, що *мовний образ* – є вербальним відповідником ментального образу; складається зі слів або словосполучень, що несуть образну інформацію, яку не можна виокремити зі значень окремих елементів цього образу. Також виявлено, що поняття «*символ*» не є тотожним із поняттям «*концепт*», тому що символ виражає сутність предмета за допомогою знаків. Поняття «*концептуальна картина світу*» безпосередньо пов'язане зі специфікою національної мови. Концептуальна картина світу містить інформацію, що виражається поняттями, окрім цього, до її складу можуть входити і невербальні засоби вираження.

Стосовно методики дослідження концептів було з'ясовано, що найчастіше лінгвісти використовують такі традиційні методи дослідження: дефініційний аналіз, компонентний аналіз, етимологічний аналіз, контекстуальний аналіз, структурно-семантичний аналіз, кількісний аналіз, компаративний аналіз. Описано алгоритм концептуального аналізу, що полягає у виокремленні двох рівнів концептуалізації.

Розглянуто реалізацію концепту «ВІЙНА» на матеріалах фольклорних творів, а також у поезії Т. Шевченка, публіцистиці О. Забужко, епістоляріях Лесі Українки, прозі О. Довженка.

У результаті проведеного дослідження виявлено 939 фіксації різних типів лексем-вербалізаторів концепту «ВІЙНА». Усі лексеми, що є репрезентантами концепту «ВІЙНА», увійшли до складу п'яти тематичних груп: **«боротьба»**, **«учасники боротьби»**, **«мета боротьби»**, **«засоби боротьби»** і **«цінності боротьби»**. У кожній тематичній групі виявлено та описано типові групи лексем-вербалізаторів. З'ясовано, що серед усіх тематичних груп найчисельнішою є тематична група **«учасники боротьби»** (408 фіксацій), а найменша кількість фіксацій виявлена серед лексем, що відносяться до тематичної групи **«мета боротьби»** (51 фіксація).

У процесі аналізу встановлено, що до ядра концепту входять лексеми-репрезентанти *боротьба* і *бій*. Навколоядерну зону сформували лексеми *ворог*, *зброя* і *повстанець*, що семантично близькі до ядерної зони. До близької периферійної зони відносимо лексеми-репрезентанти концепту: *Україна*, *воля*, *помста*. Віддалену периферійну зону формують всі інші лексеми-репрезентанти концепту, що описані за тематичними групами.

Отже, робимо висновок, що семантичне поле концепту «ВІЙНА» є одним із найбільших у повстанському фольклорі. Тема дослідження концептів українського повстанського фольклору залишається й надалі актуальною, оскільки опрацювання концептів і засобів їх реалізації є потрібним для вивчення концептуальної системи української повстанської пісенності. Аналіз концептів повстанських пісень є важливим для розуміння тих сенсів, які народ заклав у

фольклорних творах, та для осмислення концептуальної картини світу українців, зокрема і повстанців – учасників УПА та Другої світової війни.

Перспектива дослідження полягає в тому, щоб простежити зміни в семантиці і зміну мовних засобів вираження концепту «ВІЙНА» на матеріалі української повстанської пісенності та сучасних пісенних новотворів, що стосуються цієї тематики. Варто більше уваги приділяти саме глибокому вивченню пласту повстанського фольклору, який є важливим джерелом історії нашого народу, його протистоянь і культурних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

I. Спеціальна література

1. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національної та індивідуально-авторської картин світу. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2016. Випуск 63. С. 242–247.
2. Беценко Т. Слово-концепт як складник текстово-образної універсалії (на прикладі думового дискурсу). *Міфологія і фольклор: загальноукраїнський науково-освітній журнал*. 2013. № 1. С. 80–89.
3. Богдан С. Вербалізація концепту війни в епістолярних текстах Лесі Українки. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Мовознавство*. 2014. Випуск II (24). С. 44–50.
4. Бойко Н. Специфіка лексико-семантичного поля концепту «війна» в кіноповісті О. Довженка «Україна в огні». *Література і культура Полісся. Серія: «Філологічні науки»*. 2021. Випуск 102. С. 116–130.
5. Васянович Євгенія. Структурно-семантичне наповнення концепту «війна» у лінгвістичних дослідженнях. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2018. № 38. С. 5–10.
6. Верьовкін В. Український пісенний фольклор як сфера вербалізації концепту ВІЙНА. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 12. С. 42–45.
7. Гайдук Г.В. Концепт як базове поняття когнітивної лінгвістики. URL: http://www.rusnauka.com/27_SSN_2012/Philologia/3_117439.cioc.htm.
8. Голик С. Концепт: у пошуках алгоритму аналізу. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. 2019. Випуск 17. С. 154–160.
9. Гоменюк О. Концепт «війна» в індивідуально-авторській картині світу Оксани Забужко (на матеріалі збірки «І знов я влізаю в танк»). *STUDIA UKRAINICA POSNANIENSIA*. vol. VI: 2018, pp. 21–26.
10. Горченко О. Концептуальний аналіз у дослідженні художнього тексту: напрями, методика, перспективи. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Випуск 1. Том 1. С. 18–21.

11. Грозян Н. Вербалізація концепту «любов» у поезії Миколи Вінграновського. *Учені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Том 27 (66), № 4. Частина 2. С. 121–126.
12. Жайворонок В. Проблема концептуальної картини світу та мовного її відображення. *Культура народів Причорномор'я: научн. журнал*. 2002. №32. С. 51–53.
13. Загнітко А. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни. Том 3. Донецьк: ДонНУ, 2012. 426 с.
14. Задорожна О. Лексико-семантична група "життя людини" як елемент вербалізації концепту часу в поетичній мові. *Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія*. 2007. Випуск XV–XVIII. С. 493–496.
15. Заньковська Г. Методи дослідження концептів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. № 19. Том 2. С. 102–104.
16. Заремська І. Мовна картина світу як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики та лексикології української мови: збірник наукових праць*. 2011. Випуск 7. С. 396–402.
17. Іващенко В. Семантика ментальності концепту. *Мовознавство: науково-теоретичний журнал*. Київ: Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2008. № 1. С. 37–43.
18. Колесник О. Концепт війна в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2014. Випуск 48. С. 216–230.
19. Кондратенко Н. Вербалізація концепту *ВОРОГ* в українському політичному дискурсі. *Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету: Філологічні студії*. 2017. Випуск 16. С. 358–366.
20. Кононенко В. Концепти українського дискурсу: монографія. Київ – Івано-Франківськ, 2004. 247 с.

21. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту: Навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 423 с.
22. Кочерган М. Загальне мовознавство: підручник. 2-ге вид. Київ: ВЦ «Академія», 2006. 464 с.
23. Коцова А. Концептуальний аналіз: перспективи і переваги при вивченні художнього тексту. *Уч. записки Таврического нац. университета им. В. И. Вернадского*. 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 122–126.
24. Краснобаєва-Чорна Ж. Концептуальний аналіз як метод концептивістики (на матеріалі концепту ЖИТТЯ в українській фраземіці). *Українська мова*. 2009. № 1. С. 41–52.
25. Кузьменко О. Драматичне буття людини в українському фольклорі: концептуальні форми вираження (період Першої та Другої світових воєн). Львів: Інститут народознавства НАН України, 2018. 728 с.
26. Кузьменко О. Концепт «Ворог» в інтерпретаційній парадигмі фольклору ХХ століття. *Народознавчі зошити*. 2017. № 5 (137). С. 1086–1096.
27. Кузьменко О. Концепт «туга» у пісенності Другої світової війни: смислові домінанти фольклорної традиції. *Міфологія і фольклор: загальноукраїнський науково-освітній журнал*. 2016. № 1–2 (20). С. 6–26.
28. Кузьменко О. Семантика, типологія та художні форми репрезентації фольклорного концепту «ВІЙНА». *Література. Фольклор. Проблеми поетики*: збірник наукових праць. Київ: Київський університет, 2017. Випуск 42. С. 68–84.
29. Кузьменко О. Символіка калини в українських піснях національно-визвольних змагань ХХ ст. *Науковий вісник*. 2006. Випуск 16.4. С. 87–92.
30. Кузьменко О. Фольклорний концепт: визначення терміна, структурні параметри та типи. *Народознавчі зошити*. 2018. Випуск 6. С. 1439–1447.
31. Кузьменко О. Фольклорний концепт «молитва» в усній народній творчості про Велику війну: український досвід. *Народознавчі зошити*. 2015. № 2 (122). С. 283–289.
32. Кузьменко О. Фольклорні знаки воєнного буття у тріаді концептів «воля» – «неволя» – «доля». *Народознавчі зошити*. 2018. № 1 (139). С. 125–137.

33. Лисенко Є. Образ, словесний образ, художній образ: уточнення понять. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Лінгвістика*. 2018. Том 1. Випуск 34. С. 114–116.
34. Літяга В. Поняття «концепт» у парадигмі сучасних лінгвістичних досліджень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. Випуск 1 (46). С. 48–50.
35. Мартинюк А. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків, 2012. 196 с.
36. Марчук Л. Ментальний аспект концепту «Війна» (на матеріалі творів Тараса Шевченка). *Філологічний дискурс: збірник наукових праць*. 2015. Випуск 1. С. 78–81.
37. Мойсієнко А., Бас-Кононенко О., Бондаренко В. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник. Київ, 2010. 270 с.
38. Мушкетик Л. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців. Київ: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського, 2010. 320 с.
39. Огар А. Вербалізація концепту Україна в художніх творах Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: серія філологічна*. 2018. Випуск XV. С. 120–124.
40. Огар А. Концепти сучасного українського художнього. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2018. С. 49–58.
41. Полюжин М. Поняття концепт і його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 214–224.
42. Розвод Е. Концептуальний аналіз як стрижневий метод дослідження концепту. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Когнітивна лінгвістика*. 2014. № 3. С. 61–67.

43. Розвод Е. Методи дослідження лінгвокультурних концептів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 91–96.
44. Садовнікова Г. Співвідношення категорій концепт, поняття і значення у когнітивному термінознавстві. *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2014. Том 17. № 1. С. 156–164.
45. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 718 с.
46. Сімонок В. Поняття мовної та концептуальної картин світу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8: Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): збірник наукових праць*. 2009. Випуск 2. С. 33–38.
47. Скаб М. Методика концептуального аналізу: проблеми та вирішення. *Науковий збірник ХДУ. Серія Лінгвістика: збірник наукових праць*. 2006. Випуск IV. С. 273–278.
48. Слепиніна Н. Концепт, поняття, слово, значення: теоретичні проблеми розмежування. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 11. С. 204–212.
49. Слободян М. Методика концептуального аналізу у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Мовознавство. Перекладознавство*. 2009. № 17. С. 105–115.
50. Смерчко А. Дихотомія «Добро – Зло» у слов'янській фразеології (на матеріалі української, польської та російської мов). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2016. Випуск тридцять восьмий. С. 289–297.
51. Тімоніна А. Словесний символ та знак: спільні та відмінні риси. *Нова філологія*. 2011. № 44. С. 246–249.
52. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / укл. С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор Київ: Либідь, 2001. 223 с.

53. Федурко М., Огар А. Вербалізація концепту *СЛОВО* в поезії Івана Франка (на матеріалі збірки «З вершин і низин»). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2016. Випуск тридцять восьмий. С. 66–74.
54. Фрасинюк Н. Концепт, поняття, значення у їх взаємозв'язку та взаємодії. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 4. Ч. 2. С. 68–71.
55. Хаботнякова П. Кореляція понять “образ”, “символ”, та “образ-символ” у сучасній лінгвістичній парадигмі (на прикладах творів Френка Перетті). *Вісник КНЛУ. Серія Філологія*. 2015. Том 18. № 2. С. 190–194.
56. Хорошун О. Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки. *Глухівські наукові читання – 2011: матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів (15–17 листопада 2011 року)*. Глухів, 2011. С. 241–246.
57. Черевченко О. Лінгвістичні аспекти аналізу поетичного тексту: неокласичні виміри: монографія. Умань, 2012. 235 с.
58. Шевченко Л. Методика концептуальних досліджень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Випуск 9. С. 52–56.
59. Швачко С. Концептуальний підхід до структурних одиниць текстів: контрастивні аспекти. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Філологія»*. 2007. № 2. С. 173–179.
60. Штерн І. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. *Енциклопедичний словник*. Київ, 1998. 336 с.
61. Щепанська Х. Лінгвістична інтерпретація поняття «образ»: триада «чуттєвий образ» - «ментальний образ» - «мовний образ». *Семантика мови і тексту: матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.)*. Івано-Франківськ, 2012. С. 694–697.

62. Щепанська Х. Мовний образ серця в баладах Т. Шевченка. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2012. Вип. 57. С. 156–161.
63. Щепанська Х. Мовний образ серця в українській поезії XIX століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2014. 20 с.
64. Щепанська Х. Мовний образ, концепт, вербальний символ і їх функціонування в художньому тексті. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. Харків, 2012. Вип. 33. С. 66–71.
65. Щепанська Х. Фразеологічний образ як один із профілів лінгвальної репрезентації слово-образу серця в українському поетичному дискурсі XIX століття. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2013. Sept. Vol. I (3), Iss. 13. P. 206–210.
66. Юрченко О. Дефініція концепту в сучасних лінгвістичних дослідженнях. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2008. № 2. С. 268–272.
67. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення. *Studia Ukrainica Posnaniensia*. 2020. Zeszyt VII/1. С. 69–76.
68. Януш Х. Поняття і концепт. Критерії розрізнення. *Studia methodologica*. 2014. Випуск 37. С. 184–190.
69. Barsalou L. *Frames, fields, and contrasts: New essays in semantic and lexical organization*. New Jersey, 1992. P. 21–74.
70. Blank A. Words and Concepts in Time: towards Diachronic Cognitive Onomasiology. *Words in Time. Diachronic Semantics*. Berlin; New York, 2003. P. 37 – 65.
71. Kiklewicz A. Od znaczenia do konceptu: pragmatyczno-kulturowe aspekty specyfikacji semantycznej. *Poradnik Językowy*. 2020. № 7. S. 50–61.
72. Kur Elżbieta M. Językowy obraz wojny w przysłowiaach polskich i obcych. *Doctrina. Studia społeczno-polityczne*. 2017. Tom 14. S. 161–177.
73. Lakoff G. *Metaphors we live by*. Chicago, 2003. 276 p.

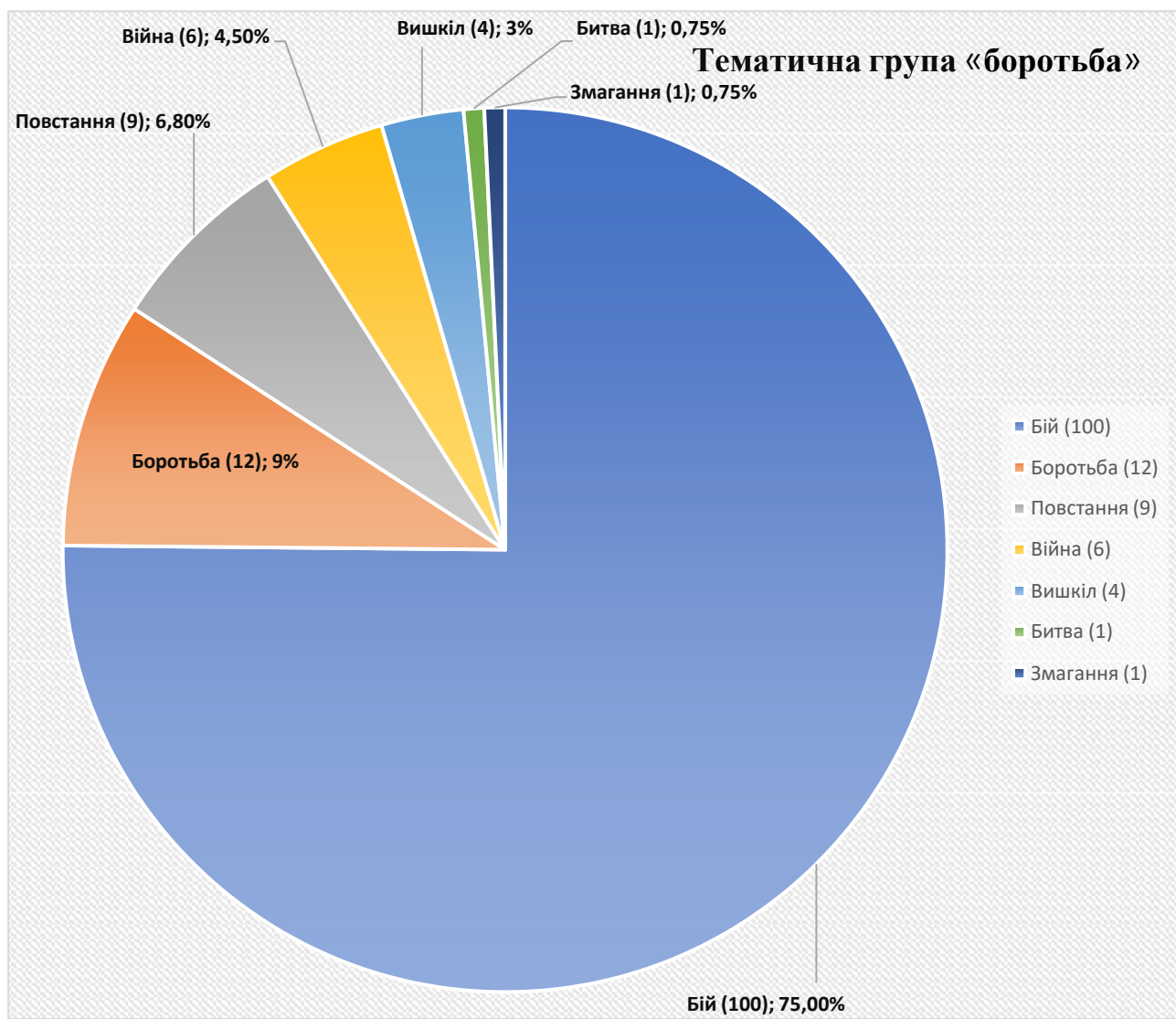
II. Джерельна база

74. Академічний тлумачний словник української мови: в 11 т. 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/>
75. Багмет А. Словник синонімів української мови. Том I: А-П. Наукове Товариство ім. Шевченка. Пам'ятки українські мови й літератури том ІХ. Нью-Йорк, 1982. 465 с.
76. Енциклопедичний словник символів культури України /за заг. ред. В. Коцура, О. Потапенка, В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський, 2015. 912 с.
77. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / гол. ред. О. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1982. Т. 1. 632 с.
78. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
79. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ. 2000. 480 с.
80. Пісні УПА / Зібрав і зредагував Зеновій Лавришин. Літопис УПА. Торонто – Львів, 1996–1997. Т. 25. 554 с.

ДОДАТКИ

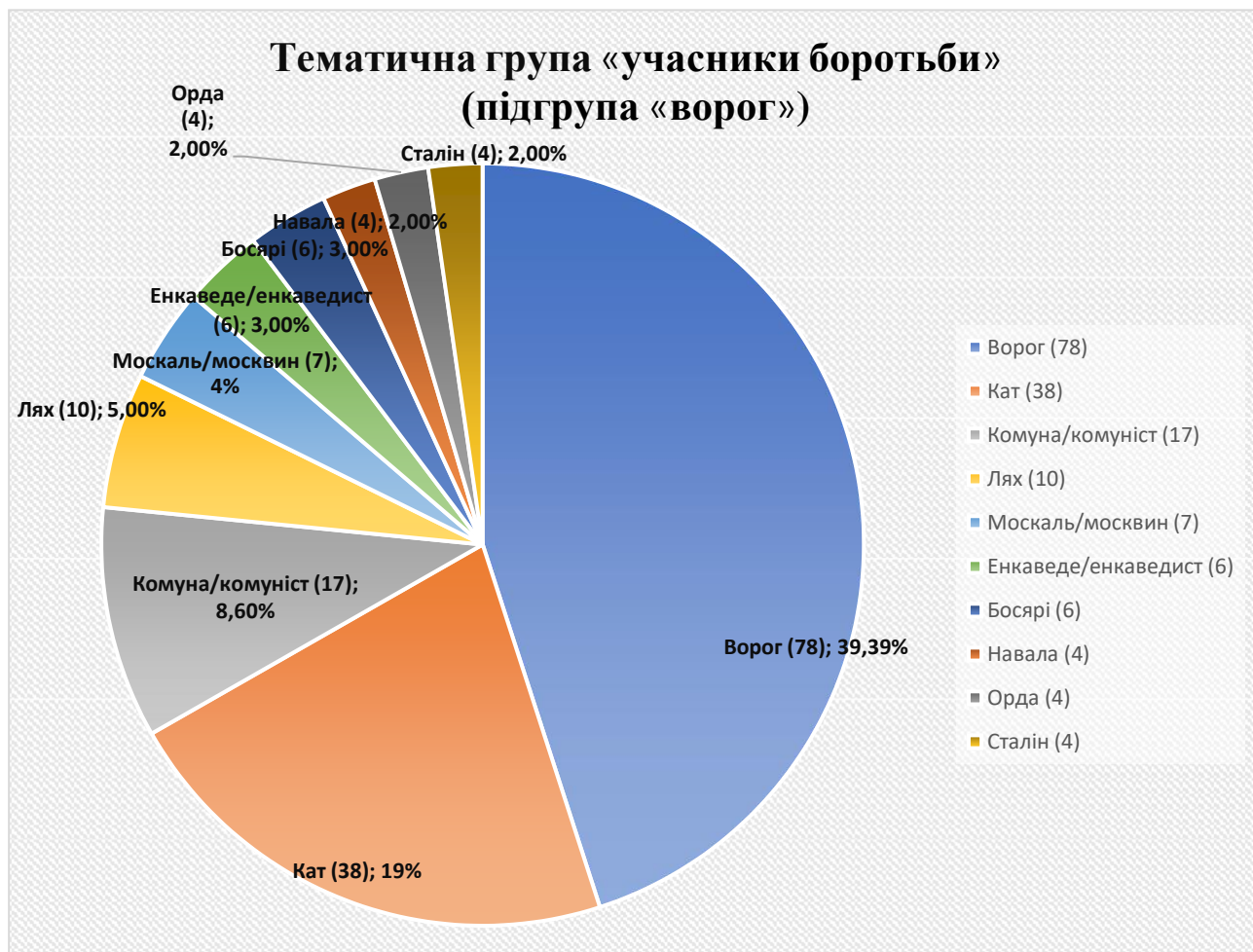
Додаток А

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «боротьба»

Додаток Б

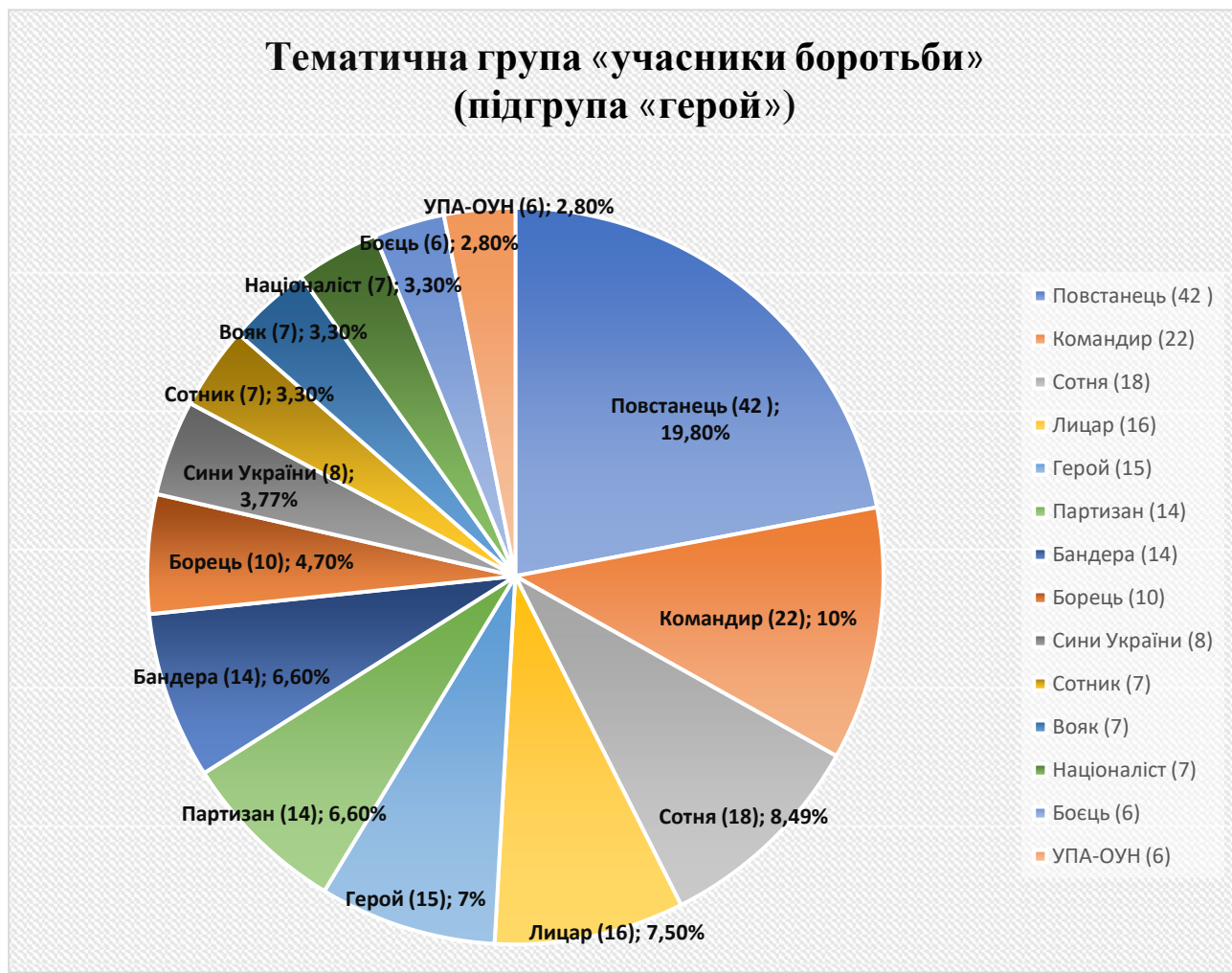
Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «учасники боротьби» (підгрупа «ворог»). Частина 1

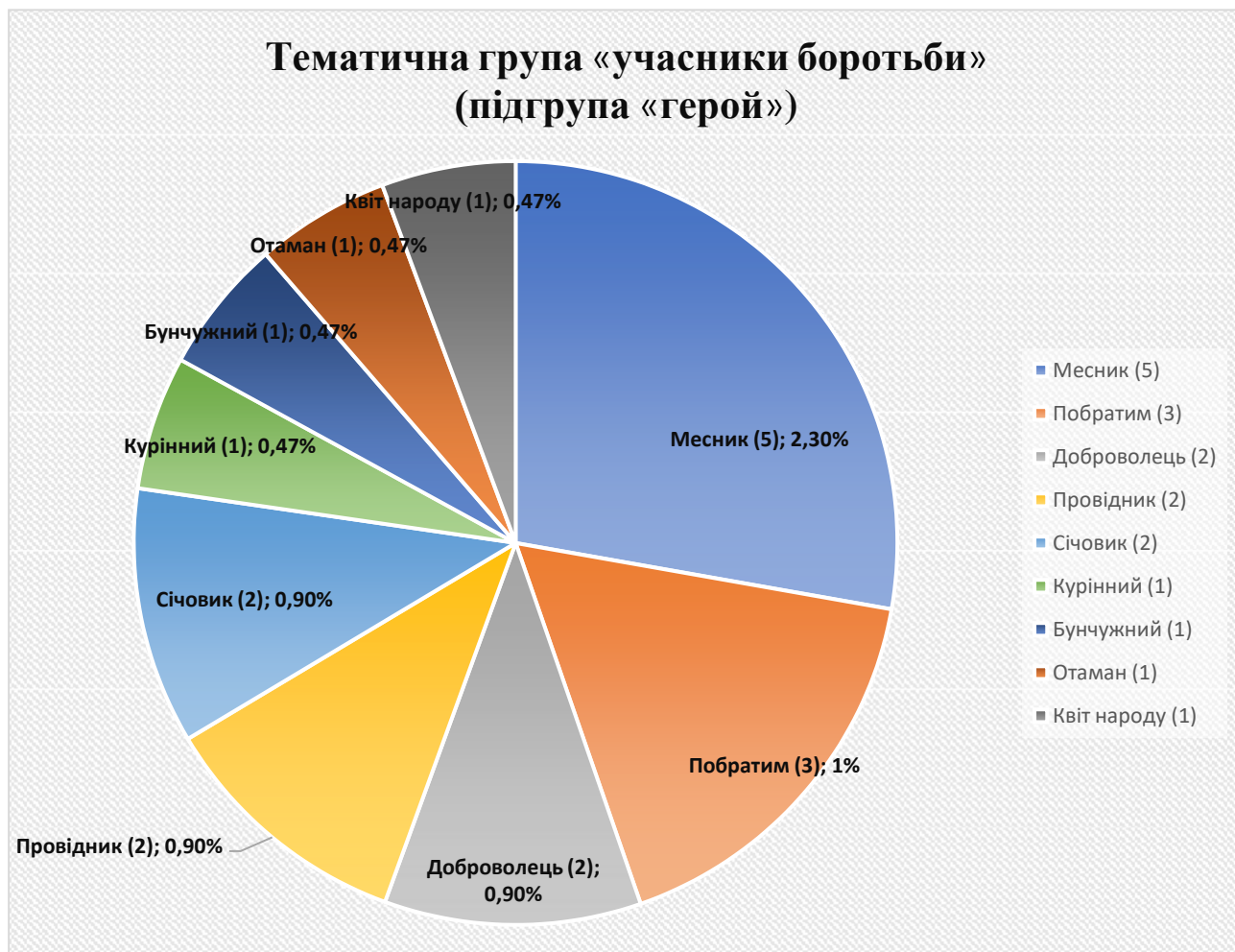
Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «учасники боротьби» (підгрупа «ворог»). Частина 2

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «учасники боротьби» (підгрупа «герой»). Частина 1

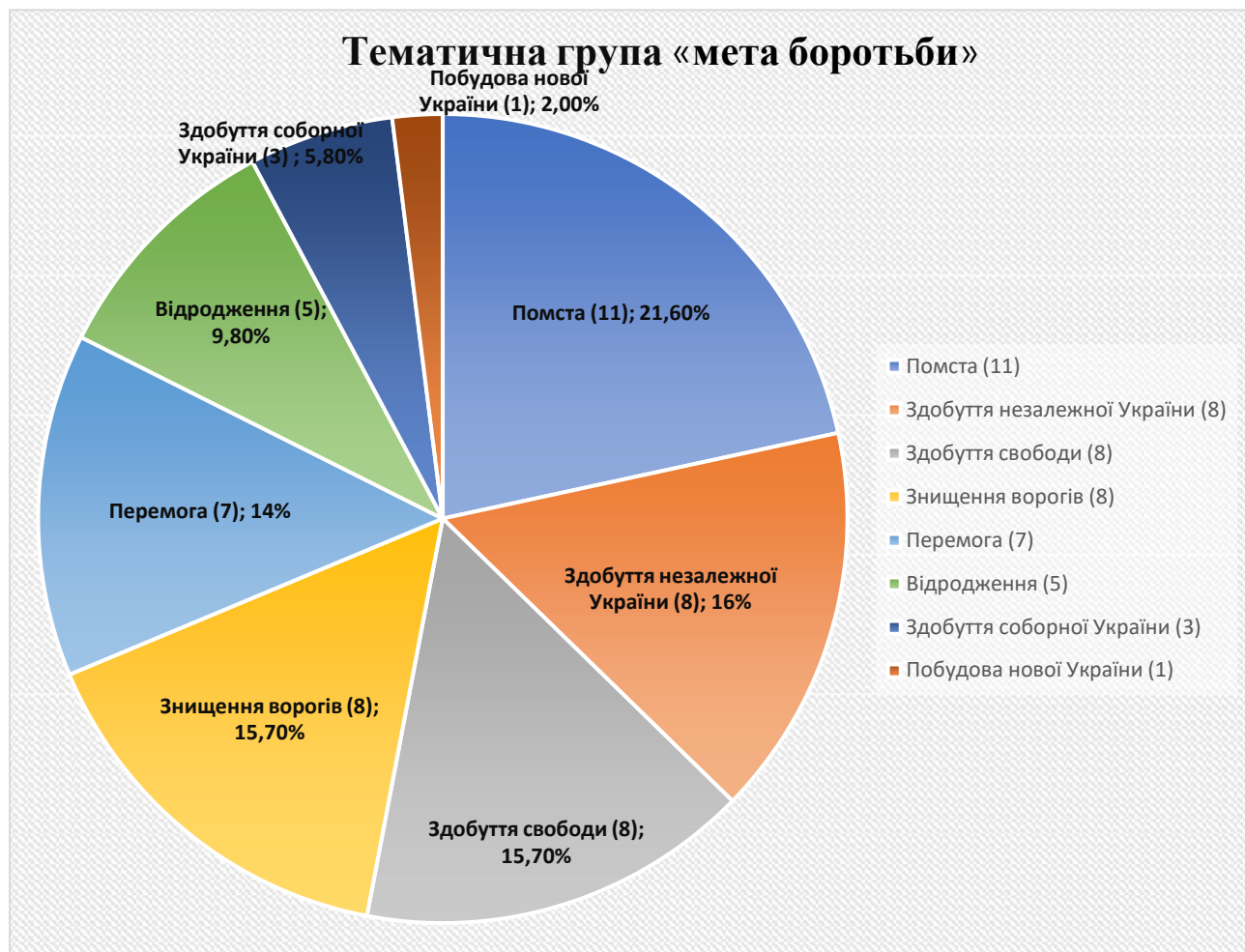

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «учасники боротьби» (підгрупа «герой»). Частина 2

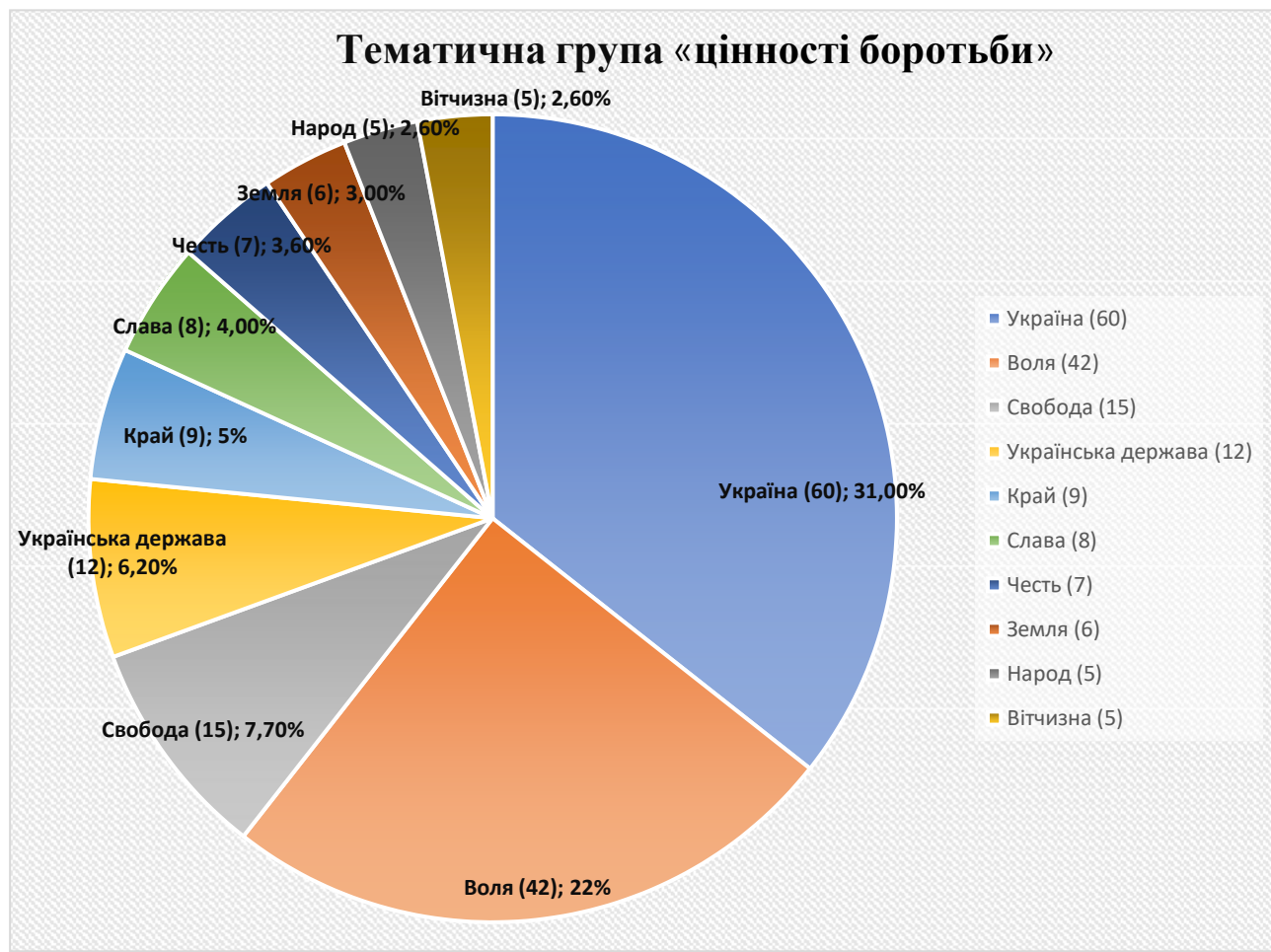

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «мета боротьби»

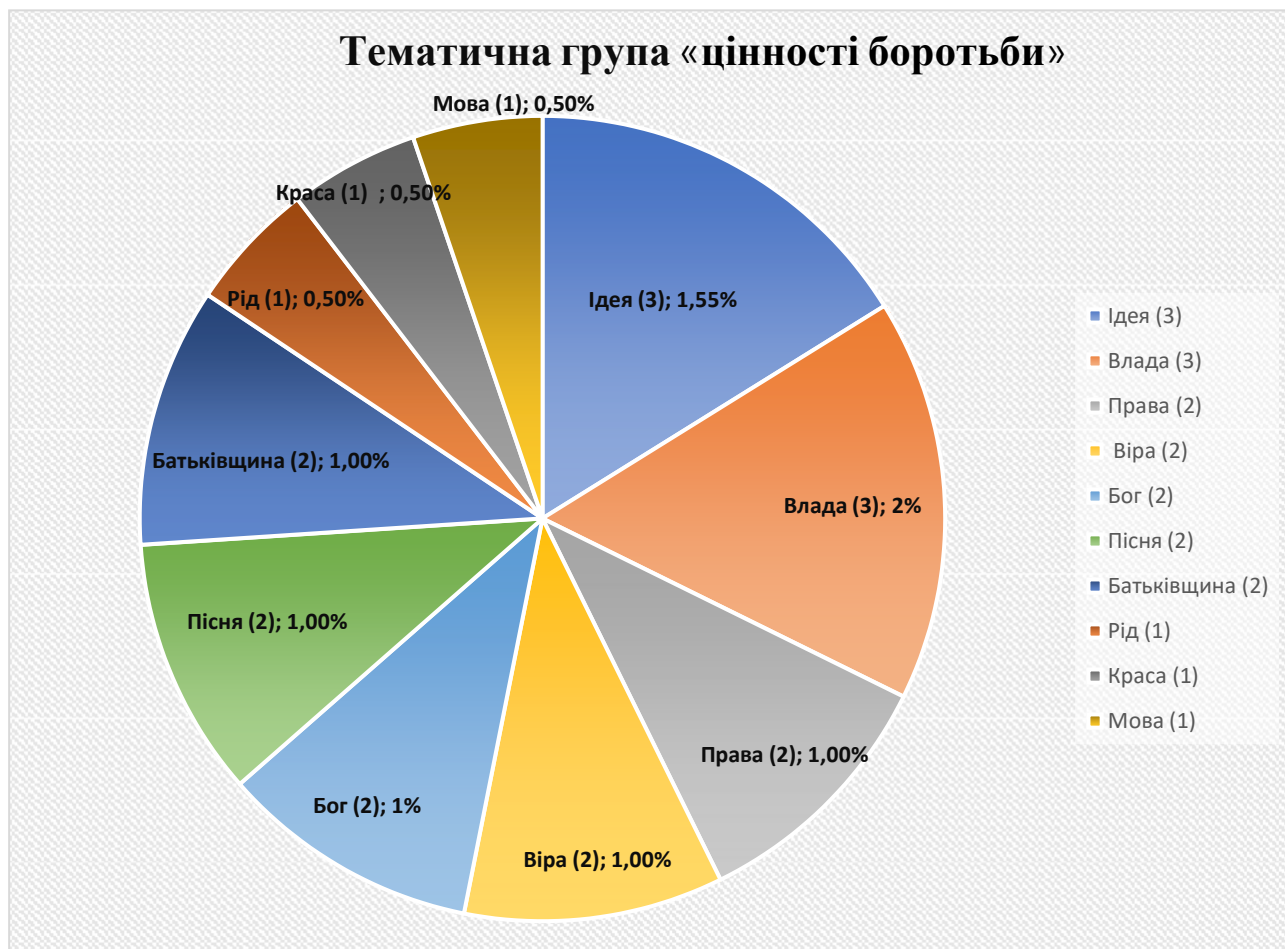

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «цінності боротьби». Частина 1

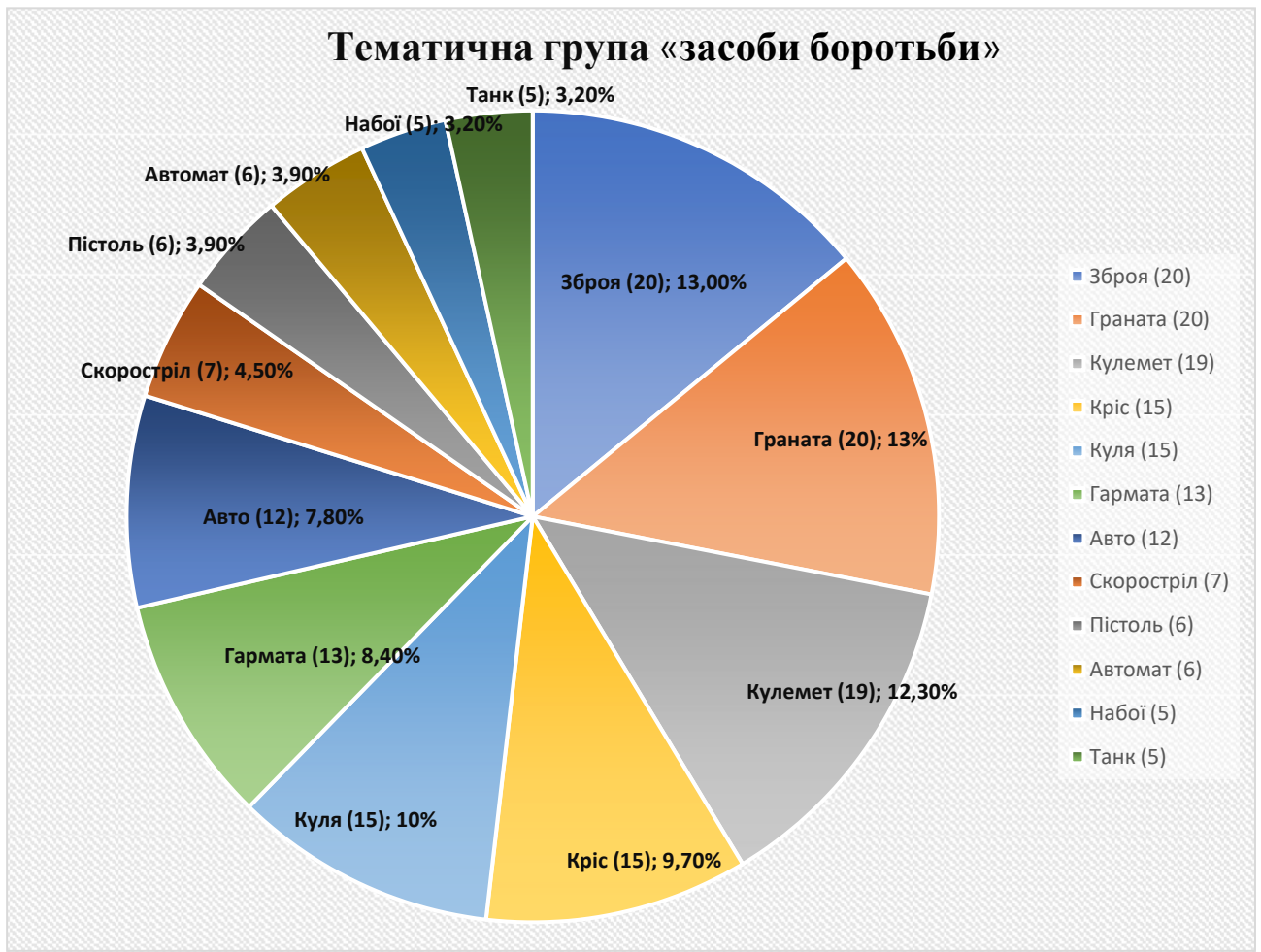

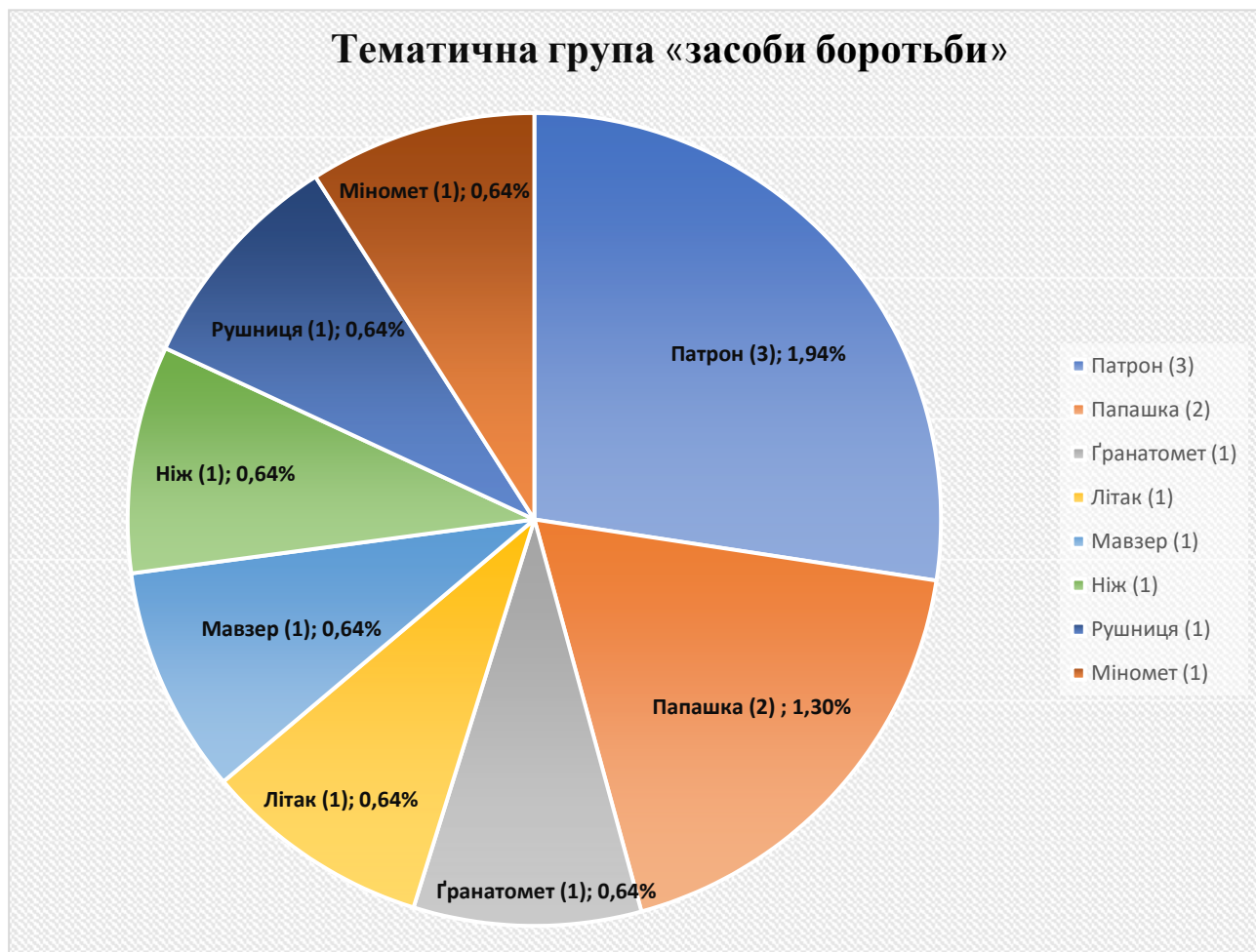
Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «цінності боротьби». Частина 2

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «засоби боротьби». Частина 1

Частотність вживання лексем-вербалізаторів тематичної групи «засоби боротьби». Частина 2

Схема концепту «ВІЙНА» (ядерна зона, навколоядерна зона та близька периферійна зона)

